

AKADEEMIA

11. AASTAKÄIK

1999

NUMBER 4

Aina mingeid kõrgemaid nõudmisi	Ain Kaalep
Ideoloogiad ja tänapäev	Uku Hänni
Kant Foucault' vaatepunktist	Jüri Lipping
Keel	Martin Heidegger
Sissejuhatus Peet Vallakusse	Daniel Palgi
Ülestõusmispühade hommikul	Juris Rubenis
Lähedusest paarisuhetes	Dagmar Kutsar
Eesti mägede kõrgustest	Taavi Pae
Geograafiaüliõpilasena Tartus	Eva Perneder
Agraarreformid läbi aegade	Johannes Kaubi

Dokumente 1949. aasta märtsiküüditamisest

EK(b)P Keskkomitee VIII pleenumi stenogramm

Kolleegium:

Jaak Aaviksoo, Jaan Einasto, Jüri Engelbrecht, Tiit Hennoste, Kalle Kasemaa, Kalevi Kull, Madis Kõiv, Ülo Matjus, Eero Medijainen, Uno Mereste, Peeter Olesk, Juhan Peegel, Rein Raud, Jaan Ross, Hando Runnel, Jaan Sootak, Peeter Tulviste, Kaljo Villako, Richard Villems

Toimetus:

peatoimetaja	Ain Kaalep
tegevtoimetaja	Indrek Ude
peatoimetaja asetäitja	Agu Tani
<i>universalia</i>	Jaan Kangilaski
<i>humaniora</i>	Mart Orav
<i>socialia</i>	Jaan Isotamm
<i>naturalia</i>	Toomas Kiho
keeletoimetaja	Triin Kaalep
korrektor	Kristin Sarv
sekretär	Tiiu Jõgi

Postiaadress/Postal address:

Postimaja, postkast 80,
50002 Tartu, Eesti/Estland/Estonia

Toimetuse aadress:

Ülikooli 21, Tartu, Eesti

Telefonid: 43 13 73, 43 11 17

Fax: 43 13 73

E-post: akademia@tartu.astronet.ee

Arveldusarve nr 221011384196 Hansapangas

© AKADEEMIA 1999

AS Akadeemia Trükk: Tallinn, Niine 11

Trükiarv 2000

AKADEEMIA

Eesti Kirjanike Liidu kuukiri Tartus

---

11. AASTAKÄIK 1999 NUMBER 4 (121)

Aina mingeid kõrgemaid nõudmisi	
	<i>Ain Kaalep</i> 675
Ideoloogiad ja tänapäev	
	<i>Uku Hänni</i> 678
Uus kostmine vanale küsimusele: Kant ja <i>Aufklärung</i> Foucault' vaatepunktist	
	<i>Jüri Lipping</i> 688
Keel	
	<i>Martin Heidegger</i> 711
	<i>Tõlkinud Vilja Kiisler</i>
Sissejuhatus Peet Vallakusse. II	
	<i>Daniel Palgi</i> 730
Näha ja kuulda läbi öö: Mõtisklus Kristuse ülestõusmise pühade hommikul	
	<i>Juris Rubenis</i> 741
	<i>Tõlkinud Rūta Karma</i>
Lähedusest paarisuhetes	
	<i>Dagmar Kutsar</i> 747
Eesti mägede kõrgustest	
	<i>Taavi Pae</i> 767

Geograafiaüliõpilasena Tartus: Ühe saksa neiu õpingutee algus	<i>Eva Perneder</i>	782
	<i>Tõlkinud Mari-Ann Mändoja</i>	
Agraarreformid läbi aegade meil ja mujal	<i>Johannes Kaubi</i>	790
Dokumente 1949. aasta märtsiküüditamisest. II	.....	821
<i>Arvustus: Tallamisi Eesti rahvusbibliograafia radadel. Eesti raamat 1941–1944: 1941. a. september–1944. a. september: Estonica 1941–1944. Koostanud Janika Tomingas. Tallinn: Eesti Rahvusraamatukogu, 1997.</i>	<i>Ülo Matjus</i>	832
Ilo Käbini raaamat geograafi pilgu läbi. Ilo Käbin. <i>Eesti ajalugu arsti pilgu läbi</i> . Tartu: Ilmamaa, 1998.	<i>Erki Tammiksaar</i>	849
Editorial note. Summaries		857
EK(b)P Keskkomitee VIII pleenumi stenogramm. V	.....	863
	<i>Tõlkinud Mart Arold</i>	

Akadeemia honorarifondi toetab Eesti Kultuurkapital.

AINA MINGEID KÕRGEMAID NÕUDMISI

Ain Kaalep

Tänavu on Goethe aasta, vanameistri sünnist möödub suve lõpul veerand tuhat aastat, ja juba liiguvad mõtted laia ilma peal (eriti muidugi saksakeelsetel maadel) juubeli suunas. Selleski majas, kus Fr. R. Faehlmanni pildi all istuv *Akadeemia* peatoimetaja siinseid ridu kirjutab! Leidsin sellise tsitaadi:

Elu, kui lihtlabane ta näibki, kui kergesti ta tavalise ja igapäevasega rahulduvat tundubki, haub ometi aina vaikselt mingeid kõrgemaid nõudmisi ja otsib vahendeid nende rahuldamiseks.

Nagu kümme aastat tagasi (1989. a aprillis) Friedrich Schiller uue *Akadeemia* esimese numbri saateks ühe ilusa mõttearenduse pakkus, võtkem nüüd vastu seesinane tema vanemalt sõbralt.

Tahaksin selle abil rõhutada üht olulist suundumust meie ajakirja töös ja tegemises. Mõnikord kõneldakse *Akadeemiast* kui *e l i t a r s e s t* ajakirjast. Oleneb muidugi, mida selle võõrsõnaga tähistada tahetakse! Larousse'i sõnaraamatu järgi tähendab sõna *élite* "väikest gruppi, mida peetakse parimaks mingis isikutekoosluses". See tuleb verbist *élire* '(välja) valima'. Nii et keegi või miski (Jumal?) on selle "grupi" välja valinud!

Kui Jumal, siis olgu peale. Aga kui meid tahetakse iseloomustada mingi päris ilmliku kõrgkihi, olgu kasvõi mingite "ühilharitlaste" huvide rahuldajana, siis me protesteerime ja ütleme ma-ei-tea-mitmesajandat korda: pöördume kõigi nende lugejate poole, kes on haritud või tahavad harituks saada. Jah, ka päris "lihtlabasel" elul on tõesti-tõesti oma "kõrgemad nõudmised", ja me ei taha (nii paljude Eestis ilmuvate ajakirjanusväljaannete eeskujul) seda unustada!

Nii palju siis Goethe äratusel. Sel aastal on aga teisigi juubilaare, keda me ei ole unustanud ega unusta; näiteks juba meenutatud

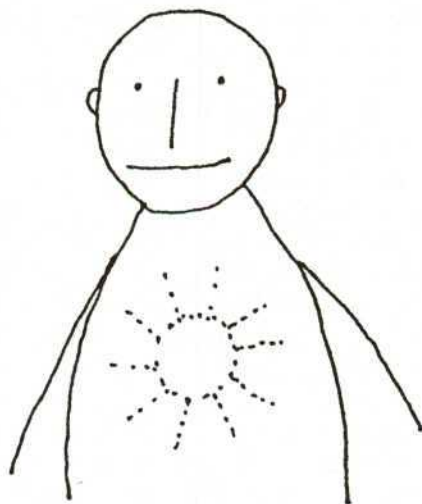
sõjaseelse *Akadeemia* viljakad kaastöölised August Annist ja Valmar Adams (väga iseäralik paar küll!), aga tingimata ka kahesajanda sünniaastapäevaga vääristuv Aleksand(e)r Puškin, kelle kuhu muide rahuliku iseteadvusega seisab Goethe-linnas Weimariski. Just äsja lugesin uuesti läbi nii *Fausti* (August Sanga versioonis) kui *Jevgeni Onegini* (Betti Alveri omas) — ja leidsin, et euroopalik luule on ikka tõepoolest erakordselt rikas, kui sinna teineteist põrmugi häirimata kuuluvad niisugused äärmiselt erinevad mehed nagu nende suurteoste autorid.

Kas nüüd kõnelda ka *Akadeemia* juubelist? Nagu eespool viidatud, oleme nüüdseks täis saanud täpselt kümme aastakäiku, kaksteist numbrit igäühes. Lingvistina (s.t ka omajagu pedandina) ei tahaks ma seda tähtpäeva ometi j u u b e l i k s nimetada. Kui kõik head jõud (eeskätt meie oma riigi ja rahva omad) aitavad, pühitseb uus *Akadeemia* oma esimest juubelit aprillis 2039. aastal! Üha mitmekesisemana, üha rikkamana, loodame!

Nüüd on õige aeg ja koht avaldada tänu neile, kes on meid viimaseil aastail toetanud, sest me vajame toetust ikka ja jälle, nagu ju õieti kõik meietaolised väljaanded maailmas, ja meil on olnud rõõm märgata, et meid toetades on rõõmu tundnud ju ka mõnigi helde toetaja ise. . . Niisiis südamlilik tänu teile:

**Eesti Kultuurkapital,
Tartu Kultuurkapital,
Avatud Eesti Fond,
Eesti Rahvuskultuuri Fond,
Eesti Teaduste Akadeemia,
Eesti Vabariigi Kultuuriministeerium,
Soome Instituut Tallinnas ja Tartus,
Tuglase Selts Helsingis,
Alfred Kordelini Fond Helsingis,
Türgi Suursaatkond Vilniuses,
USA Suursaatkond Tallinnas,
Suurbritannia ja Põhja-Iirimaa Ühendatud Kuningriigi
Suursaatkond Tallinnas.**

KĀDA DZĪVĪBA DZĪVO MANĪ,
KĀDA DZĪVĪBA PĀRVEIDO MANĪ
VISS, KAS MAN IR BIJIS LIEKS,
LĒNĀM IZKŪST KĀDĀ GAISMĀ

Ūks elu elab minus,
ūks elu muudab mind.
Kõik, mis on minus olnud üleaurust,
sulab aeglaselt ühe valguse käes.

MĀRIS SUBAČS

IDEOLOOGIAD JA TÄNAPÄEV

Uku Hänni

Tänapäeva ühiskond on jõudnud ideede magnetpoolusele ja tema ideoloogiline kompassinõel käib segaduses ringi, otsides uue ajastu jõujooni. See pole tuntav mitte ainult Ida üleminekuühiskondades, kus marurahvuslased astuvad poliitika näitelavale liberaalidena, hiljutised kommunistid aga sotsiaaldemokraatide või tsentristidena, vaid ka uude arengufaasi jõudvas Läänes, kus on asunud lammutama traditsioonilisi arusaamu vasak- ja parempoolsest poliitikast. Milline on see ideoloogia, mis hakkab kujundama ja mõjutama lähitulevikus enamiku inimeste mõtteviisi ja poliitilist käitumist, nii nagu seda on lõppeval ja sellele eelnenud sajandil teinud sellised suured ühiskondlikud liikumised nagu liberalism ja sotsialism? Järgnevalt püüame neid arenguprotsesse käsitleda ühe selgepiirilise ideoloogilise õpetuse — nn klassikalise liberalismi vaatekohalt ja tema mõistesüsteemi kasutades.

Liberalism on üks vanemaid ja suuremaid kaasajal eksisteerivaid poliitilisi ja intellektuaalseid liikumisi. Kuid sõna "liberalism" ei ole alati ega kõikjal tähendanud üht ja sama. Näiteks USAs nimetasid nn filosoofilised sotsialistid liberalismiks sellist poliitilist süsteemi, mille puhul riik (valitsus) rakendab maksimumset mõju sotsiaalse, poliitilise ja majandusliku õigluse saavutamiseks kõigil tasanditel (kohalikul, rahvuslikul, rahvusvahelisel). Liberaal on see, kes usub, et riik on parim tööriist sellise ühiskonna loomiseks, mis viib ellu kristlikke käitumisprintsippe. Liberalism Ameerika mõttes on rõhutatult riigikeskne vaade. Niisugune mõtteviis äärmuseni viiduna oli omane ka XX sajandi alguse Euroopa liberaalidele, kes pidasid väga progressiivseks ja liberaalseks eraomandi konfiskeerimist ja muuseas tervitasid paljalt kommunistlikku revolutsiooni Venemaal. Kui Nõukogude Venemaale midagi ette heideti, siis mitte kommunistlikku ühis-

konnakorraldust, vaid üksnes imperialistlikke ambitsioone teiste maade suhtes.

Need viited ajaloole ja geograafiale on vajalikud vaid rõhutamaks, et liberalism pole mingisugune terviklik, selgepiiriline ja lõpetatud õpetus. Kui tahame selgust, siis peame lisama, millist liberalismi me silmas peame.

Klassikalises tähenduses on liberalism siiski midagi muud kui sotsialism või riigikeskne ideoloogia. Ajalooliselt võttes tähendas liberalism XIX sajandi sotsiaalset ideaali, mille lühikokkuvõtte võiks olla järgmine: **vabade rahvaste vaba konkurents rahumeelses maailmas**. Liberalismiajastuks peetakse aega Napoleoni sõdadest kuni I maailmasõjani. Pärast maailmasõja lõppu oli liberalism Mandri-Euroopas peaaegu täielikult unustatud, Inglismaal enam-vähem samastati seda sotsialistlike totalitaarsete programmidega, nagu eespool juba viitasime.

Liberalism oli poliitiline programm, mille formuleerisid paljud XVIII sajandi lõpu ja XIX sajandi alguse filosoofid, sotsioloogid ja majandusteadlased ja mis mõjutas väga suuresti kogu XIX sajandi poliitilist ja majanduslikku arengut. Siinkohal võib nimetada hästi tuntud tegelasi, nagu David Hume, Adam Smith, David Ricardo, Jeremy Bentham, Wilhelm Humboldt ja John Stuart Mills, kellest viimast võib ühtaegu pidada ka sotsialismi vaimseks isaks. Siiski võib öelda, et liberalismil puudus ühtne lähtekoht, nagu see oli sotsialismil. Ehkki liberalismi kodumaaks peetakse Inglismaad, kerkis liberalism kui poliitiline suundumus esmakordselt avalikkuse ette Prantsuse revolutsiooni ajal ja ka siis konkreetse poliitilise mõistena mitte Prantsusmaal, vaid Hispaanias, kus liberaalideks nimetatud poliitikud seisid vastamisi jõududega, keda tõlkes võiks nimetada "truualamlasteks" või "orjameelseteks" (*servil*). Seevastu liberaalsel Inglismaal, kus alates 1688. a Hiilgavast Konservatiivsest Revolutsioonist ei tuntud poliitilist tsensuuri, kehtestati see esmakordselt just Prantsuse revolutsiooni ajal, et takistada ohtlike liberaalsete ideede sisseimbumist. Ometi saavutas liberalism oma suurima mõju ikkagi Inglismaal. Sellised on ajaloo paradoksid.

See, mida tänapäeval mõistetakse klassikalise liberalismina kitsamas ja selgepiirilisemas tähenduses, on pigem retrospektiivse, tagantjärele teostatud filosoofilise analüüsi produkt, üldistus

möödunud aegade ühiskondliku mõtte arengust. Klassikaline liberalism kui õpetus formuleeriti valdavalt just siis, kui seema liberaalne ühiskonnakäsitus oli suurimas madalseisus, kui XIX sajandi optimistlik ja vabameelne maailmapilt oli seoses maailmasõjaga kokku varisenud ja kogu maailma olid vallanud antiliberaalsed ja antidemokraatlikud liikumised: kommunism, fašism, natsionaalsotsialism jne. See ei olnud mingi marksilik maailmamuttmise teooria, vaid pigem tänavalt kostva tanksaabaste tümpsu eest kabinetivaikuses varju otsiva õpetlase sahtlissekirjutatud nostalgiline järelehüüe kadunud kuldsele ajastule. Klassikalise liberalismi autorite üks silmapaistvamaid esindajaid, Austria majandusteadlane Ludwig von Mises põgenes sõja ajal natside tagakiusamise eest Ameerika Ühendriikidesse. Ehkki tema filosoofilisemat laadi töodes sisaldub veendumus, et kunagi pöördub maailm antiliberalismi hukatuslikult umbteelt tagasi liberaalsete põhiväärtuste juurde, võib aimata, et ta võttis oma tööd pigem intellektuaalse harjutusena, mille rakendamiseks tolle aja oludes ei terendanud mingit võimalust. Arvestades loomise tausta, ei saanudki see olla kõikehõlmav poliitiline programm koos rakendusjuhistega kõikides ühiskonnaelu valdkondades.

Klassikaline liberalism on kolmel printsiibil — **omand, vabadus ja rahu** — rajanev ideoloogiline doktriin, mis keskendub vaba turumajanduse toimemehhanismide ratsionaalsele põhjendamisele ja selgitamisele. Ta on tihedalt seotud möödunud sajandi lõpul tekkinud neoklassikalise majandusteooriaga. Üldnimetatud v. Mises oligi üks selle teooria hilisemaid arendajaid. Üldisemalt võttes on klassikaline liberalism suunatud üksikisiku käitumise analüüsile ühiskonnas — seda võiks määratleda inimese sotsiaalse käitumise õpetusena, kus peetakse silmas ainuüksi inimese välispidiseid toiminguid ja vajadusi ning jäetakse kõrvale kõik sisemised, vaimsed ja metafüüsilised vajadused ja väärtused. Liberalism ei luba inimesele õnne ega rahulolu millestki muust kui ainult nende soovide võimalikust rahuldamisest, mis tulenevad välise maailma asjadest. Seda on ka liberalismile süüks pandud, kuid võib-olla asjata. Liberalism ei eita vaimseid väärtusi, kuid leiab, et see, mis on inimeses kõrgemat või sügavamat, ei ole hõlmatav välise regulatsiooniga. Samuti ei arva liberaal, et suhteliselt jõukas XX sajandi inimene oleks vähem õnnelik, kui seda oli

palju vaesem XII sajandi inimene: püüdlemine materiaalse heaolu poole ei tarvitse teha inimest vaimselt vaesemaks. Askeetlike doktriinide järgijatele ütlevad liberaalid, et laske meil minna oma teed, nii nagu meie laseme teil minna oma teed.

Klassikalist liberalismi on süüdistatud ratsionalismis, selles, et ta tahab kõike mõistuspäraselt reguleerida ja ei ole võimeline aru saama, et inimest juhivad valdavalt hoopis tunded, mis sunnivad teda irratsionaalselt käituma. Liberalism ei eita, et inimene käitub irratsionaalselt, ja ta ei nõuagi (moraalses tähenduses) inimeselt ratsionaalset käitumist. Ta lihtsalt tuletab meelde, et ratsionaalne käitumine oleks kaugemas perspektiivis, kogu ühiskonna heaolu silmas pidades kasulikum kui irratsionaalne käitumine, et mõistuspärane käitumine (näiteks ressursside säästmine) nõuab üksikisikult küll sageli ohvriks käesoleva hetke kasu või mugavuse, kuid see ohver hüvitatakse paljukordselt pikaajalise ja püsiva heaolu näol tulevikus. Liberaalid pole kunagi olnud võitlejad, vaid pigem mõtlejad, kes usuvad, et ükskord võidab mõistus niikuinii. Liberaalide ajalooline süü demokraatia lüüasaamise eest vahest tuleneski sellest, et nad liiga jäigalt hoidsid kinni parlamentaarse demokraatia *fair play* reeglitest ka siis, kui vastased olid asunud neid reegleid jõhkralt rikkuma. Nad käitusid nagu seaduskuulekas, kuid lihtsameelne jalakäija, kes astub vöötrajale uskudes, et "ega nad mulle otsa sõita tohi".

Liberalismi iseärasuseks on, et ta tahab anda ka näiteks sotsiaalpoliitika sfääris mõistusele (ratsionaalsusele) samasuguse tähenduse, nagu sellel on mingi kahtluseta muudes inimtegevuse valdkondades, näiteks teaduses ja tehnikas. Arvamus, et liberalism asetab varakate klasside huvid kõrgemale vaeste inimeste huvidest, on laialt levinud. Liberaalid ise nii ei arva. Nad väidavad, et liberalism peab alati silmas ühiskonna kui terviku huve, mitte kunagi ühe spetsiaalse grupi huve. Kui rohuks ebavõrdsuse vastu on peetud rikkuse võrdset jaotamist, siis liberaalide vastuväideteks sellele on, et 1) rikkaid on alati palju vähem kui vaeseid ja keskmikke, seega ei tõsta võrdne jaotamine oluliselt kellegi elatustaset, 2) ühiskonna töö koguprodukt sõltub selle jagamise viisist: võrdne jagamine ei vähenda mitte ainult rikaste, vaid ka vaeste heaolu, sest ta vähendab töö motivatsiooni ja nõnda ka tulemuslikkust. Rikkuse vahetu ja kiire ümberjaotamine leevendab

inimese kannatusi vaid ajutiselt, jättes sel viisil aga kaugemad, kuid kogu ühiskonna jaoks märksa olulisemad eesmärgid saavutamata.

Ajalooline fakt on muidugi see, et liberalism oli esimene poliitiline liikumine, mis seadis eesmärgiks kõigi ühiskonnaliikmete võrdsuse ja heaolu. **Liberalism ja sotsialism pärinevad ühest ja samast liberaalse programmi tüvest.** Nende erinevus ei tekkinud mitte lõppeesmärgis, vaid selle saavutamise vahendites. Lahknemine toimus põhimõtteliselt ühesainsas, kuid nagu hilisem ajalugu näitas, väga olulises punktis, nimelt eraomandi küsimuses. Kõik muud erinevused on teoreetilises plaanis tinglikud, suhtelised ja ajutised. Sotsialistide mõttekäigu kohaselt ei piisa sellest, kui me teeme inimesed võrdseks seaduse ees. Selleks, et viia liberaalne programm järjekindlalt lõpuni, tuleb teha kõik inimesed tõeliselt võrdseks, kõrvaldades suurima ebavõrdsuse põhjuse — eraomandi. Järjekindel liberalism peab viima vältimatult sotsialismini, s.t tootmisvahendite eraomandi kaotamiseni. Eraomandi eitamine kas äärmuslikumal või mõõdukamal viisil on olnud sotsialistlikule ideoloogiale ainuomane tunnus, sotsialismi ideeline selgroog.

Eraomandi kaitsmisega seoses vajab kummutamist laialt levinud eelarvamus, nagu seostaksid liberaalid eraomandit mingi pühadusega. Ideede fetišeerimine ei ole vähemalt klassikalise liberalismi autoritele absoluutselt omane. Näiteks on v. Mises kirjutanud, et ta on nõus eraomandi puutumatus printsiibist ilma kõhkluseta loobuma, kui teooria või praktika teda veenab, et liberaalide ettekujutused ühiskonnas toimivatest suhetest osutuvad vääraks.

Tänapäeval võiks liberaalide ja sotsialistide vaidlusele anda sirgjoonelise hinnangu, öeldes, et asi on ju otsustatud: katsed üles ehitada ühiskondlikule omandile rajatud ühiskonnakorda on nurjunud ja ajalugu on veenvalt näidanud, et liberaalidel oli õigus: eraomandit puutada ei tohi ja vaielda pole seega enam millegi üle. Majanduses toimunud tunnetuslik selginemine annab põhjust väita, et see inimtegevuse valdkond on liikumas ideoloogiliselt aluselt teaduslikule alusele, s.t toimub majanduse deideologiseerimine. Tänapäeval ei räägi vist enam ükski äärmuslane (vähemalt mitte Euroopas, Ameerikas ega isegi nn sotsialismileeris selle vii-

mastel aastakümnetel) kvantmehaanikast või relatiivsusteooriast kui “juudifüüsikast” ega geneetikast kui “roiskuva kodanliku teaduse nurisünnitisest”. Majandusteaduses ei toimu ideoloogiline võitlus muidugi nii akadeemiliselt ja valutult, nagu see enamasti toimus füüsikas või geneetikas (kui mitte arvestada, et sealgi on inimesi tuleriidale saadetud või ühiskondlikku häbiposti naelutatud) ning poliitilisel tasandil pole asi kaugeltki veel kõikjal otsustatud. Tundub, et turumajanduse printsiipide õigeks rakendamiseks on kõige tähtsam, et ei aetaks segi neid printsiipe endid ja konkreetse loodusliku, sotsiaalse ja kultuurilise tegelikkusega määratud ääritingimusi. Tänapäevasel poliitilisel tasandil peaks käima väitlus just viimaste, mitte aga enam printsiipide endi üle.

Majanduse deideologiseerumine avaldub tänapäeva poliitilises praktikas ehk kõige ilmekamalt põhimõtetes, mis on kirja pandud Euroopa Ühenduse asutamislepingus, eriti osades, mis puudutavad ühisturu ja majandus- ning rahaliidu rajamist. Liberaalne ja avatud majandus ei ole enam mingi ühe partei poliitiline programm, vaid Euroopa Liidu strateegiline eesmärk, mida kavatakse saavutada seadustega kindlaks määratud, sammsammulise, järjekindla ja kõrvalekaldumatu poliitika abil.

Turumajanduse printsiipidega tuleb arvestada samas mõttes nagu raskusjõuga: kui me seda ignoreerime ja teeme sammu kuristiku servalt tühjusse, siis läheb meil kehvasti. See aga ei tähenda, et lendamine oleks üleüldse võimatu. Gravitatsiooni ja metsiku energiakulu kiuste on inimene lendamise siiski ära õppinud. See on toimunud mitmete põlvkondade utoopiliste lennumasinade katsetajate elu hinnaga.

Klassikalise liberalismi turumajanduslikud põhimõtted on saanud XX sajandi lõpuaastakümnetel tõepoolest veenva kinnituse, kuid ühtlasi on leidnud kinnitust seegi, et neist ei piisa ühiskonna elu kõigi valdkondade korraldamiseks. Ehkki tänapäeval on põhjust väita, et **antagonism liberalismi ja sotsialismi vahel on kadunud koos eraomandi pahelisuse dogma langemisega**, ei tähenda see veel seda, et need kaks ideoloogilist voolu sulavad uuesti täielikult ühte, sest erinevused nende vahel ei seisne mitte ainult n-ö konstruktiivsetes ideedes, vaid ka väärtustes, hoiakutes ja tegutsemislaadis ehk nn poliitilises loomuses. Jättes kõrvale fundamentaalse konflikti eraomandi küsimuses, mis viis libe-

raalses liikumises sotsialistliku haru tekkimiseni, on liberaale ja sotsialiste kui kaht XX sajandil kujunenud poliitilist loomulaadi eristavaks tunnuseks sotsiaalse vaatekoha erinevus. Ülal määratlesime klassikalist liberalismi kui õpetust inimese sotsiaalsest käitumisest ehk õpetust sellest, kuidas peaks üksikisik ühiskonnas käituma, et see oleks ühiskonnale (materიაalses mõttes) kõige kasulikum. Sotsialismi seevastu võib defineerida kui õpetust sellest, kuidas peaks ühiskond olema korraldatud, et see oleks igale selle liikmele kõige kasulikum. Liberalismi vaatekoht on üksikisikult ühiskonnale suunatud, sotsialismi vaatekoht — ühiskonnalt üksikisikule. Julgen arvata, et mõlemad vaatekohad on vaatamata poliitilisele viljakusele ka oma ühekülgst piisavalt demonstreeerinud. Inimene ei peaks XX sajandi lõpus enam kummassegi suhtuma jäägitu andumuse ega mitte ka eelarvamusliku eitusega, vaid kriitilise austusega nagu igasse muusse inimkonna vaimsesse pärandisse, kasutades seda vastavalt oma tänastele teadmistele, kogemustele ja moraalsetele tõekspidamistele.

Eespool viitasime, et klassikalist liberalismi kui abstraktset õpetust tuleb eristada liberaalse liikumise konkreetsetest ajaloolistest etappidest ja vormidest. Muidugi kehtib see ka liberaalse poliitika tänapäevaste ilmingute kohta. Klassikalise liberalismi autorid ei pidanud end mingiteks ühiskonna uuendajateks (nende sõnum oma ajastu ühiskonnale oli "Inimesed, tulge ometi taas mõistusele!") ja nende leebe kompromissitus välistas igasuguse koostöö teiste poliitiliste jõududega, ent tänapäeva liberaalid peavad end sageli paindlikeks ja koalitsioonivõimelisteks reformaatoriteks, võitlejaks (NB!) parema ühiskonna eest, olles sellega teinud sammu sotsialistidele omase mõttelaadi suunas. "Filosoofid on maailma mitmeti seletanud, aga küsimus seisab selles, kuidas seda muuta," kui meenutada, mis on Marxi hauasambale kirjutatud.

Kuna kaasaja liberaalid on asunud tunnistama poliitika lähte-kohtadena ühiskonna reaalselt seisundit ja ühiskonna konstruktiivse muutmise vajadust, on tänapäeva sotsialistid üha enam lähene-
nud üksikisiku õiguste ja vabaduste prioriteetsuse tunnistamisele kollektiivsete õiguste ees ning on selgelt loobunud toetumast valitud ühiskonnakihtidele ja huvirühmadele. Sellised ideoloogilised nihked on viimase poolsajandi jooksul ilmnenu mitme Euroopa

maa vasakparteide traditsioone ja dogmasid lõhkuvas suhtumises näiteks erakonnapoliitika ja ametiühingute tegevuse seostesse.

Valitsevate ideoloogiate muutumine tuleneb tänapäeva ühiskonnas endas toimuvatest muudatustest. Need muudatused jätkuvad ja nende tulemused on raskelt prognoositavad, nii nagu seegi, milleni võib välja viia eri traditsioonidel põhinevate poliitiliste ideoloogiate lähenemine. Tänapäeva ühiskond on jõudnud ideede magnetpoolusele ja traditsiooniliste parteide ideoloogiline kompass on segaduses. Selle nähtuse üheks sümptomiks on vasak- ja parempoolsuse mõistete ähmastumine ja isegi omavaheline positsioonivahetus. Euroopa poliitilisest arengust võib selle kohta leida ilmekaid näiteid. Võrreldes traditsiooniliselt vasakpoolse Briti leiboristide partei ja üldiste arusaamade järgi parempoolsusele kalduva liberaalse partei (*Social and Liberal Democrat Party*) programme viimastel parlamendivalimistel, võib teha täiesti selge järelduse (mida on tunnistanud ka liberaalid ise), et leiboristid on asunud enamikus poliitiliselt olulistes küsimustes traditsioonilises mõttes parempoolsemale seisukohale kui liberaalid. Selle praktiliseks kinnituseks olgu nende parteide valimisprogrammide sisepoliitiliste punktide võrdlus.

Leiboristid:

Haridus on prioriteet number üks, kulutused haridusele kasvavad vastavalt majanduse kasvule.

Üldist tulumaksumäära ei suurendata, kütuse käibemaksu vähendatakse 5% võrra.

Eesmärgiks on stabiilne majanduskasv ja madal inflatsioon, dünaamiline ja konkurentsivõimeline äritegevus kodu- ja välismaal.

Maksusoodustused töandjaille, kes loovad uusi töökohti; kavandatud abinõud annavad tööd 250 000 noorele töötule.

Riigi tervishoiubürokraatiat (*National Health Service*) vähendatakse ning sellest saadava kokkuhoiu arvel saab ravi täiendavalt 100 000 patsienti.

Poliitilist võimu detsentraliseeritakse ja poliitiliste parteide rahastamine viiakse kindlale alusele.

Liberaalid:

Haridusele kulutatakse aastas 2 miljardit naela rohkem, milleks suurendatakse üldist tulumaksumäära 24%-ni.

Rahvuspank (*Bank of England*) muudetakse poliitiliselt sõltumatuks.

Kehtestatakse liiklusega seonduva saaste ja tarbimise piirmäärad.

Suurendatakse kulutusi riigi tervishoiusüsteemile, et suurendada arstide ja õdede arvu.

Reformitakse Lordidekoda, võetakse kasutusele proportsionaalne valimissüsteem ja reformitakse parteide rahastamisstruktuure.

Nagu näha, on leiboristide ja liberaalide poliitilised eesmärgid üldjoontes sarnased, kuid nende saavutamise teed on esimestel märksa konservatiivsemad. Vaid välispoliitilisi prioriteete kõrvutades ilmneb liberaalidele omane kosmopolitism, leiboristid seevastu tõstavad sarnaselt konservatiividega enam esile rahvuslikke väärtusi. Blairi leiboristide loosungid "Usaldus turu vastu", "Tugevad perekonnad", "Karm võitlus kuritegevusega" sobiksid niisama hästi ka Mandri-Euroopa kristlikele demokraatidele (s.t mõõdukatele konservatiividele).

Uute ideede otsingul esile kerkinud Tony Blairi "kolmanda tee" doktriini mõte on lühidalt öeldes selles, et efektiivne (turumajandus ja efektiivne riik ei pea olema vastandid. Kolmas tee ei ole mingisugune vahepealne tee kapitalismi ja sotsialismi vahel. Kolmas tee Blairi mõttes ei räägi mingist erilisest sotsiaalsest turumajandusest, vaid aktsepteerib täiesti ühemõtteliselt vaba turumajanduse põhimõtteid. Vaba turumajandus ei välista sotsiaalse õigluse põhimõtteid ning selle idee pinnal on tekkinud palju laiem ühiskondlik konsensus kui ainult ühe poliitilise liikumise raames. Ka näiteks IMFi aastakoosolekul jäi kõlama üleskutse võidelda vaesusega, sest majanduse arengut ei saa vaadata isoleerituna ühiskonna seisundist: kui pole sotsiaalset õiglust, pole ka poliitilist stabiilsust, kui pole poliitilist stabiilsust, pole ka majanduslikku stabiilsust ega arengut.

Kirjandus

- The Labour Party Manifesto. New Labour Because Britain Deserves Better.* 1997
- M é n y, Yves 1988. *Politique comparée: Les démocraties.* Cit.: *Government and Politics in Western Europe.* 1991
- M i d d l e t o n , Joseph *et al.* 1997. *UK General Election 1 May 1997 Study Visit Handbook*
- M i s e s , Ludwig von 1927. *Liberalismus.* Cit.: *Liberalism in the Classical Tradition.* 1985
- T r e v e l y a n , G. M. 1942. *A Shortened History of England.*

UKU HÄNNI (sünd. 1943. a) lõpetas TRÜ füüsikuna 1970. a. Füüsika-matemaatikakandidaat. Töötas 1970–1992 Tõravere observatooriumis teadurina, praegu on rahandusministeeriumi peaspetsialist omandi- ja maareformi alal.

UUS KOSTMINE VANALE KÜSIMUSELE:

Kant ja *Aufklärung* Foucault' vaatepunktist

Jüri Lipping

*N'importe où! n'importe où!
pourvu que ce soit hors de ce monde!*

Charles Baudelaire

Oma inauguratsioonikõnes *L'Ordre du discours* ("Diskursuse kord"), mille Michel Foucault peab *Collège de France*'is aastal 1970, osutab ta, et kõrvuti teistega eksisteerivad teatud liiki diskursused, "mida *on räägitud*, mis jäävad räägituks ja mida tuleb veel rääkida, määramatult, väljaspool nende algset sõnastust".¹ Selles seoses mängib siin kommentaar — üks diskursust seemiselt struktureerivatest elementidest — kahetist rolli. Viidates algtekstile omistatud mitmetistele või varjatud tähendustele, teeb kommentaar uue diskursuse võimalikuks. See ütleb ka *lõpuks* välja selle, mis algtekstis oli vaikimisi sõnastatud *sügavamal tasandil*, kuigi teeb seda vältimatult paradoksaalsel viisil — "öeldes esmakordselt seda, mida tegelikult on juba öeldud ning korrares lakkamatult seda, mida ometi pole veel iial öeldud".² "Kommentaar väldib juhuslikkuse elementi diskursuses, andes sellele oma

---

¹"... les discours qui, indéfiniment, par-delà leur formulation, *sont dits*, restent dits, et sont encore à dire" (Foucault 1971: 24).

²"Il doit, selon un paradoxe qu'il déplace toujours mais auquel il n'échappe jamais, dire pour la première fois ce qui cependant avait été déjà dit et répéter inlassablement ce qui pourtant n'avait jamais été dit" (*ibid.*: 27).

osa: see lubab öelda midagi muud teksti endaga võrreldes, kuid seda tingimusel, et see oleks tekst ise, mida räägitaks ja mingil viisil täide viidaks.”³

Oma viimastel eluaastatel kirjutas Foucault ise mitu kommentaari Immanuel Kanti kuulsale esseele “Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung?” (“Kostmine küsimusele: Mis on Valgustus?”, ilmunud aastal 1784 ajakirjas *Berlinische Monatsschrift**), tekstile, milles ta nägi sissejuhatust uuele filosoofilisele diskursusele — diskursusele modernsuse üle, modernismidiskursusele. Ometigi võib kõige selle siira, ent teisalt kahtlemata iroonilise Kanti-*hommage*’i taustal ette kujutada teatud duchamp’likku akti, mis Gioconda portreele vuntse ette maalides muudab naeratuse mõistatuse vaataja mõistmatuks, hämmeldunud naeratuseks — mänguks ühelt poolt reaalsuse ja teiselt poolt vabaduse praktiseerimise vahel, mis seda reaalsust ühtaegu tunnustab ja sellest üle astub. Ning just siit, sellest hämmeldusest ja lõbususest, kerkib esile iha kujutleda, mõtelda, *tegutseda* teisiti, iha ületada, minna teisale — muidugi mõista mitte mingi sügavama tõe või avarama mõistmishorisoni poole, vaid selle ammendamatu tähendusrikkuse ja loova tegutsemise piiramatute võimaluste realiseerimise suunas, mis suudab leida endale inspiratsiooni kõikjal — asjades, mõtetes, tunnetes.

Üsnagi sümbolsest lõpetab Foucault selle loengu kirjeldades oma mentori Jean Hyppolite’i suhtumist Hegelisse, ning ma kaldun arvama, et just nende sõnade valguses tuleks mõista ja hinnata Foucault’ enda ambivalentset vahekorda Hegeli suure eelkäija Immanuel Kantiga:

Tema [Hyppolite’i] jaoks oli suhe Hegeliga eksperimenteerimise kohaks, väljakutseks, kus ei võinud kunagi kindel olla, et filosoofia väljub sellest võitjana. Iialgi ei kasutanud ta Hegeli süsteemi kindlust pakkuva universumina; ta vaatles seda kui äärmuslikku riski, mille filosoofia endale võtnud oli (Foucault 1971: 76).

³“Le commentaire conjure le hasard du discours en lui faisant la part: il permet bien de dire autre chose que le texte même, mais à condition que se soit ce texte même qui soit dit et en quelque sorte accompli” (*ibid.*: 27–28).

*Eesti keeles: *Akadeemia*, 1990, nr 4, lk 801–810. *Toim.*

Le nouveau n'est pas dans ce qui est dit, mais dans l'événement de son retour, ütleb Foucault (*ibid.*: 28) — uudsus ei seisne mitte selles, mis on öeldud, vaid selle tagasitulemise sündmuses.

*

Põhjus niisiis, miks Kanti essee kakssada aastat hiljem taas üles võetakse, peitub selles, et see tekst näib Foucault' jaoks tõstatavat uut tüüpi küsimuse mõtlemise ajaloos — küsimuse oleviku kohta, kaasaja reaalsuse, tolle *praeguse* ajaloolise hetke kohta. Mis iseloomustab seda olevikku, milles me kõik elame? Mis on siin sellist, mis võiks omada tähendust filosoofilise refleksiooni jaoks? Mis on toimumas *nüüd*? Üleüldse: mis on see "nüüd"? Valgustuse-küsimuse asetamine sellisel täiesti uuel viisil on seadnud modernse filosoofia (või vähemalt selle üsnagi olemusliku osa) ette sisyphosliku ülesande: "tulla toime" Valgustuse parandiga — mõistatusega, millel puudub lahendus, aga puudub ka võimalus sellest lahti öelda. "Modernne filosoofia on filosoofia, mis üritab vastata küsimusele, mis sai nii mõtlematult tõstatud kaks sajandit tagasi: *Was ist Aufklärung?*" (WIE: 32).⁴

Loomulikult, ütleb Foucault, ei ole see esimene kord, mil filosoofiline mõtlemine valib enda teemaks ajalugu puudutava küsimuse või siis üritab mõtiskleda oma oleviku üle. Mis aga nüüd esmakordselt esile tuleb, on oleviku kui filosoofilise *sündmuse* küsimuseks seadmine, olevikust tähendusliku elemendi, väärtuse, filosoofilise mõtlemisaine ja — sugugi mitte viimases järjekorras — võimaliku tegutsemisviisi otsimine. *Un rapport 'sagittal' à sa propre actualité*; kasutades foucault'likku kõnepruuki: filosoofia problematiseerimas omaenese diskursiivset kohalolu.

Tähendusrikas pole siin mitte ainult vorm, mille see küsitlemine võtab — s.o reflekteeriv hoiak omaenese tegevuse suhtes —

⁴Siin ja edaspidi on viitamisel kasutatud muuhulgas järgnevaid lühendeid (koos vastava leheküljenumbriaga): WIE, WIC, KER, R ja DE. Need tähistavad töid (järjekorras): Foucault 1984b, 1996, 1986, 1984a ja 1994. Kantile viitamisel on kasutatud tema kogutud teoste väljaannet (Kant 1900jj) tähistusega AA (*Akademieausgabe*), millele järgneb köite- ja leheküljenumber.

vaid ka kuju, mille niisugune suhtumine omandab. Sellega kaasnev küsimus on: miks ja millistel tingimustel saab filosoofist ajakirjanik, “millisel hetkel sekkuvad filosoofid ajakirjandusse, selleks et öelda midagi, mis nende eneste jaoks on filosoofiliselt huvipakkuv, millesse aga on samaaegselt kodeeritud teatud suunatus avalikkusele tähelepanu köitmise eesmärgiga?” (WIC: 386). Sest niisuguse üleskutse esitab Kant tõepoolest — üleskutse julgusele, ratsionaalsele respektitundele üksikindiviidi väärtuse ja kõikide inimeste kohuse vastu mõtelda iseenda eest. Siit ka moto, mille Kant omistab Valgustusele: *Sapere aude!* Julge kasutada omaenese mõistust!⁵ Julguse ja otsustusvõime puudumist, “võimetust kasutada omaenese mõistust teise juhendamisetä” — seda nimetab Kant ebaküpsuseks.⁶ Ebakriitilist ja allaheitlikku välise autoriteedi aktsepteerimise nõuet, mis iseloomustab “paternalistlikke valitsusi” (olgu nende valitsuspõhimõtted rahva suhtes ükskõik kui heasoovlikud) häbimärgistab Kant mujal kui “suurimat kujuteldavat despotismi”.⁷

Foucault’ järgi on aga *Aufklärung* kui “inimese väljumine omasüülistest alaealisusest” Kanti puhul üsna ambivalentse iseloomuga: “Seega tuleb Valgustust vaadelda korraga nii protsessina, milles inimesed osalevad kollektiivselt, kui ka julgusaktina, mis saadetakse korda individuaalselt. Nad on üheaegselt nii ele-

⁵“*Sapere aude!* Habe Muth dich deines *eigenen* Verstandes zu bedienen! ist also der Wahlspruch der Aufklärung” (AA, VIII: 35). Ladinakeelne fraas on pärit Horatiuselt: *Dimidium facti qui coepit habet; sapere aude; incipe!* (“Kes on oma ülesandega algust teinud, on selle pooleldi täitnud; julge olla tark; alusta!”) (*Epistulae*, I, ii, 40).

⁶“*Unmündigkeit* ist das Unvermögen, sich seines Verstandes ohne Leitung eines anderen zu bedienen” (AA, VIII: 35). Tasub märkida, et saksakeelne sõna *unmündig* on juriidiline termin, mis osutab inimesele, kes ei ole veel juriidilisse täisikka jõudnud. Kuid see viitab juriidilisele sõltuvusele kellegi teise tahtest isegi juhul, kui ollakse täiskasvanud oma loomu, s.t vanuse poolest (*naturaliter maiorennis*). Otseselt tähendab *unmündig* võimetust rääkida enda eest, otsustusvõimetust ning seega sõltuvust välistest mõjutustest ja teiste juhendamisest. Halvustavas tähenduses näitab see refleksiooni ja autonoomia puudumist indiviidil.

⁷“Der grösste denkbare Despotismus”; seda essee “Über den Gemeinspruch: Das mag in der Theorie richtig sein, taugt aber nicht für die Praxis” (*ibid.*: 291).

mendid kui ka tegutsejad ühes ja samas protsessis” (WIE: 35). Foucault’ jaoks on siin oluline eeskätt just teine aspekt, kuigi on raske öelda, kui suurt lootust Kant ise sellele pani.⁸ Olgu viimasega kuidas on, aga arusaam inimeste vabatahtlikust soovist selles protsessis osaleda ning sellest tulenev “muutus, mille inimene ise endas tekitab”, autoriteedi kahtluse alla seadmine omaenese mõistuse seisukohast — kõik see moodustab keskse telje Foucault’ arutluses Valgustuse fenomeni üle.

Alustuseks pöörab Foucault tähelepanu kahele eristusele, mida Kant oma essees teeb ning mis kujutavad endast valgustusprotsessi olemuslikke, “üheaegselt nii vaimseid kui institutsionaalseid, nii eetilisi kui poliitilisi” tingimusi (WIE: 35). Esimene eristus on kuuletumise valdkonna ja mõistuse vaba kasutuse valdkonna vahel, mida väljendab ilmekalt Preisi kuningale Friedrich Suurele omistatud ütlus: “Väitle palju tahad ja mille üle tahad, aga kuuletu!”⁹ Sellega seoses toob Kant sisse veel teise eristuse, nimelt mõistuse “privaatse” ja “avaliku” kasutuse vahel. Mõistuse eraviisiline kasutus käib kuuletumise valdkonna alla ning on täiesti passiivne, kandes hoolt ainuüksi selle eest, et tsiviilkohustused (mida indiviid ühiskonnaliikme ja mingi ameti pidaja rollis omab) oleksid enam-vähem korralikult täidetud. Näiteks ei tohi

---

⁸Nii ütleb Kant, et “on raske igal üksikül indiviidil murda välja alaealisusest, millest on saanud peaaegu tema teine loomus” (*ibid.*: 36). Hiljem (essees “Was heisst: Sich im Denken orientieren?” aastast 1786) rõhutab Kant sellega seoses hariduse tähtsust: “On järelikult väga kerge panna alus Valgustusele üksikutes subjektides hariduse vahenditega. [---] Terve ajastu valgustamine on aga väga aeganõudev” (*ibid.*: 147). Ning kui ta räägib mõistuse printsiipidel põhinevast poliitilisest konstitutsioonist (“Über den Gemeinspruch [---]”), näib Kant praktilise moraaliga mõistuse suhtes omaks võtvat teleoloogilise vaatepunkti: “Samuti panem ma lootused (*in subsidium*) asjade eneste loomusele sundimaks inimesi tegema seda, mida nad vabatahtlikult teha ei sooviks (*fata volentem ducunt, nolentem trahunt*)” (*ibid.*: 313).

⁹“*Räsonnirt, so fiel ihr wollt, und worüber ihr wollt, aber gehorcht!*” (*ibid.*: 37). Saksakeelne *räsonieren* tähendab vaielda, nuriseda, arutleda arutluse enda pärast; olles teoreetiline, ei kätke ta otsest tegutsemiskavatsust. See, millele Kant siinses kontekstis viitab, on muidugi kaalutlemine ja praktilise mõistuse kasutus sellele kohasel viisil, s.o tegutsemist, *praxis*’t silmas pidades.

kodanikud keelduda maksude maksmisest; sellistes olukordades, kus kuuletumine on imperatiiviks, on isegi vastuvaidlemine täiesti lubamatu. Teisest küljest aga mõistuse avalik kasutus “peab alati olema vaba ning üksnes see suudab inimeste hulgas Valgustuse esile kutsuda” (AA, VIII: 37). Olla avalik tähendab Kanti puhul pöörduda omaenese kirjutiste kaudu — õpetlase ja maailmakodaniku rollis — terve lugeva publikumi (ehk üldiselt öeldes maailma) poole isiklike arvamuste ja arusaamade “järeleproovimiseks”.

Seega peab universaalne (s.o igasugusest erahuvist eemal seisev), vaba ja avalik mõistuse kasutus olema alati garanteeritud. Sellisel kujul ilmneb Valgustus Foucault’ jaoks poliitilise probleemina: “Kuidas saab mõistuse kasutus võtta selle avaliku vormi, mis on talle hädavajalik?” (WIE: 37). Ning siinkohal saabki seos Kanti ajakirjandusliku essee ja tema kolme “Kriitika” vahel ilmseks: just nimelt kriitika vahendeid kasutades osutub võimalikuks defineerida mõistuse legitiimse kasutuse tingimusi ja põhimõtteid ning tagada mõistuse autonoomia ja selle seadusandev võime. Ühesõnaga, kriitikast saab “mõistuse käsiraamat” [*le livre de bord de la raison*], mis ütleb seega, et “meie vabadus ei sõltu mitte niivõrd sellest, mida me võtame ette suurema või väiksema julgusega, kuivõrd arusaamast, mis meil on oma teadmisest ja selle piiridest” (WIC: 387). Viimane osutab Foucault’ arvates väga olulisele nihkele kriitikamõiste tähenduses; sellele vastavalt just “alates Kantist ja Kanti tõttu” püstitati Valgustuse küsimus oma olemuselt teadmise probleemina, s.o epistemoloogiliselt, ning osutusega kogu võimaliku teadmise moodustumise tingimustele ja selle legitiimsusele. See on ka koht, kus Foucault lahkub Kanti sissetallatud rajalt, või õigupoolest: haarab kinni võimalusest, mille Kant oma tollel valgustuslikul hetkel geniaalselt avanud oli.

Aastal 1978 Sorbonne’i ülikoolis peetud loengus *Qu’est que la critique?* (“Mis on kriitika?”), milles Foucault selgitab kriitika ja Valgustuse vahekorda, üritab ta anda kriitilise hoiaku [*l’attitude critique*] arenguloo ühe võimaliku rekonstruktsiooni. Olles küll spetsiifiliselt modernne fenomen — “teatud mõtlemise, rääkimise, ka tegutsemise viis ning teatud suhe sellesse, mis eksisteerib, mida teatakse, mida tehakse” (WIC: 382) —, ulatuvad selle kriitilise

hoiaku juured tagasi 15. ja 16. sajandisse. Täpsemalt öeldes tekitab see “kõrvalproduktina”, “ühtaegu nii partneri kui vastasena” ühele teisele ajaloolisele suundumusele, mida Foucault nimetab “kristlikuks pastoralismiks”.

Nimelt kerkib teatud hetkel kristliku kiriku pastoraalse tegevuse keskel esile idee, et iga indiviid “peab olema valitsetav ja peab laskma ennast valitseda” (WIC: 383), selleks et garanteerida enesele lunastus. Edaspidises annab see idee tõuke pastoraalse institutsiooni tekkele, mille eesmärgiks on hinge eest hoolitsemine ning mis selle eesmärgiga ühenduses arendab välja nn kunstide kunsti, *ars artium*’i — inimeste valitsemise kunsti. Alguses piirneb see uus võimutehnika — “pastoraalne võim”, nagu Foucault seda kutsub — suuremal või väiksemal määral religioossete praktikatega, ent järk-järgult annab selle laienemine ja levik tsviilühiskonda (koos kaasneva diferentseerumisprotsessiga eri alajaotusteks, nagu näiteks perekond, sõjavägi, haldussüsteem, kohtupraktika jne) sellele kunstile universaalse tähenduse: “Kuidas valitseda: ma usun, et see oli 15. või 16. sajandi üks kõige fundamentaalsem küsimus” (WIC: 384). Koos sellega aga tõstatab kogu see valitsustumise protsess [*le processus de la gouvernementalisation*] ning selle õige juhtimisega seotud ängid ja kahtlused kriitilise küsimuse: kuidas mitte olla valitsetav *sellisel viisil* (s.t sellistel printsiipidel, selliste eesmärkide ja selliste meetoditega). Seda nimetabki Foucault kriitiliseks hoiakuks — vaimuseisund, mis on üheaegselt nii moraalne kui poliitiline, mõtlemise viis, ühesõnaga: “kunst mitte olla valitsetud nii palju”.

Foucault märgib, et ajaloolises plaanis võib religiooni, seadust ja teadmist vaadelda selle kriitilise hoiaku kolme “ankrupunktina”. Esiteks, oma algupäralt on kriitika vaimulik — ta ilmub Pühakirja autentsuse probleemi kujul ning jõuab järk-järgult välja küsimuseni: “Kas Pühakiri on tõene?” See küsimus transformeerub asjade edasise arengu käigus küsimuseks: “Kus on valitsemisõiguse piirid?” ning see on see koht, kus kriitika muutub oma olemuselt juriidiliseks. Kolmandaks on kriitika seotud tõsikindluse probleemiga: mitte aktsepteerida naiivselt seda, mida autoriteet/võim väidab olevat tõese. Seega on kriitika fookus määratletud subjekti, võimu ja teadmise vaheliste suhetega. Kriitika on olemuslikult “desubjektiveerimise ettevõtte võimu ja tõe

mängu suhtes” (WIC: 387).¹⁰ Huvitava kombel ütleb Foucault, et kriitika mõiste selline definitsioon ei erine palju määratlusest, mille Kant andis just nimelt Valgustusele — hetkel, mil ta esitas oma üleskutse julgusele. Kusjuures aga kriitika ise seostub Kantil omakorda püüdega mõista, mis on teadmine, muutudes sel viisil “algupäraseks ülesandeks, prolegomenaks igasugusele oleviku või tuleviku Valgustusele” (WIC: 387).

Järgnev 19. ja enamgi, 20. sajandi ajalugu näitab Foucault' arvates väga kujukalt seda, kuidas Kanti kriitiline projekt pöördus tasahilju Valgustuse enda vastu. Mõistuse standardi all toimuva pideva progressi asemel on selle arengu käekäiku tajutud pigem liikumisena valgustatud despotismist mõistuse despootilise Valgustusse. Christopher Norris on selle sõnastanud järgmiselt (parafraaseerides Karl Krausi tuntud aforismi psühhoanalüüsi kohta): “Valgustus ilmutab ennast nüüd selle olukorra sümptomina, mille ravimiks ta end kunagi väitis olevat” (Norris 1994: 170).¹¹ Nii või teisiti, aga igal juhul on Valgustuse lähtepunktiks varasema suhte teisenemine tahte, autoriteedi ja mõistuse kasutuse vahel (WIE: 34–35; DE: 564). Tagajärjena muutub epohhiloov, kuigi üsna süütu küsimus aastast 1784, *Was ist Aufklärung?* üha kahtlustavamaks küsitlemiseks: “millise võimu üleülluse, millise valitsustumise eest [---] on see mõistus ise ajalooliselt vastutav?” (WIC: 388).

Foucault väidab, et Valgustuse probleemile lahenduse otsimine on Saksamaal ja Prantsusmaal toimunud erinevaid teid pidi. Ammutades esimeses jõudu Lutheri mälestusest ja reformatsiooniliiku-

---

¹⁰Subjektiveerimine [*l'assujettissement*] on protsess, mis muudab indiviidid subjektideks. Foucault' jaoks omab sõna *sujet* kahte tähendust: “Subjekt kellegi teise suhtes kontrolli ja sõltuvuse tõttu ning subjekt omaenese identiteedi külge seotuna teadvuse või eneseteadmise läbi. Mõlemal juhul viitab see võimu vormile, mis allutab ja subjektiveerib [*subjugue et assujettit*]” (Foucault 1982: 212; DE: 227). Desubjektiveerimine tähistab seega võitlust subjektivsuse ja allutamise eri vormide vastu [*contre les diverses formes de subjectivité et de soumission*].

¹¹Krausi originaal kõlab nii: “Psychoanalyse ist jene Geisteskrankheit, für denen Therapie sie sich hält” (ajakirjast *Die Fackel*, nr 376–377, 1913).

mise traditsioonist¹² ning olles teises aetud Descartes'i kummitu-
sest ja "blokist, mille moodustasid *Lumières* ja Revolutsioon", on
Valgustuse "ülekuulamist" Saksamaal ja Prantsusmaal viidud läbi
eri valdkondades ja erinevas stiilis. Kirjeldades neid arenguteid
kokkuvõtvalt oma sissejuhatuses Georges Canguilhem'i raamatu-
le *Le Normal et le Pathologique* ("Normaalne ja patoloogiline"),
toob Foucault esile saksa filosoofiale (ja iseäranis sellele osale,
mida ta nimetab "saksa vasakpoolsuseks") iseloomuliku tundlik-
kuse ja kahtlustava hoiaku, et "midagi on läinud viltu" ratsionali-
seerumisega ja võib-olla koguni mõistuse endaga, mille väidetav
võime olla iseendale seadusandjaks on toonud kaasa ajaloo täis
dogmasid ja despotismi (vt Foucault 1989: 9jj). Seega tuleb selle
uue kriitilise hoiaku olemust Saksamaal mõista eeskätt ühiskon-
da puudutava ajaloolise ja poliitilise refleksiooni ning religioosse
kogemuse, majanduse ja riigi *nexus*'e terminites.

Prantsusmaal aga, jätkab Foucault, ei mõistetud seda rat-
sionaliseerumise ja võimu vahelist suhet nii põhjalikult ja sü-
gavalt kui Saksamaal: "Piirduti 18. sajandi valgustusfilosoofi-
de [*philosophes*] teatud poliitilise väärtustamisega, taandades sam-
al ajal *Lumières*'i mõtlemise tähtsusetuks episoodiks filosoofia
ajaloos" (WIC: 389). *Ratio* ja võimu vahelise suhte probleem
võeti uuesti üles alles kunagi varajastel 1930. aastatel ning se-
da fenomenoloogia-alaste küsimuste kujul sellest, mis on tähen-
dus, millest see koosneb ning kuidas see tekib. Fenomenoloogia
kinnitas Prantsusmaal kanda Edmund Husserli 1929. aastal pee-
tud Pariisi loengute tulemusena (trüki ilmunud 1932. a pealkirja
all *Méditations Cartésiennes* ("Kartesiaanlikud meditatsioonid"))
ning selle edaspidine areng toimus üldjoontes kahel järgneval vii-
sil.¹³

---

¹²Reformatsiooni peab Foucault "esimeseks kriitiliseks liikumiseks
kunst-mitte-olla-valitsetud suunas" (WIC: 389).

¹³On huvitav märkida, et Foucault arvates oli just Husserl see, kes
oma teoses *Krisis der europäischen Wissenschaften und die transcen-
dentale Phänomenologie* ("Euroopa teaduste kriis ja transtsendentaalne
fenomenoloogia"; esmatrükis ilmunud 1936. aastal Belgradis) seostas
Euroopa humanismi kaasaja kriisi suheteproblemaatikaga teadmise ja
tehnik, *epistémê* ja *technê* vahel.

Esiteks, subjekti ja kogemuse eksistentsialistliku filosoofiana (arendatud Sartre'i ja Merleau-Ponty poolt ning olles mõjustatud ka Kierkegaardist), milles järk-järgult koorus välja arusaam tähendusest kui millestki, mis "ainuliselt moodustub tähistusmehhanismile iseloomulike piirangusteemide tõttu" (WIC: 390) — arusaam, mis edaspidises annab maad vaatele, et tähendus eksisteerib ainult struktuuridele siseomaste sunniefektide kaudu. Teiseks aga võeti fenomenoloogia üles kui teaduse ja ratsionaalsuse filosoofia ja ajalugu — milleks Comte'i ja tema järgijate positivistlik traditsioon hulgaliselt materjali pakkus — selliste mõtlejate poolt nagu Cavaillès, Koyré, Bachelard ja Canguilhem. Siin kerkis tähenduse probleemiga analoogne ja seda täiendav küsimus: "Kuidas on see ratsionaalsus tekkinud, kuidas formeerunud — millestki, mis on täiesti teine, *autre*?" Just selle viimasega kaasnes teaduste ajaloolisuse arusaamas, "ajaloolise *a priori*" mõistes märkab Foucault teatud sarnasusi Frankfurdi koolkonna kriitilise teooriaga.

Kriitilist teooriat võib iseloomustada kui *Vernunft*'i ja *Herrschaft*'i, mõistuse ja domineerimise dialektika analüüsi, mis tegeleb maailma ja inimolendite objektifitseerimise repressiivse protsessiga. See kujutab endast "anaiüüsi protseduuri, mida võiks nimetada ajalooliste teadmisviiside legitimeerimise uuringuks" (WIC: 393). Foucault' lähenemine asjale on veidi teistsugune. Ratsionaalsuse ja teadmise problemaatika analüüsi asemel paneb ta ette uut liiki kriitilise uurimisprojekti, mida tuleks teostada võimu terminites. Foucault' ideeks on demarkeerida oma projekt koordinaadistikus "teadmine/võim" [*savoir/pouvoir*]. Need kaks terminit ei osuta mingitele entiteetidele ega aktiivsetele jõududele, veelgi vähem transtsendentaalidele; nende osaks jääb ainult metodoloogiline roll — vältida analüüsi legitimeerimise terminites (mida sellised mõisted nagu "teadmine" [*connaissance*])¹⁴ või

¹⁴Erinevust mõistete *savoir* ja *connaissance* vahel selgitab Foucault järgmiselt: "*Connaissance*'i all mõistan ma subjekti suhet objekti ning seda suhet valitsevaid formaalseid reegleid. *Savoir* viitab nendele tingimustele, mis on hädavajalikud selleks, et mingil kindlal perioodil see või teine objektitüüp saaks olla antud *connaissance*'ile ning et seda või teist lausungit või väidet oleks võimalik formuleerida" (Foucault 1972: 15, märkus 2).

“domineerimine” ei suuda vältida) ning neutraliseerida seeläbi legitiimsuse efekte.¹⁵ Nad lihtsalt võimaldavad meile analüüsi-võrgustiku, mille abil saab uurida “võimu analüütikat” — nagu Foucault seda enam-vähem organiseeritud, hierarhilist ja koordineeritud suhetekimpu nimetab.¹⁶

See uurimine kujutab endast teatud praktikat — praktikat, mida Foucault kutsub *ajaloolis-filosoofiliseks* ning mille puhul pole tegemist ei filosoofia ega ajaloo *par excellence*, sest see ei lasku ei filosoofilistesse abstraksioonidesse ega tegele ka mingi välise ajaloolise sisuga, mis ilmutab ennast faktide konkreetse mitmekesisuse kujul. Siin on pigem tegemist sellise n-ö epistemoloogilise vaatepunkti omaksvõtmisega, mis asetseb puhta ajaloolase ja filosoofi vaatepunkti vahel. Seda liiki kriitiline praktika, ütleb Foucault, on *arheoloogiline* oma meetodilt ja *geneoloogiline* oma taktika või disaini poolest. Mida ta selle all mõtleb?

Lokaalsete diskursuste analüüs ei peaks olema transtsendentaalne, üritades kehtestada tervikliku teadmise või moraalse käitumise universaalseid struktuure. Selle asemel püüab *arheoloogia* “käsitleda neid diskursusi, mis sõnastavad seda, mida me mõtleme, ütleme ja teeme kui nii mitmeid ajaloolisi sündmusi”.¹⁷ Lii-

---

¹⁵“C’est [...] à des fins de neutralisation de tout ce qui pourrait être soit légitimation, soit même simplement hiérarchisation de valeurs” (Foucault 1990: 63), kalduvuse vastu eeldada mingit lihtsameelset kausaalsus- või domineerimissuhet võimu ja teadmise vahel, à la “kuidas üks represseeriks teist või kuidas teine kuritarvitaks esimest” (WIC: 394).

¹⁶On ilmne, et *pouvoir* ja *savoir* ei ole vaadeldavad omaette seisvate analüütiliste ühikutena. Vastupidi, nad on teineteisega tihedalt läbi põimunud. Ainult kindlaid reegleid ja mingi teadusliku diskursuse protseduure järgides on võimalik “aktualiseerida” mingit teadmise elementi, mis siis omakorda võib omada normatiivset jõudu otsustamaks selle üle, mida pidada kehtivaks või ratsionaalseks või milleks iganes. Samamoodi saab ka võimu ennast — või pigem sunnimehhanisme — tarvitada ainult protseduuride, eesmärkide, instrumentide jne kaudu, mis ise on kehtivad ainult tänu mingile teadmise süsteemile (olgu selleks füüsika või keemia või siis epistemoloogiliselt palju lõdvema struktuuriga meditsiin või psühhiaatria).

¹⁷“... traiter les discours qui articulent ce que nous pensons, disons et faisons comme autant d'événements historiques” (WIE: 46; DE: 574).

kumine saab siin toimuma süsteemi aktsepteerimise faktilt selle suunas, mis teeb selle aktsepteeritavaks *tolles* konkreetse ajas ja kohas, see on: selle süsteemi ajaloolise aktsepteeritavuse suunas. *Genealoogia* (vastandatuna geneesile, s.t “algupära” otsimisele) aga kätkeb endas emantsipeerivat toimet, sest selle eesmärgiks on vabastada allaheidetud teadmise liigid teadusega assotsieeruva hierarhilise võimukorralduse alt ning võimaldada neil viimase sunnidiskursusele vastu astuda ja seda õõnestada. Selline genealoogia ei ole metafüüsiline kantilikus tähenduses (nimelt, meie teadmise ja tegutsemise piiride tuletamine sellest vormist, mis me oleme); vastupidi, “see eraldab välja sellest juhuslikkusest, mis on teinud meid sellisteks, mis me oleme, võimaluse mitte enam olla, teha või mõtelda seda, mida me oleme, teeme või mõtleme” (WIE: 46). Sellepärast nimetabki Foucault neid genealoogiaid antiteadusteks: nad kujutavad endast võitlust teaduslikuks peetava diskursuse võimuefektide vastu.¹⁸

Teeviit, mida me Foucault’ ettepanekul järgima peaksime, suunamuutus, mis heastaks “*Aufklärung*’i-küsimuse asendamisel kriitikaga” tekkinud ebaõigluse, ühesõnaga: perspektiiv, mis ei jäta Valgustuse projekti mitte niivõrd kriitilise ettevõtmise osaks, kui võrd seostaks selle julgusega, “teatud otsustava tahtega mitte olla valitsetud” — kõik see on tegelikult hoiaku küsimus (WIC: 398). Selles hoiakus, ütleb Foucault, on midagi, mis on seotud voorusega. Ning just selles lühikeses Kanti tekstis näeb ja tunnetab Foucault visanduvat ja kuju omandavat midagi, mida ta nimetab modernsuse hoiakuks [*l’attitude de modernité*]. Ja ta lisab: selleks, et mitte jääda abstraktseks või lihtsaks vabaduse

---

¹⁸Colin Gordon oma artiklis “Question, Ethos, Event” osutab Foucault’ üsna ainulaadsele suhtele genealoogilise traditsiooniga. Genealoogiline hoiak, ütleb Gordon, “on peaaegu sünonüümne Valgustuse mitteusaldamisega; genealoogiline narratiiv on Valgustuse progressi-väljavaate satiir, pahupidipööramine, *post-mortem*” (Gordon 1986: 77). Genealoogia, s.t oleviku küsitlemine oleviku ajaloo kaudu kaasneb harva sellise revolutsioonilise mõttega, millise Foucault omistab Kanti mõtisklemisele olevikuhetke tähenduse üle. Need “oleviku ajalood” eksisteerivad Gordoni arvates üldjuhul kas “katastroofi semioloogia” (*vide Cassirer, Horkheimer/Adorno, Benjamin, Polanyi, Hayek*) või “ellujäämispragmaatika” kujul (Tocqueville, Weber, Schumpeter).

jaatuseks “peab see ajaloolis-kriitiline hoiak olema eksperimenteeriv” (WIE: 46).

Nagu Foucault ühes intervjuus selgitab, saab genealoogiat ehk “meie eneste kriitilist ontoloogiat” [*l'ontologie critique de nous-mêmes*] rakendada kolmes eri valdkonnas (R: 351; DE: 618). Sugugi mitte üllataval kombel on need valdkonnad tihedalt seotud teadmise, võimu ja subjekti mõistetega. Nimelt üritavad genealoogilised uuringud vastata järgmistele küsimustele: kuidas me kehtestame ennast teadmise subjektidena (“tõe ja objektiivsuse mäng”)? kuidas subjektidena, kes tegutsevad teiste subjektide suhtes (võimu, valitsemise ja poliitilise sekkumise sfääris)? ning kuidas moraalsete agentidena (s.o eetiline hoiak iseenda suhtes)? Sarnasus Kanti kolme kuulsa küsimusega — *Mida saan ma teada? Mida pean ma tegema? Mida võin ma loota?* — on siin üsna tähelepanuväärne.

Mis puudutab nende küsimuste taustaks ja aluseks olevat fundamentaalset probleemi Kantil — *Mis on inimene?*¹⁹ —, siis siin jätab Foucault endale võimaluse teada, et me ei tea, mis me oleme, lisades isegi juurde, et “võib-olla pole tänapäeval enam eesmärgiks avastada, mis me oleme, vaid keelduda sellest, mis me oleme” (Foucault 1982: 216).²⁰ Siiski ei ole teadmine ja vabadus Foucault' jaoks vasturääkivad mõisted. Vabaduse vorm, mida ta taotleb, eeldab teatud teadmist — teadmist, mis on kättesaadav ainult hoolika ja täpse ajaloolise ja poliitilise uurimise abil: “‘mis me oleme’ küsimuseks seadmine pideva juhuslikkuse printsiibi nimel nõuab sellist suurt isukust faktide järele” (Gordon 1986: 76). Ainult et sellal, kui Kanti puhul nõuavad suhted

¹⁹Ülaltoodud kolm küsimust, mis Kanti arvates võtavad kokku (nii spekulatiivse kui praktilise) mõistuse huvid, on sõnastatud *Puhta mõistuse kriitikas* (A 805, B 833). Oma loogikaloengutes lisab Kant sellele neljanda: “Mis on inimene?” Ning jätkab öeldes, et “*metafüüsika* vastab esimesele küsimusele, *moraal* teisele, *religioon* kolmandale ning *antropoloogia* neljandale. Fundamentaalses plaanis aga võime kõike seda pidada antropoloogiaks, sest kolm esimest küsimust taanduvad viimasele.”

²⁰Foucault nõustub siin täielikult René Chari ütlusega “L’histoire des hommes est la longue succession des synonymes d’une même vocable. Y contredire est un devoir”.

teooria ja praktika ning teadmise ja vabaduse vahel eetilist vai-
muhoiakut universaalselt ettekirjutatud moraaliseaduse kujul, ei
rõhuta Foucault "praktikat" mitte ideede rakendamise, vaid nen-
de problematiseerimise tähenduses. Asi ei seisne seega mitte
niivõrd lahenduste pakkumises, kui võrd probleemide asetamises:
"Igal hetkel, samm sammu haaval, tuleb sellele, mida mõeldak-
se ja öeldakse, vastu astuda sellega, mida tehakse ja mis ollak-
se" (R: 374; DE: 585). See tähendab tegevuste, praktikate ja
mõtete arendamist, mis näivad poliitika ette asetavat seniajani
veel teadvustamata probleeme, mis näivad avavat uusi perspektiiv-
ve, taaselustavat unustatud võimalusi: "Lühidalt, asi seisneb selle
kriitika muutmises, mida viiakse läbi paratamatu piirangu vor-
mis, praktiliseks kriitikaks, mis võtab võimaliku ületamise vormi
[la forme du franchissement possible]" (WIE: 45; DE: 574).

Foucault teeb ettepaneku võtta üles see ainulaadne vaimsus,
see üleskutse julgusele, millega ühenduses Kant oli tõstatanud
küsimuse Valgustusest, hoolimata sellest, et Kant ise allutas selle
kohe otsustavaks kujunenud teoreetilisele kitsendusele moraal-
sete, poliitiliste, religioossete, jne imperatiivide näol. See, mis
Foucault'le huvi pakub, on sõnastatud alljärgnevalt:

Ma küsin endalt [---] kas uurides seda kriitika dimensiooni, ei tuleks
meil kriitilise hoiaku alusena tagasi viidata millelegi, mis oleks ühelt
poolt olemasoleva valitsuse mitteaktsepteerimise ja mässumeelsuse
ajalooline praktika või teiselt poolt, valitsemise kui sellise eitamise
individuaalne kogemus?²¹

Ometi on Foucault' enese hoiak "revolutsiooni ajaloolise prak-
tika" suhtes olnud üsna ambivalentne ning üllataval kombel võib
siit leida mõnegi paralleeli Kanti arusaamaga Prantsuse revol-
utsioonist (tema ajaloolis-teleoloogilise skeemi taustal). Essee
"Kant Valgustusest ja revolutsioonist" väidab Foucault, et tollesa-
ma küsimuse Valgustusest esitas Kant taas, kuigi juba uuel kujul,
ühenduses ühe teise väljapaistva sündmusega tema eluajast —

²¹"Je me demande [---] si on explorait cette dimension de la critique,
est-ce qu'on ne serait pas renvoyé comme socle de l'attitude critique à
quelque chose qui serait ou la pratique historique de la révolte, de la
non-acceptation d'un gouvernement réel, d'une part, ou, d'autre part, à
l'expérience individuelle du refus de la gouvernementalité?" (Foucault
1990: 59).

Prantsuse revolutsiooniga. Niisiis, "teatud järjena 1784. aasta tekstile" arutleb Kant revolutsiooni üle teose *Der Streit der Fakultäten* ("Fakulteedide tüli", 1798) teises alajaotuses, kus vaatluse alla võetakse filosoofia ja jurisprudenti vahekord.²² Prantsuse revolutsiooni tõlgendatakse seal *signum demonstrativum*'ina — sündmusena, mis demonstreerib ja seega tõestab inimkonna võimelisust moraalseks progressiks. Loomulikult ei ole see revolutsioon *per se*, mis Kanti sellise tähelepanu osaks langeb — revolutsioon on ebaõiglane ja õigustamatu igal juhul ning igas olukorras. Teda huvitab siin "ainuüksi pealtvaatajate suhtumine, nagu see ennast suurte poliitiliste muutuste draamas *avalikkuse* ees avab",²³ nimelt nende poolehoid ja koguni entusiasm revolutsiooni suhtes, mille on ainuliselt põhjustanud selle ürituse taga seisvate universaalsete õigusprintsipiide äratundmine ja nende omakasupüüdmatu omaksvõtt. Revolutsioon, ütleb Kant, "võib õnnestuda või läbi kukkuda" ning tõepoolest, lootused, mida revolutsioon äratas, haihtusid üsna kiiresti Terrori diktatuuri ees. Samal moel muutub Valgustus kui määrava tähtsusega sündmus, valik või tendents inimkonna ajaloos Foucault' silmis (nagu revolutsioon Kanti puhul) ebamääraseks ettevõtmiseks, mis võib õnnestuda või läbi kukkuda või siis õnnestuda vastuvõetamatu hinnaga. Mida aga tuleks kõigest sellest alal hoida, on just see "revolutsiooniline 'entusiasm', mis on midagi muud kui revolutsiooniline üritus ise" (KER: 95), pühendumus ebakindlusele, jääv võimalus seada küsimuse alla see, "mis toimub".

Kanti seisukohtade arutelu kajastab Foucault' enda poliitilist arengut. Pole kahtlust, et Foucault räägib siin omaenda kogemustest kaasaja poliitilise olukorraga seoses: "kuuldes ennast laulmas revolutsiooni lubadusi — ja ma ei tea, kas seal, kus revolutsioon tõesti aset leidis, on see hea või halb — avastasime end seismas vastamisi võimu inertsusega, mis on end põlistanud määramatul viisil" (WIC: 390). 1968. aasta mai paradoksi näeb Foucault

²²Pealkirjaga "Erneuerte Frage: Ob das menschliche Geschlecht in beständigen Fortschreiten zum Besseren sei" ("Korratud küsimus: kas inimkond muutub pideva progressi käigus paremaks?") (AA, VII: 77–94).

²³"... bloss die Denkungsart der Zuschauer, welche sich bei diesem Spiele grosser Umwandlungen *öffentlich* verrath" (AA, VII: 85).

just selles, et “revolutsioon” ei koosnenud lõppkokkuvõttes mil-
lestki enamast ega millestki muust kui “revolutsioonilisest en-
tusiasmist”. “Maisündmuste edukus seisnes [---] ennearvama-
tu loovuse, ühiskondlike suhete uute vormide leiutamise võime,
omaenda asjade juhtimise võime ja soovi avastamises” (Sheridan
1994: 113). Sellise revolutsiooni tagajärjeks on entusiasmi muut-
mine poliitiliseks fenomeniks, nii et eesmärke, mida näib olevat
võimatu saavutada poliitiliselt, võib sellest hoolimata teostada
nõustumatuse vormis [*la forme d'une non-acceptation*], eetilise
hoiaku kaudu, millega “need, kes valitsevad, [---] on varem või
hiljem kohustatud arvestama” (R: 377; DE: 588).²⁴ Foucault’
jaoks on mõtlemine — “vabaduse määratlemata töö” [*le travail
indéfini de la liberté*] — ja tegutsemine omavahel seotud eetilises
mõttes; “eetika on teatud praktika ja eetos teatud olemisviis”.²⁵
Kuid ta märkab siin ka teatavat probleemi: “Hiljutised vabastuslii-
kumised kannatavad selle all, et ei suudeta leida mingit printsiipi,
mis võiks saada aluseks uue eetika arendamisele” (R: 343).

Analüüsides kaasaegset olukorda, tõmbab Foucault paralleeli
kreeka stoitsismi eetilise praktikaga. See, millest Stoa eetika huvit-
us, oli “elamise kunst” [*technê tou biou*]: võimalus tagada endale
autonoomia ja sõltumatus, saada iseenese peremeheks. Sellist
liiki eetika põhieesmärk oli esteetiliselt laadi — puhtalt isikliku
valiku, mitte aga mingi üldise käitumismustri tabamise küsimus.
Põhjuseks selle taga oli lihtsalt soov elada ilusat ja intensiivset elu
ning jätta endast teistele mälestused ilusast eksistentsist. Foucault
mainib ühes oma intervjuus, et “idee *bios*’est kui materjalist estee-
tilise kunstiteose jaoks on midagi, mis mind võlunud on” (R: 348),
nagu ka arusaam, et eetika võib olla väga elujõuliseks eksistentsi-
struktuuriks iseeneses, s.t sidumata ennast mingite religioosete,

²⁴Siinjuures on huvipakkuv meenutada lauset, millega Kant oma
Valgustuse-esse lõpetab: “nii avaldab see [s.o inimeste kalduvus ja
kutsumus *vabalt mõelda*] lõpuks oma mõju rahva mentaliteedile (misläbi
see järk-järgult omandab võime *vabalt tegutseda*) ning mõjutab viimaks
koguni *valitsuste* põhimõtteid, kes avastavad, et nad ise sellest võidavad,
kui kohtlevad inimest, kes on *enamast kui masin*, tema inimväärikusele
vastavalt” (AA, VIII: 41–42).

²⁵“l’*éthique est une pratique, et l’*éthos*, une manière d’être*” (R: 377;
DE: 587).

legaalsete, sotsiaalsete või (kantilikus tähenduses) universaalsete süsteemidega.

Hoolimata kõigest ei pea Foucault stoitsismi arvestatavaks alternatiiviks, sest viimase ideid pole enam võimalik nende algupärasel kujul reaktiveerida. Küll aga saab seda rakendada n-ö analüütilise vahendina hindamaks — ja muutmaks — meie eneste situatsiooni: me näeme siin seda, et “mõned meie eetika põhiprintsiibid on teatud hetkel olnud seotud eksistentsi esteetikaga” (R: 350; DE: 616). Foucault deklareerib, et autentset, tõest mina ei ole olemas. Selle asemel teeb ta ettepaneku pöörduda enesevaatluse juurest enesekujundamise poole, kus eesmärgiks poleks mitte iseennast avastada, vaid leiutada. Miks ei võiks igäihe elu saada kunstiteoseks? Miks peaks kunst suhestuma ainult objektidega ja mitte indiviididega või eluga üldiselt? Foucault arvab, et “meie ühiskonnas leidub veel vaevalt riismeid ideest, et kõige olulisemaks kunstiteoseks, mille eest igäiks peab hoolt kandma, põhivaldkonnaks, mille suhtes peaks rakendama esteetilisi väärtusi, on oma mina, omaenda elu, omaenda eksistents” (R: 362; DE: 624). See idee kehastub tõepoolest renessansi ideaalis kangelasest kui omaenda loomingu ja meistriteosest ning veel kord 19. sajandi dändismis, kuid need, ütleb Foucault, on kõigest episoodid. Episoodid, millel aga sellest hoolimata ei puudu oma eeskujuväärtus. Ning üritades iseloomustada seda modernsuse hoiakut, mille tekke ta seostab Kantiga, võtab Foucault ette 19. sajandi prantsuse poeedi ja esseisti Charles Baudelaire'i kuju, kes väidetavalt oli suutnud modernset teadvust ja selle ajastuvaimu tabada kõige autentsemal viisil.

Baudelaire (1821–1867) oli üks esimestest, kes üritas määratleda modernsust oma kuulsas fraasis: “*Modernsus* on mööduv, põgus, juhuslik pool kunstist, mille teine pool on igavene ja muutumatu.”²⁶ Foucault selgitab, et olla modernne ei tähenda Baudelaire'i jaoks lihtsalt modernsuse heitliku ja hetkelise iseloomu äratundmist; eelkõige tähendab see teatud hoiaku võtmist kõige selle suhtes: “see vabatahtlik, raskesti saavutatav hoiak seisneb mille-

²⁶“La modernité, c'est le transitoire, le fugitif, le contingent, la moitié de l'art, dont l'autre moitié est l'éternel et l'immuable” (Baudelaire 1964: 13).

gi igavikulise taastabamises, mis ei asu ei väljaspool käesolevat hetke ega mitte ka selle taga, vaid selle sees”.²⁷ See on tahe “heroiseerida” olevikku, haarata selle käestlibisevat “kangelaslikku” aspekti. Oma teoses *Salon de 1846* kutsubki Baudelaire kaasaegseid kunstnikke üles kujutama seda modernse elu heroismi — *de l'héroïsme de la vie moderne*; viimane on Baudelaire'i jaoks nii olulise tähtsusega idee, et on paljude tema kunstikriitiliste kirjutiste läbivaks teemaks.

Kuid modernism ei osuta ainuüksi teatud hoiakule kaasaja suhtes; see tähendab ka suhet, mis tuleb kujundada iseenda suhtes. Ning heroilisus ei iseloomusta mitte ainult modernismi kui nähtust — selle modernismi väljaelamine ise nõuab heroilist iseloomu. Walter Benjamin märgib, et Baudelaire'i jaoks on kangelane modernismi tõeliseks aineseks ja subjektiks. Kunstnik kannab kangelase imidžit; Baudelaire'i enese suhtes on Benjamin seda väljendanud järgmiselt: “Ajastul, mille juurde ta kuulus, ei olnud midagi lähedasemat antiikaja kangelase ‘ülesandele’, Heraklese ‘vägitöödele’ kui ülesanne, mis oli talle antud tema enese poolt: anda kuju modernsusele” (Benjamin 1997: 81). Kuid oh häda, jätkab Benjamin, modernismil ei ole sellisest inimtüübist mingit kasu! Kangelane — “Herakles ilma tööta” — pagendatakse igikestvasse tegevusetusse, moodsa ajastu Sisypnos sünnib ümber dändina ning dändism ise ilmneb “viimase heroilise sähvatusena dekadentsi ajastul” (Baudelaire 1964: 27). Dändi on midagi muud kui *flâneur* — tegevuseta, jalutlev vaatleja, nii tuttavlik kuju 19. sajandi keskpaiga Pariisi tänavatelt.²⁸ Ta meenutab meile pigem Rousseau *promeneur solitaire*'i, “seda üksildast, aktiivse

²⁷“... cette attitude volontaire, difficile, consiste à réassaisir quelque chose d'éternel qui n'est pas au-delà de l'instant présent, ni derrière lui, mais en lui” (WIE: 39; DE: 569).

²⁸Benjamin, tsiteerides Paul Ernst de Rattier' utopiat aastast 1857 *Paris n'existe plus* (“Pariisi pole enam olemas”), selgitab, et *flâneur* on “mitteolevus”, “kummikael”, “ebajärjekindel tüüp”, kes on pidevalt odavate emotsioonide otsingul ega tea midagi muud peale “tänavakivide, kaarikute ja gaasilaternate”. *Flâneur* on seda tüüpi indiviid, kes minnes jalutuskäigule Pariisi arkaadide vahele võtnuks kaasa kilpkonna, seades oma sammud muidugi mõista viimase tempo järgi (Benjamin 1997: 54). 1845. aastal kirjutab Ferdinand von Gall raamatus *Paris und seine Salons*

kujutusvõimega, väsimatult läbi tühja inimkõrbe uitavat indiviidi”, kes üritab fikseerida instinktiivseid, spontaanseid vastuseid teda ümbritsevatele fenomenidele ning paigutada need laiemasse ratsionaalsesse või ühiskondlikku perspektiivi.²⁹ Dändi sooviks on kehastada täiuslikkust, ümbritseda ennast ühtaegu jäiga ja paradoksaalse elegantsiga, protesteerides sel viisil välise maailma vulgaarsuse vastu. Distsipliin saab tema silmis seesmise meelekindluse sümboliks, mille eesmärgiks on oma eripära säilitamine degradeerunud ühiskondliku elu keskel.

Essees Wagneri kohta võtab Baudelaire kokku oma kriitilise meetodi tuuma: *Je résous de m'informer du pourquoi, et de transformer ma volupté en connaissance* (“Ma olen otsustanud uurida välja miks? ning muundada oma naudisklemine teadmiseks”; *ibid.*: 118). Lähtepunktiks on peaaegu alati sensuaalne nauding, *volupté*, või õieti — šokk naudingust, mida kogetakse kunstiteose ees seistes. Seejärel asub kriitik *pourquoi* uurimise ja analüüsi juurde — *miks ja mis põhjustel?*, kuni ta viimaks on võimeline muundama algupärase naudingušoki teadmiseks — *volupté*’st saab *connaissance*. Baudelaire’i jaoks niisiis kaotab kriitika ja loomise eristamine oma mõtte; need kaks pole muud kui ühe ja sama protsessi eri aspektid: “on võimatu, et poeet ei sisaldaks endas kriitikut. [...] Lugejat ei tohiks seega üllatada, et ma pean poeeti kõikidest kriitikutest parimaks” (*ibid.*: 125). Parim kriitika peaks olema *amusante et poétique* (lõbustav ja poeetiline); “et olla õiglane, see tähendab, et oma olemasolu õigustada, peab

---

(“Pariis ja selle salongid”), et *flâneur* täidab “lonkijate ja suitsetajate” krooniku ja filosoofi rolli (*ibid.*: 37).

²⁹Siinkohal võiks meenutada stoitsistlikku “ori-filosoof” Epiktetost, kes propageeris igapäevaseid jalutusharjutusi õppimaks ennast valitsema kõige selle suhtes, millega kokku puututakse. Epiktetos väitis, et inimese ise on vastutav oma tegude ja olemise eest, sest väliseid tingimusi muuta asub tema võimuses — tema võimes midagi valida või sellest keelduda. Ta rõhus ka iga inimese vabadusele oma isikupära loomiseks ning kohustusele kord valmis kujundatuna see teistele “vaatamiseks välja panna”. Kõik see eeldab teatud liiki suhestumist iseendaga, nimelt — “kanda hoolt omaenda ihu ja hinge eest”. Viimane omakorda viitab teatud tegevusele, teatud harjutamisele või tehnikale, ühesõnaga — *askeesile*.

kriitika olema erapoolik, kirglik, poliitiline, see tähendab: tehtud eksklusiivsest vaatepunktist, aga sellisest vaatepunktist, mis avab võimalikult palju horisonte” (Baudelaire 1975: 123). Selliselt saadud *connaissance* pole enam külm, loogiline (pseudo)teaduslik teadmine, vaid sugestiivne tõlgendus, loov mõtlemine, mis lähtub naudingust ja vaimustusest kõige selle üle, millega kokku puututakse või millest huvitatakse. Pole imestada, et sellise teadmise üheks loomulikumaks vormiks oleks Baudelaire'i arvates sonett või eeleegia. Nii leiamegi poeedi oma “Matka” (*Le Voyage*) lõpus programmiliselt hüüatamas:

*Plonger au fond du gouffre, Enfer ou Ciel, qu'importe?
Au fond de l'Inconnu pour trouver du nouveau!*³⁰

*

Võib kahtlusetä väita, et Michel Foucault'd iseloomustas just selline uuriv-kriitiline poeetiline natuur — *caractère poétique interrogatif*. “Poeet naudib võrratult privileegi olla tema ise ja keegi teine, kui see tarvilikuks osutub. Nagu ekslev hing keha otsinguil, siseneb ta teise isikusse, mil iganes ta seda soovib. Ainuüksi temale on kõik valla,” ütleb Baudelaire (Benjamin 1997: 55). Sisesejuhatuses oma raamatule *L'Archéologie du savoir* (“Teadmise arheoloogia”) hoiatab Foucault lugejaid: “Ärge küsige, kes ma olen ning ärge paluge mind jääda samaks.” Sellest hoolimata on teatmeteosele *Dictionnaire des Philosophes* (Pariis, 1984) kirjutatud artiklis “Foucault” keegi Maurice Florence öelnud järgmist: “Kui Foucault üldse sobitub mingisse filosoofilisse traditsiooni, siis on selleks Kanti *kriitiline* traditsioon ning tema ettevõtmist võiks nimetada *mõtlemise kriitiliseks ajalooks*.”³¹ On põhjust ar-

³⁰*Les Fleurs du mal*, cxxvi, 141–144. (*Kurja lilled*. Tallinn: Peeri-
dodika, 1967 (Loomingu Raamatukogu, nr 35–36), lk 114–119 Ilmar
Laabani tõlkes:

*et sukelduda isu meil — põrgu või taeva?
Tundmatu taarnasse, et avastada UUT!*

Toim.)

³¹“Si Foucault s’inscrit bien dans la tradition philosophique, c’est dans la tradition *critique* qui est celle de Kant et l’on pourrait nommer

vata, et "Maurice Florence" on tegelikult pseudoniim ning selle kirjatüki autoriks Foucault ise. Miks siis omab küsimus *Mis on Valgustus?* tema jaoks nii olulist tähendust?

Esiteks tuleb öelda, et sellel kõigel pole vähimatki pistmist Valgustusega kui konkreetset määratletava perioodiga inimajaloos. Foucault tahab vältida pealiskaudset ja lihtsustavat vastandust olla kas Valgustuse "poolt" või "vastu", kalduvust, mida ta kutsub "intellektuaalseks ja poliitiliseks väljapressimiseks".³² Samavõrd võimatu näib püüda vältida seda "väljapressimist", üritades "dialektiliselt" tuvastada või eristada Valgustuse positiivseid ja negatiivseid elemente. Me oleme ju lõppude lõpuks olendid, kes vähemalt osalt on määratletud sellesama Valgustuse poolt; viimane on n-ö osa meie sugupuust — miski, millel on palju sisendeid, aga mitte ühtegi tõelist väljapääsu.

Teisalt ei esita me endale valgustuse-küsimust mitte sellepärast, et see periood köidab või huvitab meid iseenesest. Vastupidi, ütleb Foucault, "just selle tõttu, et tahetakse fundamentaalsel viisil püstitada probleem 'Mis on Valgustus?', satutaksegi vastamisi meie modernuse ajaloolise skeemiga" (WIC: 392). Sest nimelt seal, sellel modernuse kuju võtmise hetkel, tulevad "suhted võimu, tõe ja subjekti vahel [---] esile mingil toorel kujul ning nähtavate transformatsioonide pealispinnal" (WIC: 392). See skeem ise aga moodustab omakorda maatriksi tervele reale ajalooliste-

---

son entreprise *Histoire critique de la pensée*." Mõtlemise ajalugu ehk meie eneste kriitiline ontoloogia tähendab ajaloo kirjutamist "fiktsionaalse fabritseeringu" läbi — valmistada ise endale ajalugu, olla selle peremees ja suunaja. Foucault eristab seda ühelt poolt ideedeajaloost, s.o käitumise aluseks olevate representatsioonisüsteemide analüüsist, ning teiselt poolt vaimuse- ehk mentaliteediajaloo, mis osutab hoiatele ja tegutsemismustritele [*les schémas de comportement*] kui selle käitumise võimalikele määratlustele (R: 388; DE: 597). Mõlemad nad uurivad seda, mis mingit konkreetset käitumisviisi määratleb ja sellele tähenduse annab. Mõtlemine aga on see, mis "võimaldab sellest tegutsemis- või reageerimisviisist distantseeruda, esitada see endale kui mõtlemisobjekt ning seada küsimuse alla selle tähendus, tingimused ja eesmärgid" (*ibid.*).

³² "... il faut échapper au chantage intellectuel et politique 'être pour ou contre l'*Aufklärung*'" (DE: 573).

le uuringutele määratlemaks seda, "millistel tingimustel, milliste modifikatsioonide või üldistuste hinnaga saab mis iganes ajaloo- hetke suhtes rakendada seda Valgustuse-küsimust, küsimust võimu, tõe ja subjekti suhete võrgustikust" (WIC: 392). *Quelle est mon actualité? Quel est le sens de cette actualité? Et qu'est que je fais lorsque je parle de cette actualité?* ("Mis on minu aktuaalsus? Mis on selle aktuaalsuse mõte? Ja mis on see, mida ma teen, kui ma kõnelen sellest aktuaalsusest?") Just selles kantilikus vaimus ongi Foucault püüdnud vastata oma intellektuaalsele kutsumusele.

Kirjandus

- Baudelaire, Charles 1964. *The Painter of Modern Life and Other Essays*. London: Phaidon Press
- Baudelaire, Charles 1975. *Salon de 1846*. Oxford: Oxford University Press
- Benjamin, Walter 1997. *Charles Baudelaire: A Lyric Poet in the Era of High Capitalism*. London, New York: Verso
- Foucault, Michel 1971. *L'Ordre du discours*. Paris: Éditions Gallimard
- Foucault, Michel 1972. *The Archaeology of Knowledge*. London etc.: Pantheon
- Foucault, Michel 1982. Afterword: The Subject and Power. — Hubert L. Dreyfus, Paul Rabinow. *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics*. The Harvester Press
- Foucault, Michel 1984a. *The Foucault Reader*. Ed. by P. Rabinow. Harmondsworth etc.: Penguin Books
- Foucault, Michel 1984b. What Is Enlightenment? — Foucault 1984a
- Foucault, Michel 1986. Kant on Enlightenment and Revolution. — *Economy and Society*, vol. 15, no. 1
- Foucault, Michel 1989. Introduction. — Georges Canguilhem. *The Normal and the Pathological*. New York: Zone Books
- Foucault, Michel 1990. Qu'est que la Critique? — *Bulletin de la Société française de Philosophie*, vol. 84, no. 2
- Foucault, Michel 1994. *Dit et Écrit 1954–1988. IV, 1980–1988*. Paris: Éditions Gallimard
- Foucault, Michel 1996. What Is Critique? — *What Is Enlightenment? Eighteenth Century Answers and Twentieth Century Questions*

- tions. Ed. by J. Schmidt. Berkeley etc.: University of California Press
- G o r d o n , Colin 1986. Question, Ethos, Event: Foucault on Kant and Enlightenment. — *Economy and Society*, vol. 15, no. 1
- K a n t , Immanuel 1900jj. *Gesammelte Schriften*. Berlin: Akademieausgabe
- N o r r i s , Christopher 1994. 'What Is Enlightenment?': Kant and Foucault. — *The Cambridge Companion to Foucault*. Ed. by G. Gutting. Cambridge: Cambridge University Press
- S h e r i d a n , Alan 1994. *Michel Foucault: The Will to Truth*. London, New York: Routledge

JÜRI LIPPING (sünd. 1970) lõpetas TÜ sotsiaalteaduskonna politoloogia erialal 1996. *MPhil* Cambridge'i ülikoolis (1998). Praegu Tartu ja Durhami ülikooli politoloogiaosakondade juures.

KEEL

Martin Heidegger

Tõlkinud Vilja Kiisler

Inimene kõneleb. Me kõneleme ärkvel ja unes. Me kõneleme üha; ka siis, kui me ei lase kõlada ainsatki sõna, vaid ainult kuulame või loeme, isegi siis, kui me päris ei kuula ega loegi, teeme selle asemel tööd või puhkeme jõude. Me kõneleme aina mingisugusel viisil. Me kõneleme, sest kõnelemine on meile loomulik. See ei teki alles mõnest erilisest tahtmisest. Üteldakse, inimesel olevat keel loomu poolest ehk looduselt. Kehtib õpetus, et inimene on erinevalt taimest ja loomast keelevõimeline elusolend. See lause ei arva ainult, et inimene valdab teiste võimete kõrval ka võimet kõnelda. Lause tahab ütelda, et alles keel võimestab inimese olema seesugune elusolend, kes ta on inimesena. Kõnelevana on inimene: inimene. Wilhelm von Humboldt on seda ütelnud. Ometi jääb mõteldavaks, mida tähendab see: inimene.

Igal juhul kuulub keel inimolendi lähimasse naabrusse. Kõikjal kohtab keelt. Sellepärast ei või imestada, et inimene, niipea kui ta mõtlevalt selles ringi vaatab, mis on, sattub kohe ka keele peale, et teda määratleda mõõtuandvas suhtes sellega, mis temas end näitab. Järelemõtlemine püüab enesele luua ettekujutust sellest, mis on keel üldiselt. Üldist, mis kehtib iga asja jaoks, nimetatakse olemuseks. Üldkehtivat üldiselt ette kujutada, see on valitsevate otsustuste järgi mõtlemise põhijoon. Mõtlevalt keelt käsitleda

---

Die Sprache (1950). — Martin Heidegger, *Gesamtausgabe. I. Abteilung: Veröffentlichte Schriften 1910–1976. Bd. 12: Unterwegs zur Sprache.* Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 1985, S. 7–30.

©“Unterwegs zur Sprache”: Verlag Günther Neske, Pfullingen 1959

On säilitatud tõlkija keelepruuk. *Toim.*

tähendab selle kohaselt: anda üks ettekujutus keele olemusest ja see teiste ettekujutuste suhtes sobivasti piiritleda. Säärast paistab üritavat seegi ettekanne. Siiski ei kõla ettekande tiitel: Keele olemusest. Ta kõlab ainult: Keel. Me ütleme "ainult" ning paneme oma ettevõtmisele ikkagi ilmsesti palju üleolevama tiitli, justkui lepiksimise sealjuures sellega, et üht-teist keele üle arutleda. Ent keelest kõnelda on oletatavasti veel kehvem kui vaikimisest kirjutada. Me ei taha keelt rünnata, et teda juba kindlaks tehtud ettekujutuste haardesse sundida. Me ei taha keele loomust tuua mõne mõiste alla, et see annaks kõikjal kasutatava keelevaate, mis rahustab maha iga ettekujutamise.

Keele üle arutleda ehk keelt kohelda ehk kohata [*erörtern*] ei tähenda mitte niivõrd teda, kuivõrd meid tema loomuse kohta tuua: koondamine isenemisse [*Ereignis*].

Keele enese ja ainult tema järele tahame mõelda. Keel ise on: keel, ja ei midagi peale selle. Keel ise on keel. Loogiliselt koolitatud, kõike läbirehkendav ja sellepärast enamasti kõrk aru nimetab seda lauset mittemidagiütlevaks tautoloogiaks. Kaks korda ainult ühte ja sedasama ütelda: keel on keel — kuidas peab see meid edasi viima? Ometi ei tahagi me edasi minna. Me tahame ainult alles ükskord päriselt jõuda sinna, kus me juba asume.

Sellepärast mõtleme: kuidas on asi keele enesega? Sellepärast küsime: kuidas on keel keelena? Me vastame: *keel kõnleb* [*Die Sprache spricht*]. On see tõsiselt vastus? Oletatavasti küll; siis nimelt, kui tuleb päevavalgele, mida tähendab kõnelda.

Keele järele mõtlemine nõuab niisiis, et me keele kõnelemist mõistame, saamaks asu keele juures, s.t *tema* kõnelemises, mitte meie omas. Ainult nõnda jõuame alasse, milles õnnestub või ka ebaõnnestub, et keel sellest meid oma loomusega keelitab. Keelele jätame kõnelemise. Me ei tahaks keelt põhjendada, lähtudes teisest, mis ta ise ei ole, ega tahaks ka teist selgitada keele kaudu.

10. augustil 1784 kirjutas Hamann Herderile (*Hamann's Schriften*, Ed. Roth. Bd. VII, S. 151f.):

Kui ma ka nii kõneosav oleksin nagu Demosthenes, siis ei peaks ma ometi muud midagi kui ühtainsat sõna kolm korda kordama: mõistus on keel, λόγος. Seda üdikonti ma järan ja jään järema surmani. Ikka

veel jääb minu jaoks tumedaks selle sügavuse kohal; ma ootan ikka veel apokalüptilist inglit võtmega selle põhjatuse jaoks.

Hamanni jaoks seisneb see põhjatus selles, et mõistus on keel. Hamann tuleb keele juurde tagasi katses ütelda, mis on mõistus. Piik sellele langeb põhjatuse sügavikku. Kas seisneb see ainult selles, et mõistus põhineb keeles, või on koguni keel ise põhjatus? Põhjatuses kõneleme seal, kus põhjast eemaldutakse ja meil puudub põhi, kuivõrd me põhja otsime ja läheme selle peale välja, et põhjani jõuda. Siiski ei küsi me praegu, mis on mõistus, vaid mõtleme kohe keele järele ja võtame sealjuures juhatava viipena imelikku lauset: keel on keel. See lause ei vii meid teise juurde, milles keel põhineb. Ta ei ütle ka midagi selle kohta, kas keel on ise millegi teise põhi. Lause: keel on keel — laseb meid hõljuda põhjatuse kohal, niikaua kui peame vastu selle juures, mida ta lausub.

Keel on: keel. Keel kõneleb. Kui me end langeda laseme põhjatusse, mida see lause nimetab, ei kuku me ära tühjusse. Me langeme kõrgusse. Selle kõrgus avab sügaviku. Mõlemad mõõdistavad üht kohta, milles me tahaksime koduseks saada, et leida inimese loomuse jaoks asu.

Keele järele mõtelda tähendab: jõuda ühel viisil keele kõnelemisse, nõnda et see iseneb sellena, mis annab asu surelike loomusele.

Mida tähendab kõnelda? Käibiv arvamus selle kohta teeb kindlaks: kõnelemine on häälendamise ja kuulmise tööriistade tegevus. Kõnelemine on inimlike hingeliigutuste heliline väljendamine ja teadaandmine. Need on juhitud mõtetest. Sellise tunnusmärgistuse järgi kehtib mahatehtuna kolmesugust:

Esiteks ja ennekõike on kõnelemine väljendamine. Ettekujutus keelest kui avaldamisest on levinuim. Ta juba eeldab ettekujutust sisemisest, mis end avaldab. Kui keelt võetakse väljendusena, on ta väliselt ette kujutatud, ja seda nimelt siis, kui väljendust seletatakse sisemisele tagasimineku kaudu.

Teiseks kehtib kõnelemine inimese tegevusena. Selle kohaselt peame ütleva: inimene kõneleb ja ta kõneleb ikka üht keelt. Me ei saa sellepärast ütelda: keel kõneleb; sest see tähendaks: alles keel

nõutab ja annab inimese esile. Nõnda mõteldult oleks inimene keele töötus.

Lõpuks on inimese teostatav väljendamine üha tegeliku ja ebategeliku ettekujutamine ja esitamine.

Ammust aega teatakse, et ette toodud tunnismärkidest ei piisa, piiritlemaks keele olemust. Kui see seatakse siiski kindlaks väljendusele, siis antakse tolele selle kaudu haaravam määratlus, nõnda et väljendamine kui üks teiste tegevuste seas ehitatakse sisse saavutuste ehk soorituste koguökonomiasse, mille kaudu inimene ennast ise teeb.

Kõnelemise ainuüksi inimliku sooritusena tunnismärgistamise kõrval toonitavad teised, et keele sõna on jumalikkude algupära. Johannese evangeeliumi proloogi alguse järgi oli sõna alguses Jumala juures. Aga mitte üksnes algupäraküsimust ei piüta vabastada ratsionaal-loogilise seletuse ahelaist, kõrvaldatakse ka ainult-loogilise keelekirjelduse tõkked. Vastupidi sõnatähenduste ainulisele iseloomustamisele mõistetena nihutatakse esiplaanile keele pildi- ja sümboli-karakter. Nõnda võetakse siis appi bioloogia ja filosoofiline antropoloogia, sotsioloogia ja psühho-patoloogia, teoloogia ja poetika, et keelelisi ilminguid hõlmavamalt kirjeldada ja selgitada.

Ent siiski suhestatakse kõik ütlushed sealjuures juba ette vanast ajast mõõtuandva keele ilmnemisviisiga. Selle kaudu kindlustatakse juba kindlaks tehtud vaadet keele loomutervikule. Nõnda sünnibki see, et grammatilis-loogiline, keelefilosoofiline ja keeleteaduslik ettekujutus keelest on samaks jäänud kahe ja poole tuhande aasta jooksul, ehkki teadmised keele kohta on üha rohkenenud ja muutunud. Selle tõsiasja võiks koguni ette tuua suunda näitavate keele-ettekujutuste kõigutamatu õigsuse tõendus põhjana. Keegi ei sõandaks ebaõigeks kuulutada või koguni kui kasutatud kõrvale heita keele tunnismärgistust sisemiste hingeliigutuste helilise avaldusena, inimliku tegevusena, piltlik-mõistelise esitamisenä. See ettetoodud keelevaatlemine on õige; sest ta õiendub selle järgi, milles keeleliste ilmingute uurimine võib sel puhul kokku leppida igal ajal. Selle õige alas liiguvad siis ka kõik *k ü s i m u s e d*, mis saadavad keeleliste ilmingute kirjeldamist ja selgitamist.

Liiga vähe veel muidugi mõtleme nende õigete keele-ettekujutuste imelikust rollist. Nad hoiavad, justnagu oleksid nad kõigutamatud, keele erilaadiliste teaduslike vaatlusviiside välja kõikjal enda käes. Nad ulatuvad tagasi vanasse pärandisse. Sellegipoolest jätavad nad keele vanima loomuvermingu täiesti tähele panemata. Nõnda ei juhata nad siis oma vanusest ja arusaadavusest hoolimata iialgi keele kui keele juurde.

Keel kõneleb. Kuidas on tema kõnelemisega? Kus leiame säärast? Ennemini siiski kõneldus. Selles nimelt on kõnelemine end täide viinud. Kõneldus ei lakka kõnelemine. Kõneldus jääb kõnelemine kätketuks. Kõneldus koondab kõnelemine viisi, kuidas ta viibib, ja selle, mis temast viibib — oma viibimuse, oma loomu. Aga enamasti ja liiga sageli kohtab kõneldu meid üksnes kõnelemise möödununa.

Kui peame sellepärast keele kõnelemist otsima kõneldus, siis teeme sealjuures hästi — selmet vaid valikuta suvalisest kõneldust kinni haarata —, leides puhtalt kõneldu. Puhtalt kõneldu on see, milles kõnelemise täideviidus, mis kõneldule omane, on omalt poolt algav. Puhtalt kõneldu on luule. Me peame laskma sel lausel esiti palja väitena seista. Tohime seda, juhul kui õnnestub ühest luuletusest kuulda puhtalt kõneldut. Ent missugune luuletus peaks meile kõnelema? Siin jääb meile ainult üks valik, mis on ometi pelga omavoli eest kaitstud. Mille kaudu? Selle kaudu, mis on meile juba keele olevasusena mõteldud, juhul kui mõtleme *k e e l e* kõnelemise järele. Selle seose järgi valime puhtalt kõnelduna ühe luuletuse, mis võib meid ennem kui teised aidata esimeste sammude juures kogeda selle seose sidusamat. Me kuulame kõneldut. Luuletus kannab pealkirja

Ein Winterabend

*Wenn der Schnee ans Fenster fällt,
Lang die Abendglocke läutet,
Vielen ist der Tisch bereitet
Und das Haus ist wohlbestellt.*

*Mancher auf der Wanderschaft
Kommt ans Tor auf dunklen Pfaden.
Golden blüht der Baum der Gnaden
Aus der Erde kühlem Saft.
Wanderer tritt still herein;
Schmerz versteinerte die Schwelle.
Da erglänzt in reiner Helle
Auf dem Tische Brot und Wein.**

Teise stroofi kaks viimast värssi ja kolmas stroof kõlavad esimeses sõnastuses (kiri Karl Krausile 13. 12. 1913):

*Seine Wunde voller Gnaden
Pflegt der Liebe sanfte Kraft.
O! des Menschen bloße Pein.
Der mit Engeln stumm gerungen,
Langt, von heiligem Schmerz bezwungen,
Still nach Gottes Brot und Wein.*

(Vrd G. Trakli luuletuste Šveitsi uusväljaanne, toimetanud Kurt Horwitz. Zürich, 1946.)

Selle luuletuse on luuletanud Georg Trakl. Et tema on see luuletaja, jääb tähtsuseta; siin nagu iga teiseigi luuletuse suurelt õnnestumise juhul. See suurelt õnnestunu seisneb koguni selles, et võib salata luuletaja isikut ja nime.

Luuletus on vormitud kolme stroofina. Tema värsimõõt ja riimilaad lasevad end meetrika ja poetika skeemi järgi täpselt

---

*Georg Trakli luuletust *Ein Winterabend* on eesti keelde tõlkinud kaks eesti luuletajat — Debora Vaarandi (Georg Trakl. *Luulet.* Tallinn, 1991, lk 119) ja Paul-Eerik Rummo (Vilen Künnapu. *Ruumipoesia.* — *Looming*, 1986, nr 4, lk 508–509) — ning Vilja Kiisler (Riidu tõlkimise asja pärast: Trakli luule saatusest ümberpanemises. — *Akadeemia*, 1996, nr 9, lk 1908). 1991. aasta 25. veebruaril kõnelesid sellest Trakli luuletusest Tõnu Luik ja Ilmar Laaban (vt: Üks talveõhtu keele künnisel: Ilmar Laabani ja Tõnu Luige umbkõnelus. — *Akadeemia*, 1997, nr 1, lk 72–117). *Tlk.*

määratleda. Luuletuse sisu on arusaadav. Ei leidu ühtki sõna, mis oleks iseendas võetult tundmatu või ebaselge. Siiski kõlab mõni värss võõrastavalt, nõnda teise stroofi kolmas ja neljas:

*Golden blüht der Baum der Gnaden
Aus der Erde kühlem Saft.*

Samamoodi üllatab kolmanda stroofi teine värss:

Schmerz versteinerte die Schwelle.

Ent need praegu esile tõstetud värssid näitavad ka tarvitatud piltide erilist ilu. See ilu suurendab luuletuse võluvust ja tugevdab kunstikujundi esteetilist täideviidust.

See luuletus kirjeldab üht talveõhtut. Esimene stroof jutustab, mis sünnib väljas: lumesadu ja õhtukella helisemine. Väline puudutab inimliku elupaiga sisemist. Lumi langeb aknale. Kell heliseb igasse majasse. Sees on kõik hästi seatud ja laud kaetud.

Teine stroof laseb esile tõusta vastandil. Nende paljude kõrval, kes on kodused majas ja laua juures, rändavad mõningad kodutui-na tumedaid radu. Küll juhivad niisugused, võib-olla kurjad teed mõnikord kaitsva maja väravasse. Seda ei kujutata küll päris ette. Selle asemel nimetab luuletus armu puud.

Kolmas stroof palub rändaja tumedast väljas heledusse sees. Nende paljude majadest ja nende igapäevaste söömaegade laudadest on saanud jumalakoda ja armulaud.

Luuletuse sisu laseks end veel selgemini liigendada, tema vorm end veelgi täpsemalt piiritleda, sellise toimimise juures jääksime kõikjal ikkagi aheldatuks keele-ettekujutusse, mis valitseb aastatuhendeid. Selle järgi on keel inimese täide viidud sisemiste hingeliigutuste ja neid juhtiva ilmavaate väljendus. Kas laseb selle keele-ettekujutuse võim end murda? Mille poolest peab ta murtama? Keel ei ole omas loomuses ei väljendus ega inimese tegevus. Keel kõneleb. Me otsime nüüd keele kõnelemist luuletuses. Selle järgi asub otsitu kõneldu luulelises.

“Ein Winterabend” kõlab luuletuse pealkiri. Me ootame temalt ühe talveõhtu kirjeldust, nagu too tegelikult on. Ainult et see luuletus ei kujuta ette üht kuskil ja kunagi olemas olnud talveõhtut. Ta ei pildista juba olemas olnud üksnes tagantjärele ega taha luua olemas olemata talveõhtule ei olemas olnu näivust ega säärase

muljet. Loomulikult mitte, vastatakse. Terve ilm teab, et luuletus on luule. Luuleneb koguni seal, kus paistab kirjeldavat. Luuletades kujundab luuletaja ühe võimalikul viisil olemas oleva selle olemasolus esile. Luuletatuna kujundab luuletus nii esilekujundatu meie ettekujutamisse sisse. Luuletuse kõnelemises ütleb luulelik kujutlusvõime ehk sissekujundamisjõud [*Einbildungskraft*] end välja. Luuletuse kõneldu on see luuletaja enese väljaüteldu. See üteldu kõneleb, üteldes välja oma sisu. Luuletuse keel on mitmekesine väljaütlemine. Keel osutub vaieldamatult väljenduseks. Äsja viidatu seisab aga selle lause vastu: keel kõneleb, eeldades, et kõnelemine ei olegi loomu poolest väljendamine.

Isegi kui mõistame luuletuse kõneldut luuletamiselt, ilmneb kõneldu meile nagu sunni all ikka jälle ning ikka ainult üteldud väljaütlemisena. Keel on väljendus. Millepärast ei alistu me sellele asjaseisule? Sest selle keele-ettekujutuse õigest ja käibivast ei piisa, et lasta sellel põhineda keele loomuse kohtlemist. Kuidas mõõdame ära selle ebapiisava? Kas ei pea meid, et säärast mõõtmist suuta, siduma juba üks teine mõõt? Igatahes. See annab enesest teada lauses: keel kõneleb. Seni pidi see juhtlause kõigest tõrjuma panetunud harjumust nihutada kõnelemine kohemaid eest ära väljendamise ilmingute sekka, selmet temalt endalt mõtelda. Nimetatud luuletus on valitud selle pärast, et see ilmub ühel laiemalt selgitamatul viisil sobivust laenata mõningaid viljakaid viipeid meie katse tarvis keelt kohelda ehk kohata.

Keel *kõneleb*. See tähendab ühtlasi ja eelkõige: *keel* kõneleb. Keel? Ja mitte inimene? Kas ei tee koguni tuska see, mida juhtlause meilt nüüd nõuab? Kas tahame ikka veel salata, et inimene on seesugune olend, kes kõneleb? Mitte mingil juhul. Me salgame seda sama vähe kui võimalust liigitada keelelisi ilminguid "väljenduse" tiitli alla. Sellegipoolest küsime: mil määral kõneleb inimene? Me küsime: mis on kõnelemine?

*Wenn der Schnee ans Fenster fällt,
Lang die Abendglocke läutet,*

See kõnelemine nimetab lund, mis langeb hääletult aknale hilja kaduval päeval, sellal kui õhtukell heliseb. Sellises helbesajus viibib kõik viibiv kauem. Sellepärast heliseb kaua õhtukell, mis kumiseb päevast päeva oma rangesti piiratud aega. Kõnelemine

nimetab talveõhtuaega. Mis on see nimetamine? Riputab see ettekujutatavaid, tundud esemeid ja sündmusi: lumi, kell, aken, langemine, helisemine — üksnes ühe keele sõnadega täis? Ei. Nimetamine ei jaota tiitleid, ei kasuta sõnu ära, vaid hüüab sõnasse. Nimetamine hüüab. Hüüdmine toob oma hüütu lähemale. Samal ajal ei toimetata see lähedaletoomine hüütut siia kohale, et seda olemas oleva lähimas piirkonnas maha panna ja sellesse ära paigutada. Hüüd hüüab küll siia. Nii toob ta enne hüüdmatu olemasolu lähedale. Ent siia hüüdes on hüüd hüütule juba vastugi hüüdnud. Kuhu? Kaugusse, milles hüütu veel eemal olevana viibib.

Siiahüüdmine hüüab lähedale. Aga ühtlasi ei rebi hüüd hüütut lahti kaugusest, millesse see sinnahüüdmise kaudu hoituks jääb. See hüüdmine hüüab iseeneses ja sellepärast üha sinna ja siia; siia: olemasolusse, sinna: eemalolusse. Lumesadu ja õhtukella helisemine on nüüd ja siin luuletuses meile kõneldud. Nad on hüüde olemas. Siiski ei lange nad mingil viisil nüüd ja siin selles saalis olemasoleva sekka. Missugune olemasolevus on kõrgem, eesleiduva või hüütu oma?

*Vielen ist der Tisch bereitet
Und das Haus ist wohlbestellt.*

Mõlemad värsiread kõnelevad nagu väitlused, justkui teeksid nad kindlaks eesleiduvat. Otsustav "on" kõlab nõnda. Ometi kõneleb see hüüdvalt. Värsid toovad kaetud laua ja hästiseatud maja sellesse eemalolus hoitud olemasolusse.

Mida hüüab esimene stroof? Ta hüüab asju, kutsub neid tulema. Kuhu? Mitte kui olemasolevaid olemasoleva sekka, mitte seda luuletuses nimetatud lauda siia teie hõivatud istmeridade vahele. Hüüdes kaasa hüütud saabumise koht on eemalolusse kätketud olem. Säärasesse saabumisse kutsub nimetav kutse tulema. Kutsumine on küllakutsumine ehk tullalaskmine. See laseb asju tulla, et need kui asjad inimestesse puutuksid. Lumesadu toob inimesed ööks hämardunud taeva alla. Õhtukella helisemine toob nad surelikena jumaliku ette. Maja ja laud seovad surelikke maa külge. Niisiis hüütud, koondavad nimetatud asjad enese juurde taeva ja maa, surelikud ja jumalikud. Need neli on algupäraselt-ühtne üksteiselekuuluvus. Asjad lasevad nelja neli-

kut enese juures viibida. See koondav viibidalaskmine on asjade asinemine. Me nimetame asjade asinemises viibivat taeva ja maa, surelike ja jumalike ühtset nelikut: maailm ehk ilm. Nimetamises on nimetatud asjad oma asinemisse hüütud. Asinedes lasevad nad puhkeda ilmal, milles asjad viibivad ja on nii ikka viivulised. Asjad kannavad asinedes ilma ilmale. Meie vana keel nimetab ilmalekandmist *bern, bären*, sellelt sõnad “*gebären*” (sünnitama) ja “*Gebärde*” ((ilmale) kandmisse koondav). Asinedes on asjad asjad. Asinedes sünnitavad nad ilma.

Esimene stroof hüüab asju asinemisse, kutsub neid tulema. Kutsumine, mis asju hüüab, hüüab esile, kutsub asjad külla ja hüüab ühtlasi nende juurde, usaldab asjad ilmale, milles nad ilmnevad. Sellepärast ei nimeta esimene stroof mitte pelgalt asju. Ta nimetab ühtlasi ilma. Ta hüüab neid “paljusid”, kes kuuluvad surelikena ilma nelikusse. Asinedes tingivad asjad surelikke. See lausub nüüd: asjad külastavad surelikke viivuti päriselt ilma kaudu. Esimene stroof kõneleb, kutsudes asju tulema.

Teine stroof kõneleb teisel viisil kui esimene. Temagi kutsub küll tulema. Aga ta hüüdmine algab, hüüdes ja nimetades surelikke:

Mancher auf der Wanderschaft. . .

Mitte kõik surelikud ei ole hüütud ega paljudki, vaid ainult “mõningad”; need, kes rändavad tumedaid radu. Need surelikud on suutelised suremiseks kui rännuks surma poole. Surmas koondub olemise ülim varjatus. Surm on iga suremise juba ületanud. Need “rännul” peavad alles rändama maja ja lauani läbi oma radade tumeduse, mitte üksnes ja mitte korraks kõigepealt enda, vaid paljude jaoks; sest need “paljud” arvavad, et kui nad end vaid majades sisse sätivad ja laudade äärde istuvad, siis on nad juba asjade asinemise tingitud ning oma asumisse jõudnud.

Teine stroof algab surelikest mõningaid hüüdes. Ehk küll surelikud kuuluvad jumalikega, maa ja taevaga ilma nelikusse, ei hüüa kumbki teise stroofi esimestest värssidest siiski päris ilma. Pigem nimetavad nad, peaaegu nagu esimene stroof, ainult teises järjes, ühtlasi asju: värvavat, tumedaid radu. Alles mõlemad teise stroofi järgmised värvid hüüavad päriselt ilma. Äkki nimetavad nad täiesti muud:

*Golden blüht der Baum der Gnaden**Aus der Erde kühlem Saft.*

Puu juurdub edenevasti maas. Nõnda edeneb ta õitsemisses, mis avab end taeva õnnistusele. Puu kõrgumine on hüütud. See mõõdistab ühekorraga õitsemise uima ja toitvate mahlade kainust. Maa hoidlik kasvamine ja taeva and kuuluvad teineteisele. Luuletus nimetab armu puud. Selle edenev õitsemine kätkeb teenimatult osaks saavat vilja: päästvalt püha, mis on surelikele armas. Kuldselt õitsvas puus valdavad taevas ja maa, surelikud ja jumalikud. Nende ühtne nelik on maailm. Sõna "maailm" ei ole nüüd enam tarvitatud metafüüsilises mõttes. Ta ei nimeta ei sekulariseeritult ette kujutatud looduse ja ajaloo universumit ega teoloogiliselt ette kujutatud loomingu (*mundus*), ei pea see silmas ka ainuüksi olemasoleva tervikut (*κόσμος*).

Teise stroofi kolmas ja neljas värss hüüavad armu puud. Nad kutsuvad nimelt ilma tulema. Nad hüüavad ilma-nelikut siia ja hüüavad nii ilma asjade juurde.

Värsid algavad sõnaga "kuldne". Et me seda sõna ja tema kutsutut täpsemini kuuleksime, olgu meenutatud üht Pindarose luuletust (*Isthm. V*). Luuletaja nimetab selle oodi alguses kulda *περιώσιον πάντων* 'iks, selleks, mis kõike, *πάντα* 't, iga olemas olevat ümberringi enne kõike läbi säratab. Kulla sära kätkeb kõik olemas oleva selle ilmnemise varjamatusse.

Nagu hüüdmine, mis nimetab asju, hüüab siia ja sinna, nii hüüab lausumine, mis nimetab ilma, iseendas siia ja sinna. See usaldab ilma asjadele ja kätkeb asjad ühtlasi ilma särasse. Too [ilm] soovib asjadele nende loomust. Asjad sünnitavad ilma. Ilm soosib asju.

Mõlema esimese stroofi kõnelemine kõneleb asju ilma ja ilma asjade juurde tulema kutsudes. Need kutsumise viisid on lahutatud, ent mitte eraldatud. Nad ei ole aga ka üksnes teineteise külge pikitud. Sest ilm ja asjad ei seisa mitte teineteise kõrval. Nad lähevad teineteisest läbi. Sealjuures mõõdistavad need kaks üht keset. Selles on nad ühtsed. Nõnda ühtseina on nad sisiomad [*innig*]. Kahe kese on sisim. Kahe keset nimetab meie keel "vahel". Ladina keel ütleb: *inter*. Sellele vastab saksa "*unter*". Ilma ja asja sisim ei ole mingi ühtesulamine. Sisim valdab ainult

siis, kui sisimad, ilm ja asi, lahknevad puhtalt ja lahku jäävadki. Kahe keskmes, ilma ja asja vahel, nende *inter*'is, selles *Unter*'is, valdab lahe.

Ilma ja asja sisim on vahe lahkmes, on kesk-lahkmes ehk erinevuses. Sõna erinevus [*Unter-Schied*] vallandatakse nüüd harilikust ja harjunud tarvitusest. Mida sõna "erinevus" nüüd nimetab, ei ole erinevuse mitmesuguste laadide soomõiste. See nüüd nimetatud erinevus ehk kesk-lahe on üksnes selle ainsana. Ta on ainus. Kesk-lahe hoiab iseendalt vallali keset, mille ligi ning mille kaudu ilm ning asi on teineteisega ühtsed. Kesk-lahkme sisim on *Διαφορά*, ilmalemise kaudukandva ühendav. Kesk-lahe kannab ilma ilmlemise, kannab asjad asinemise. Neid nõnda ilmalemise kandes kannab ta nad teineteise juurde. Kesk-lahe ei vahenda tagantjärele, seostades ilma ja asju mõne lisaks juurde toodud keskmega kaudu. Alles kesk-lahe lahendab keskmega ilma ja asjad nende loomusse, s.t nende üksteiselekuuluvusse, mille ühtsuse ta ilmalemisele kannab.

Sõna "erinevus" ei pea selle järgi silmas enam distinktsiooni, mis seatakse esemete vahele alles meie ettekujutamise kaudu. Sama vähe on erinevus kõigest relatsioon, mis ilma ning asja vahel ees leidub, nõnda et ettekujutamine, mis selle peale sattub, saab ta kindlaks teha. Erinevust ehk kesk-lahet ei tõsteta tagantjärele ilmast ning asjast kui nende suhtest välja. Ilma ja asja kesk-lahe *i s e n d a b* asjad ilma sünnitamise, *i s e n d a b* ilma asjade soosimise.

Erinevus ehk kesk-lahe pole ei distinktsioon ega relatsioon. Ülimal juhul on kesk-lahe ilma ja asja dimensioon. Ent sel juhul ei pea "dimensioon" ka enam silmas mitte omaette eesleiduvat piirkonda, millesse see ja too end asustab. Kesk-lahe on *s e e* dimensioon, kuivõrd ta mõõdab ilma ja asja nende pärisomasesse esile. Alles tema esile-mõõtmise avab ilma ning asja lahku- ja teineteisele-kuuluvuse. Seesugune avamine on viis, mille järgi kesk-lahe mõõdistab siin mõlemat. Kesk-lahe mõõtleb ilma ja asja keskmega nende loomu mõõtu. Kutsumises, mis hüüab asja ja ilma, on päriselt kutsutu: kesk-lahe.

Luuletuse esimene stroof kutsub tulema asju, mis asinevaina sünnitavad ilma. Teine stroof kutsub tulema ilma, mis ilmlevana soosib asju. Kolmas stroof kutsub tulema ilma ja asja keset:

sisima ilmalekannet. Kolmas stroof algab selle poolest rõhutatud hüüdmisega:

Wanderer tritt still herein;

Kuhu? Värss ei ütle seda. Seevastu hüüab ta sisseastuvat rändajat vaikusesse. See valdab väravat. Äkki ja võõrastavalt on see hüütud:

Schmerz versteinerte die Schwelle.

Üksildaselt kõneleb see värss kogu luuletuse kõneldus. Ta nimetab valu. Missugust? Lause ütleb ainult: "Valu..." Kust ja kuivõrd on hüütud valu?

Schmerz versteinerte die Schwelle.

"... kivistas..." See sõna on luuletuses ainus, mis kõneleb mineviku vormis. Ometi ei nimeta see möödunut, mis enam olemas ei ole. See nimetab olevat, mis juba olnud. Kivistamise olnud-olus on kõigepealt lävi.

Lävi on see alustala, mis kannab väravat täienisti. Ta peab vastu keskmeele, milles need kaks, see sees ja too väljas, teineteisest läbi lähevad. Lävi kannab vahet. Tema usaldatavusse sobitab end see, mis läheb vahest välja ja sisse. Keskmee usaldatavus ei tohi kuskil järele anda. Vahe ilmalekanne vajab püsivat ja selles mõttes tugevat. Lävi on vahe ilmalekandena tugev, sest valu kivistas ta. Aga kiviks isenenud valu ei ole ennast selleks lävesse tugevdanud, et temas tarduda. Valu on läves valuna püsivasti.

Ent mis on valu? Valu lõhestab. Ta on lõhe. Ainult et ta ei lõhu lõhki laialilendavateks kildudeks. Valu lõhestab küll teineteisest eemale, ta lahutab, kuid siiski nõnda, et tõmbab ühtaegu kõik enese peale, koondab enesse. Tema lõhestamine on koondava lahutamisena ühtlasi too tõmbamine, mis nagu esile- ja valla-lõhkuv lahkmes teineteisest eemal hoitud märgistab ja liidab. Valu on lahutav-koondavas lõhestamises see liitja. Valu on lõhe liide. Ta [liide] on lävi. Ta kannab ilmale vahe, kahe temas lahutatu keskmee. Valu liidab kesk-lahkme lõhet. Valu on kesk-lahe ise.

Schmerz versteinerte die Schwelle.

Värss hüüab kesk-lahet, aga ta ei mõtle teda päriselt ega nimeta tema loomust selle nimega. Värss hüüab vahe lahet, koondavat

keset, mille sisimas mõõdistavad teineteist asjade sünd ja ilma soosing.

Nõnda oleks siis valu ilma ja asja kesk-lahkme sisim? Iga-tahes. Ainult et me ei tohi valu ette kujutada antropoloogiliselt, tundmusena, mis paneb halama. Me ei tohi ka sisimat ette kujutada psühholoogiliselt, säärasena, milles pesitseb tundlikkus.

Schmerz versteinerte die Schwelle.

Valu on läve juba ta kandmisse liitnud. Kesk-lahe on juba-olnud-oluna, millelt iseneb ilma ja asja ilmalekanne. Mil määral?

Da erglänzt in reiner Helle

Auf dem Tische Brot und Wein.

Kus lööb särama puhas heledus? Lävel, valu ilmalekandes. Kesk-lahkme lõhe laseb puhtal heledusel särada. Tema valendav liitmine lahutab lahku ehk otsustab [*ent-scheidet*] ilma vallaselginemise ta pärisomasesse. Kesk-lahkme lõhe isetustab [*ent-eignet*] ilma ilmlemisse, mis soosib asju. Ilma kuldmesse särasse selginemise kaudu löövad ühtlasi leib ja vein särama. Suureks nimetatud asjad helendavad asinemise lihtsuses. Leib ja vein on taeva ja maa viljad, jumalikelt surelikele kingitud. Leib ja vein koondavad enese juures need neli nelinemise lihtsast. Kutsutud asjad, leib ja vein, on lihtsad, sest nende ilma sünnitamise ilma soosingust täitub vahetult. Selliste asjade küllasus on selles, et lasta ilma nelikut enese juures viibida. Ilma puhas heledus ja asjade lihtne säramalöömine mõõdistavad oma vahet, kesk-lahet.

Kolmas stroof kutsub ilma ja asju nende sisima keskmesse. Nende teineteisele-kuuluvuse liide on valu.

Alles kolmas stroof koondab asjade kutsumise ja ilma kutsumise. Sest kolmas stroof hüüab algupäraselt sisima kutsumise lihtsusest, mis hüüab kesk-lahet, jättes ta lausumata. Algupärane hüüdmine, mis kutsub tulema ilma ja asja sisimat, on päris kutsumine. See kutsumine on kõnelemise loomus. Luuletuse kõneldus on kõnelemine. See on keele kõnelemine. Keel kõneleb. Ta kõneleb kutsutut, asi-ilma ja ilm-asja, kesk-lahkme vahesse tulema kutsudes. Mida nõnda kutsutakse, on kesk-lahkme sellesse saabumisse kästud. Siin mõtleme käskimise vana tähendust, mida veel tunneme sõnadest "usalda oma teed Jumala hooleks" [*Be-*

fiel dem Herrn deine Wege]. Keele kutsumine usaldab kutsutu säärasel viisil kesk-lahkme kutse hooleks. Kesk-lahe laseb asja asinemist põhineda ehk rahuneda [*beruhen*] ilma ilmlemises. Kesk-lahe isetustab asja neliku rahusse. Niisugune isetustamine ei röövi asjalt midagi. Alles see vabastab asja pärisomasesse: et see laseb viibida ehk viivitab ilma. Rahusse kätkemine on vaigistamine. Kesk-lahe vaigistab asja kui asja ilmasse.

Säärane vaigistamine sünnib ent ainult sel viisil, et ilma nelik viib ühtlasi asja sünnitamise täide, kuivõrd vaigistamine soosib asja küllasust ilma viivitada. Kesk-lahe vaigistab kaheti. Ta vaigistab, lastes asju ilma soosingus rahuneda. Ta vaigistab, lastes ilmal asjas küllastuda. Kesk-lahkme kahetises vaigistamises iseneb: vaikus.

Mis on vaikus? Ta ei ole mingil juhul ainuüksi helitu. Sellesse jääb püsima üksnes kõlamise ja helisemise ärevusetu. Aga ärevusetu ei ole piiratud ainult helinemisega kui iseenese ületamine, ka ei ole ärevusetu ise veel päriselt rahunev. Ärevusetu jääb ühtlasi ikka üksnes rahuneva tagaküljeks. Ärevusetu rahuneb ise alles rahu. Rahu loomus aga on selles, et ta vaigistab. Vaikuse vaigistamisena on rahu rangelt mõelduna ikka liikuvam kui kõik liikumine ning alati ärevam igast ärevusest.

Kaheti korruga vaigistab kesk-lahe: asjad asinemisse ja ilma ilmlemisse. Nõnda vaigistatult ei hälbi asi ja ilm kesk-lahkmest eales. Pigemini päästavad nad ta [kesk-lahkme] vaigistamisse, millena too ise ongi vaikus.

Asju ja ilma pärisomasesse vaigistades hüüab kesk-lahe ilma ja asja nende sisima keskmesse. Kesk-lahe on kutsuv. Kesk-lahe koondab iseenesest nood kaks, hüüdes neid lõhesse, mis ta ise on. Koondav hüüdmine on helisemine. Selles loodub muud kui hääle pelk põhjustamine või pelk levimine.

Kui kesk-lahe koondab ilma ja asjad sisima valu lihtsusse, siis kutsub ta neid kahte tulema oma loomusesse. Kesk-lahe on kutse, millest kõigepealt hüütakse iga kutsumist ennast, et see kutsesse kuuluks. Kesk-lahkme kutse on ikka juba kogu kutsumise enesesse koondanud. Enese juurde koondav hüüdmine, mis hüüdmises enesesse kogub, on helisemine helana.

Kesk-lahkme hüüdmine on kahetine vaigistamine. Koondatud kutsumine, kutse, millena kesk-lahe hüüab ilma ja asju, on vaikuse hela. Keel kõneleb, kesk-lahkme kutse ilma ja asju nende sisima lihtsusse hüüdes.

Keel kõneleb vaikuse helana. Vaikus vaigistab, kandes ilma ja asju nende loomusesse. Ilma ja asja ilmalekandmine vaigistamise viisil on kesk-lahkme isenemine. Keel, vaikuse hela, on kesk-lahkme isenedes. Keel on ilma ja asjade iseneva kesk-lahkmena.

Vaikuse hela ei ole midagi inimlikku. Küll on seevastu inimlik oma loomuses keeleline. Nüüd nimetatud sõna "keeleline" lausub siin: keele kõnelemiselt isendatud. Nõnda isendatu, inimolend, on keele kaudu pärisomasesse toodud, nii et ta jääb üle antuks keele loomusele, vaikuse helale. Säärane isendamine sünnib niivõrd, kui keele *loomus*, vaikuse hela, surelike kõnelemist *v a j a b*, et vaikuse helana surelike kuulmise jaoks helineda. Ainuüksi niivõrd, kui inimesed kuuluvad vaikuse helasse, suudavad surelikud *omal* viisil helinevalt kõnelda.

Surelik kõnelemine on nimetav hüüdmine, asja ja ilma kesk-lahkme lihtsusest tulema-kutsumine. Sureliku kõnelemise puhtalt kutsutu on luuletuse kõneldu. Päris luule ei ole ealeski kõigest igapäevakeele kõrgem viis [*Melos*]. Vastupidi pigem, igapäevane rääkimine on unustatud ja sellepärast väärilt kasutatud luule, millest hüüdmine veel vaevu kostab.

Puhtalt kõneldu, luule vastand ei ole proosa. Puhas proosa ei ole eales "proosaline". Ta on niisama luuleline ja sellepärast sama haruldane kui poesiagi.

Kui tähelepanu kinnitatakse vaid inimlikule kõnelemisele, siis võetakse seda ainuüksi inimese sisemuse teatavakssaamisena, kui nõnda ette kujutatud kõnelemist peetakse keeleks eneseks, siis võib keele loomus paista ikka üksnes väljenduse¹ ja inimese tegevusena. Inimlik kõnelemine ei põhine surelike kõnelemisena temas eneses. Surelike kõnelemine põhjeneb suhtel keele kõnelemisse.

Omal ajal saab möödapääsmatuks järele mõtelda selle üle, kuidas sünnib keele kõnelemises kesk-lahkme vaikuse helana su-

---

¹*Expression* (Mallarmé).

relik kõnelemine ja selle helikssaamine. Helinemises², olgu see kõnes või kirjas, on vaikus murtud. Mille ees murdub vaikuse hela? Kuidas jõuab vaikus murtult sõna helinasse? Kuidas vormib murtud vaigistamine surelikku kõnet, mis kostab värssides ja lauseis?

Kui eeldadagi, et mõtlemisel õnnestub ühel päeval nendele küsimustele vastata, siis peab sellegipoolest hoiduma pidamast helikssaamist ja üldse väljendust inimliku kõnelemise mõõtuandvaks elemendiks.

Inimliku kõnelemise seadumus võib olla ainult see viis [*Melos*], millesse keele kõnelemine, kesk-lahkme vaikuse hela, surelikud isestab kesk-lahkme kutse kaudu.

Viis, mille järgi surelikud, kesk-lahkmest sellesse hüütud, omalt poolt kõnelevad, on: vastamine ehk vastukõnelemine [*Entsprechen*]. Surelik kõnelemine peab enne kõike muud olema kuulnud kutset, millena kesk-lahkme vaikus hüüab ilma ja asjad nende lihtsuse lõhesse. Iga sureliku kõnelemise sõna kõneleb sellisest kuulmisest ja sellena.

Surelikud kõnelevad niivõrd, kui nad kuulevad. Nad panevad tähele kesk-lahkme vaikuse kutsuvat hüüdu, kui nad ka seda ei tunne. Kuulmine võtab kesk-lahkme kutselt vastu selle, mille toob kõlavasse sõnasse. Kuulev-vastuvõttev kõnelemine on vastu-kõnelemine³.

Sureliku kõne kõneldu on oma kõneldut kesk-lahkme kutselt vastu võttes ometi juba hüüdele omal viisil järgnenud. Vastukõnelemine on kuulva vastuvõtmisena ühtlasi tunnistav vastus. Surelikud kõnelevad, kuivõrd nad kahekordsel viisil, vastuvõtlikvastavalt keelele vastu kõnelevad. Surelik sõna kõneleb niivõrd, kui ta omas mitmekordses tähenduses vastab.

Iga ehtne kuulmine hoidub pärisoma lausumisega enesesse. Sest kuulmine hoidub tagasi kuulumisse, mille kaudu see jääb vaikuse hela omaks. Kõik vastukõnelemine on häälestunud ene-

²Vrd W. von Humboldt "Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluß auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts" kõlast ja artikulatsioonist — kõik subjekti-objekti-suhte alas.

³Vastu- ehk vallalausumine [*Ent-sagen*].

ses hoiduvale tagasihoidumisele. Sellepärast peab selline tagasihoidumine seisnema enese kuulvas valmishoidmises kesk-lahkme kutsele. Tagasihoidumine peab ent tähele panema, et ta ei kuula vaikuse hela mitte alles ainult tagantjärele, vaid koguni ette ning tuleb selles ta kutsele ühtaegu ette vastu.

Ette-vastutulemine tagasihoidumises⁴ määratleb viisi, mille järgi surelikud kesk-lahkmele vastu kõnelevad. Sel viisil asuvad surelikud keele kõnelemises.

Keel kõneleb. Tema kõnelemine kutsub tulema kesk-lahet, mis isetustab ilma ja asjad nende sisima lihtsusse.

Keel kõneleb.

Inimene kõneleb niivõrd, kui ta keelele vastu kõneleb. Vastamine on kuulmine. Kuuldakse niivõrd, kui kuulutakse vaikuse kutsesse.

Asi ei ole üldsegi selles, et kanda ette uut keelevaadet. Kõik põhjeneb sellel, et õppida asumist keele kõnelemises. Selleks on tarvis ainitist proovimist, kas ja mil määral me suudame vastamise pärisomast: ette-vastutulemist tagasihoidumises. Sest:

Inimene kõneleb üksnes keelele vastu kõneldes.

Keel kõneleb.

Tema kõnelemine kõneleb meile kõneldus:

Ein Winterabend

Wenn der Schnee ans Fenster fällt,

Lang die Abendglocke läutet,

Vielen ist der Tisch bereitet

Und das Haus ist wohlbestellt.

Mancher auf der Wanderschaft

Kommt ans Tor auf dunklen Pfaden.

Golden blüht der Baum der Gnaden

Aus der Erde kühlem Saft.

---

⁴Samm tagasi.

*Wanderer tritt still herein;
Schmerz versteinerte die Schwelle.
Da erglänzt in reiner Helle
Auf dem Tische Brot und Wein.*

Vägivallateo saateks

Tõlkimine on esemestamise vägivaldsemaid viise. Võttes enese peale võimatu — ütelda ühes keeles lausutut teises (järele) —, esemestab tõlkija tõlgitava ning esitab lõpuks ühe, omaenese tõlke, ühe neist — võimatuist.

Eesti keel ei kõnele saksa keelt niikuinii, ka mitte vägisi. Milleks siis säärane tegu üleüldse? Saab seda õigustada?

Mida õigem on tõlge, seda rohkem vajab ta õigustamist. Sest õigsus ei ole iial ette õigeks mõistetud.

Kui tõlge suudab saksa keelde kätketut mingilgi viisil kuulda lasta eesti keeli — päriselt on see võimatu —, siis jääb tõlkijal üle usaldada end *eesti keelele*: eeldades, et saksa keeli lausutu meisse puutub ja end üldse eesti keeli (ümber) ütelda laseb.

Siinses tõlkes vajab kõige enam õigustamist *das Anwesende* tõlkimine “olemas olevana”, sest “olemasolu” on mitmeti põhjendatult reserveeritud *Dasein*’i vasteks.

Tõde näitab end iluna. Kui saksa keeli mõteldud tõde ehk varjamatus end tõlkes näidata saabki, siis ainult eesti keele iluna. Langetan pea tõlkija ees, kes nõnda usaldavalt kuuleb, et säärast suudab, ja saab läbi õigustusteta.

Tänan Tõnu Luike, kes mind keelt kuulma õpetanud.

V. K.

MARTIN HEIDDEGERILT (1889–1976) on *Akadeemias* varem ilmunud: “Loov maastik: Miks me jääme provintsi?” (1989, nr 2, lk 293–296); “Küsimus tehnika järele” (1989, nr 6, lk 1195–1222); “Kunsti päritolu ja mõtlemise piiritelm” (1994, nr 1, lk 73–85) ning “Fenomenoloogia ja teoloogia” (1994, nr 9, lk 1915–1943).

SISSEJUHATUS

PEET VALLAKUSSE

Daniel Palgi

*

Peet Vallak ilmus eesti kirjandusellu ilma suure kärata, kuid ometi silmahakkavalt. Tema novellid ajakirjas *Looming* 1923.–1925. aastal ja üksteise järel mõne kuu jooksul ilmunud kolm raamatut (*Must rist*, 1925; *Epp Pillarpardi Punjaba potitehas*, 1925; *Ajude mäss*, 1926) tõstsid Vallaku eesti kirjanike pere tähelepandavaks liikmeks. Üksmeelselt leiti, et tal on oma pale ja oma koht kirjanduses, keegi ei ole sellele millalgi tõsisemalt vastu vaielnud, kuigi ka temal leidis kriitika vahepeal puudujääke. Millalgi ei ole Peet Vallaku ümber tõusnud vaidlusi ega kära.

Tema esimeste raamatute puhul märkas kriitika mitmeid iseloomulikke loomingujooni ja tunnustusega poldud kitsi.¹ Kuid ilmus ka mittejulgestavat kriitikat ja seda just nimekate kirjanikude poolt. Ed. Hubel (Mait Metsanurk) ja A. Adson lähtusid Vallaku esimeste raamatute puhul kindlaks kujunenud nõuetest ning mõõdupuust ja tegid küllaltki järske ja mahategevaid järeldusi.² Kahtlemata panid teenekate kirjanike etteheited Vallakut

---

Algus eelmises numbris.

¹Näiteks J. Kärner, "Eesti kirjandus 1925". — *Looming*, nr 2, 1926, lk 184–185; A. Raag, "Tähtsamaid debütante eesti jutustavas proosas möödunud aastal". — *Eesti Kirjandus*, 1926, lk 248jj; D. Palgi, "1926. a. proosakirjandus". — *Eesti Kirjandus*, 1927, lk 257jj; A. Suik, "Peet Vallak: Relvad vastamisi". — *Looming*, nr 10, 1929, lk 1299.

²Ed. Hubel, "Eesti ilukirjandus 1925". — *Eesti Kirjandus*, 1926, lk 289jj; Ed. Hubel, "Eesti novell 1929". — *Eesti Kirjandus*, 1930,

mõtlemata, kuid ta läks ometi oma teed edasi, karastatud julguse ja otsustavusega.

Üldiselt on kriitika Peet Vallaku suhtes olnud küllalt asjalik ja õiglane. Tabavalt ning tunnustavalt on kuni 1940. a sõna võtnud A. Kivikas, J. Kärner, A. Oras, H. Paukson, E. Raudsepp, M. Sil-laots, J. Semper, A. Suik, O. Urgart jt. Nendest kõige sagedamini on oma ülevaateis analüüsivaid jooni tõmmanud J. Semper. Peet Vallaku kohta ilmunud kriitilised sõnavõttud olid seotud tema teoste ilmumisega ja nende ülesandeks oli avada teose iseloomulikke külgi. Nad olid interpreteerivat laadi ja ükski neist ei taotlenud igakülgselt analüüsi. Seepärast pole aastate jooksul küllaldase sügavusega tabatud kirjaniku olemust ja mitmed olulised loomingujooned, nagu psühholoogiline detail ja pinge, tüübi osatähtsus ja tegelase karakteriseerimine, eetiline hoiak jne on jäänud üsna osaliselt valgustatuks. Samuti pole ka keegi lähemalt iseloomustanud Vallaku stiili, kuigi räägiti autori omapärasest stiilist.

Kahtlemata oleks 1943. aastal kirjaniku 50. sünnipäeva ümber ilmunud kogu loomingut valgustavaid ja analüüsivaid kirjutusi, kuid karm sõjaaeg ja rusuv okupatsioon ei annud selleks võimalusi. Kummatigi ilmus rida tähelepandevaid kirjutusi ajalehtedes G. Suitsu, P. Amburi, A. Raagi ja P. Krusteni sulest.

Nõukogude perioodil on Peet Vallaku kohta kirjutatud vähe. *Vilja mitmest salvest* ilmumise puhul ilmus üht-teist, peamiselt 1946. a paiku ja pisut ka 1948. a, kuid need olid väga ettevaatlikud sõnavõttud, kus püüti midagi sobivat ütelda, lähtudes nõukoguliku kirjandusteaduse terminoloogiast ja partei ja valitsuse poolt heaks kiidetud printsiipidest. Kuigi sügavasse Peet Vallaku loomingu olemusse ei saadud tungida, sest autori ja kriitika juhtnööride vahel oli vähe ühist.

Peale 1948. a tekkis pikk vaheaeg, mil Peet Vallakut vajutati unustusehõlma. Muutus talitusviisis tuli alles peale 1953. aastat ja sedagi aegamööda. Peet Vallaku esimeseks tutvustuseks olid *Valitud novellid* (1955), kuid selles polnud mingit kirjandusloolist sissejuhatust või järelsõna ja ajakirjanduses ei ilmunud mingit üle-

---

lk 219jj; A. Adson, "Möödunud aasta ilukirjandus". — *Looming*, nr 4, 1930, lk 435jj; A. Adson, "1932. a. novell ja jutustus". — *Looming*, nr 3, 1933, lk 323.

vaadet ega hinnangut. Alles siis, kui 1960. aastal ilmus venekeelne valimik, oli lõpus R. Sirge sulest 3-leheküljeline järelsõna — "Autorist ja raamatust". Ühtlasi ilmus ka vene ajakirjanduses tutvustavaid kirjutusi.

R. Sirge lähtub sügavast äratundmisest, et kodanlik eesti kriitika hindas Peet Vallakut kui teisejärgulist kirjanikku, kes mitte millegi erilisega esile ei küündinud (lk 230). See on muidugi vale, sest algusest peale kriitika tõstis Vallakut esile ja kriipsutas alla tema omapäraseid jooni. Vallakut käsitleti kui eesrindliku kirjanikku. Sellest annavad tunnistust ka järjekindlad toetused Kultuurkapitalist ja hiljem rahalised auhinnad.³ Iga ilmunud teose puhul võeti mitmet puhku sõna.

Samas kinnitab R. Sirge pühalikult, et nõukogude inimestel on seda rohkem põhjust tutvuda Peet Vallaku loominguga ja anda sellele õige hinnang (lk 230). R. Sirge "Autorist ja raamatust" ongi üks niisugune õige hinnang.

Juba eluloolistes andmeis kinnitab R. Sirge, et 1) Vallaku vanemad olid vaesed rentnikud, 2) Vallaku maailmavaade kujunes 1905. a revolutsiooni järellainetustes, 3) Vallakul kui kunstnikul tekkis konflikt oma õpetajatega, kes olid modernistid, 4) Peeter Pedajas oli ajalehtede toimetustes hinnatud jäljetonist, 5) raske haiguse tõttu katkes Peet Vallaku looming 1941. a.

Need on kõik pahupidi andmed. Oh seda vaest ning viletsat rentnikku, kel oli ligi 20-pealine kari, neli-viis hobust ja ikka paar varssa, kaks sulast, kaks tüdrukut, klaver toas! Peeter Pedajas kasutas küll 1905. a revolutsiooniga seotud ainekku oma noorpõlve katsetustes, kuid midagi muud meie ei leia; tema maailmavaate kujundasid isa õiglus ja ausus ja harmooniline perekonnaelu kodus, nagu kinnitab autor ise 1943. a märkmeis. Kirjanikus on tugev kõlbeline hoiak, mis ei pärine mitte 1905. a revolutsioonist. Keegi ei tea midagi Pedaja konfliktist oma õpetajatega, tema kaasõpilane "Pallases" kunstnik A. Vardi teab rääkida üksnes vastupidisest. Keegi ei tea ühtegi Peeter Pedaja jäljetoni. 1941. a põdes Peet Vallak hariliku grippi. Või peab R. Sirge Peet Vallaku traumaatilist masendust, mille põhjustasid 1940. ja 1941. a po-

³Vt ka A. Pill, "Mälestusi Peet Vallakust". — *Keel ja Kirjandus*, nr 10, 1967, lk 627.

liitlised sündmused, raskeks haiguseks? Siis oleks tal muidugi õigus.

Ei saa ka kuidagi motiveerituks tunnistada R. Sirge põhiväiteid Peet Vallaku loomingu kohta.

Liiga kumeraks ja suureks on paisutanud R. Sirge kunstniku osa Vallaku loomingus. See viib nii kaugele, et R. Sirge tõemee- li võrdleb Peet Vallaku loomingut taani kunstniku H. Bidstrupi karikatuuridega. Vallaku teos olevat nagu joonistaja bloknoot. R. Sirge näeb Vallakut eriti kodanluse paljastajana ja kapitalismi vastu võitlejana (lk 229). Paaris novellis nõrgalt esinevat joont on üldistatud kõige kohta ja löödud kui hindav pitsat tervele loo- mingule näkku. Kuid selle kõrval ei märka R. Sirge, et Vallaku 70 novelli kujutavad inimest, ilma et oleks mingit rõhku pandud ühiskondlikule formatsioonile, klassivõitlusele või kapitalismile. R. Sirge on tausta jooned kiskunud esiplaanile ja rikkunud kõik selle, mis autoril esiplaanil on.

R. Sirge ei ole lähtunud oma järelsõnas mitte sellest, mis Peet Vallaku loomingus on, vaid sellest, mis marksistliku kriitika sei- sukohalt võiks olla. Saatesõna ei ole kirjutatud asjalikult, vaid dogmaatiliselt ja tendentslikult-propagandistlikult. Peet Vallak on tervena (oma elu ja loominguga) kistud nõukogulikule liistule ja et liist peaaegu paljaks jäi, siis on omalt poolt pandud sinna marksistliku värviga lapid. See on siis pühaliku lubaduse teostus: anda Peet Vallaku loomingule õige hinnang.

Vene ajakirjanduses ilmunud kirjutused väänasid Peet Vallakut veel rohkem oma liistu järgi, kui seda tegi R. Sirge. Näiteks G. Skulski.⁴ Samuti kasutati neid vaatekohti uues venekeelses õpikus (1968) ning kisub oletama, et seda tehakse edaspidigi. Venekeelses Peet Vallaku teoste tutvustuses on avatud ja juba sissegi tallatud võlts tee.

Esimene süvenev ja asjalik käsitlus Peet Vallaku kohta ilmus alles 1965. a, nimelt H. Puhveli sulest,⁵ niisiis 20 aastat pärast *Vilja mitmest salvest I* ilmumist.

⁴Г. Скульский, "Рассказы Пёэта Валлака". — *Советская Эс- тония*, № 49, 1961.

⁵H. Puhvel, "Sihtjooni läbi Peet Vallaku looming". — *Keel ja Kirjandus*, nr 1, 1965.

H. Puhvel veldib R. Sirge põhiviga: ta ei tõmba vägisi ja faktide kiuste Peet Vallakut nõukogulikule liistule. H. Puhvel kõigepealt süveneb kirjaniku loomingusse ja teeb järeldusi saadud andmete põhjal. Kui ka ei saa mõne tema väitega nõus olla ja oled veendunud, et Vallaku loomingust tuleb teha teistsuguseid järeldusi, ometi ei saa H. Puhveli analüüsile keelata tunnustust: ta on Peet Vallaku loomingut analüüsinud andumusega ning taibukalt. Tõsi, ta on liiga palju kasutanud noore Vallaku esimesi novellikogusid ja liiga vähe hilisemaid ning palju toekamaid, seepärast on mõned järeldused tulnud vildakad (nt dramatismi ja konflikti osas). Peet Vallaku tugevamatest novellidest, nagu "Vihapull", "Armuleib", "Neli tuult jalge all", "Pää kuklas", "Omakohus" on ta vaikumisega mööda läinud! Nende alusel oleks saanud aga tabavaid ja ulatuslikke järeldusi teha. Ta on vähe süvenenud Vallaku teoste psühholoogilisse külge ja karakteriseerimisse ja seepärast käsitleb näiteks dramatismi liiga paisutatult, ent ometi see, millest ja kuidas ta räägib, on omamoodi põhjendatud.

Tehes teisiti mõtlemise märkusi H. Puhveli artikli kohta, jäävad ikka püsima põhitunnusteks: H. Puhvel räägib hea süvenemisega, tema artikkel aitab tunduvalt kaasa Vallaku varjulolevate väärtuste päevavalgele toomiseks. Tuleb esile tõsta ka seda, et ta esimesena nõukogude perioodil julges rääkida *Mustast ristist* ja *Hulgusest*, mis olid keelatud kirjanduse nimestikus kui riigivastased.

Tundub, et ka H. Puhveli artikkel jääb Peet Vallaku loomingu laadi ning väärtuste tõlgitsemise mõttes suunaandvaks (nt 1968. a *Tuuled ümber maja* jätkab seda) ja neid vaatekohti hakatakse kasutama.

Peet Vallaku loomingu andmete põhjal võib küll nii nõukogude kui kodanlik kriitik filosofoerida ühiskondlikest nähtustest, pahe-dest jne, mõningal määral materjali selleks Vallaku teostes leidub, kuid analüüsides või interpreteerides Vallaku teoseid, peame kõigepealt rääkima ikkagi sellest, mis neis teostes otseselt on olemas, millest autor ise räägib. Peame rääkima inimesest, tema psühholoogiast, tema karakterist ning tüübist, inimestevahelistest seostest ja sõlmedest. Peet Vallak ise ei põlga ühiskondlikke nähtusi ja probleeme, vaid jälgib inimest kas ühiskondlikul taustal või veel sagedamini ilma selleta. Peet Vallak on inimese läbinägi ja

kujutaja; inimese siseeluliste vastuolude avastaja, tema vääniku elu esiletõstja.

Ent kujutades inimest sügava psühholoogia valgustuses ja kindlas ajas, kohas ning ühiskondliku arengu faasis, omab Vallaku looming tugevat ühiskondlikku tähendust. Ühiskonnas on kõige tähtsam inimene. Inimest Peet Vallak on kujutanudki, elavat, karakterset eestlast 1920. ja 1930. aastaist. Nende inimeste kohta ei ole autor sotsiaalsest aspektist teinud kuigi palju järeldusi ja seepärast pole tema loomingut analüüsidest tulnud sellest kuigi palju juttu teha. Kuid Peet Vallaku poolt antud elava ning konkreetse materjali põhjal võime ise laskuda arutlustesse ja teha mitmetahulisi järeldusi. See arutluste probleemistik ja järeldused olenevad sellest, missugusest aspektist arutlus teostatakse.

Üks ja teine on viidanud sellele, et Peet Vallaku tegelaste iseloomudes on kogu rahvale omaseid põhilisi jooni. Nii näiteks eesti 1935. a novellikirjandust võrdlevalt vaadeldes ütles M. Sillaots: "Vallak on meil neid väheseid sõnameistreid, keda lugedes hetkekski ei saa unustada, et kirjutab *eesti* kirjanik. Isegi tema ainevalikus — ainekäsitusviisist rääkimata — tundub midagi ürgselt rahvapärast, meile sisimalt omast ja põhiliselt lähedast."⁶ Ja teisel: "'Armuleib' on möödunud aasta novellitoodangus välja-paistvamaid ja meeldivamaid raamatuid: see on dokument, mis peegeldab eesti maastikku, eesti inimest ja eesti inimese mõttening tundelaadi nii halvas kui heas."⁷

Peet Vallak kujutab eesti inimest Eesti ajaloolises järgus, mida sellisena pole enam olemas. Käesolev ajajärk on väga tugevasti tollest erinev. Too ammune elu on lõhutud ja inimese ajaloorastaste all deformeeritud. Seepärast on omaaegse inimese ja elu tabav ning iseloomulik kujutus muutunud ajalooliseks tunnistajaks, kirjanduslikult elavaks dokumendiks. "Maailm, mida Vallak kujutas, on nüüd kadunud, novellid, mis esitavad selle maailma

⁶M. Sillaots, "Eesti novellikirjandus 1935. aastal". — *Eesti Kirjandus*, 1936, lk 115.

⁷M. Sillaots, "Peet Vallak: Armuleib". — *Eesti Kirjandus*, 1937, lk 119.

tüüpe, stseene ja eluolu, tunduvad järelepõlvele võib-olla huvitavamadki kui neile, kes elasid ise tolles ajas.”⁸

Peet Vallak on tõesti suutnud omaaegseid inimesi raiuda raamatusse, nii et nad ei kaoks ega tuhmuks sajandite jooksul. Selles on tema nii kunstiline kui ühiskondlik tähtsus.

Ent talle on ette heidetud: miks nii palju negatiivset! Eesti inimeses on ka headust, meie keskel on küllalt palju neid inimesi, kellel on häid omadusi.

Vallak pole olnud eesti rahva igakülgne kirjeldaja — et paras jagu negatiivseid, paras jagu positiivseid. Ta otsis inimeses tõelisi väärtusi. Ta püüdis äratada inimestes tungi tõeliste väärtuste järele ja selleks olid mõjukamad just negatiivsed näited. Just nende läbinägemine äratas igatsust tõeliste väärtuste järele. “Vallak las seb faktidel endal kõnelda ja hoidub ise moraliseerimast. Nõnda ta sunnib enda asemel lugejat tegusid hindama, neid kas õigustama või — enamasti küll — süüdistama. Ta paneb lugejas järele helisema õigluse- ja tõetahte.”⁹

Humaansus on inimeste juures hea asi, kuid sellest on vähe. Teiste suhtes ja kogu elava suhtes peab inimene olema humaanne, kuid ta peab oma südames olema kõige suhtes ja eriti enda suhtes õiglane ja aus. Inimeses peab olema tung õilsuse järele. Peet Vallak on õilsustunghi ärataja inimese hinges.

Inimesel peab olema tundlikku meelt selleks, et selget vahet teha, mis on ilus, mis inetu, mis aus, mis autu, mis õige, mis viltu, mis ülev, mis alatu. Inimesel peab olema tundlik ning treenitud eetilise kompass, et aegsasti taibata suunda õige ning õilsa poole. Seda treeningut võimaldab negatiivsete tüüpide läbinägemine ja tema peidetud kõveruste avastamine väga hästi, igatahes mõjukamalt kui heade inimeste kirjeldus.

Negatiivsete inimeste kujutamine on Vallaku loomingus õilsa eesmärgi teenistuses ja autor pole mitte märgist mööda lasknud.

Vallaku tüübid ja tema novellides avanev elu on lugejaid vallutanud seepärast, et autor on leidnud neile väljendustugeva vormi.

⁸H. Puhvel, “Sihtjooni läbi Peet Vallaku looming”. — *Keel ja Kirjandus*, 1965, lk 15.

⁹J. Semper, “1936. a. novellitoodang”. — *Looming*, nr 5, 1937, lk 556.

Tema ainestikku on laidetud, kuid teost tervikuna kiidetud: autor on suutnud võrdlemisi kehvad inimesed seada sel moel kõigile nähtavaks, et nad tunduvad eriliste ning väärtuslikena. Vormi osa on Vallaku loomingus väga tähtis, kuid see ei ole omaette väärtus ja autor ei kooluta ainestikku harjunud vormi järgi, vaid alati on sisu ja vorm üksteisega lahutamatu kokku seotud ja moodustavad adekvaatselt ühe elava terviku.

“Kunstiliselt kõige tihedamad, plastilisemad, värskemad ja peenetoimelisemad on P. Vallaku novellid. Iga ta lause on teravapiirne ja ka põnev. Üksikud pildid teeb ta meeldivaks omapärase huumoriga. Neist väga konkreetseist üksiklaikudest kujuneb viimaks kunstiline tervik, kus midagi pole ülearu ega ka vähe.”¹⁰

Novelli vorm Vallakule sobis. Tema peatugevus seisnes seejuures kujutamises, mitte ülesehitamises. Vallak ei hoolinud eriti palju kompositsioonilisest küljest: võime leida kompositsioonilist lamedust, juhuslikkust, proportsioonide ükstapuha-olekut. Kuid selles juhuslikus raamistikus kujutas ta ainulaadse meisterlikkusega. Ta ei otsinud teose üldises ehituses löövust, kõige täiuslikumat mõjulepääsu, vaid kujutas igal leheküljel elu ja inimesi nii, et lugeda paratamatult sellesse kiindus. Vallak ei ole novelli ehitamise virtuoos, ta on elu kujutamise virtuoos.

Ta suutis ja oskas vähesega ütelda palju. Ta armastas kasutada lihtsaid sõnu, kuid asja välja ütelda kunstipäraselt. Ta oli ise vaikne ja pikatoimne, kuid paberil rääkis elavalt ning artistlikult. Peet Vallak oli võimeline ka lahjast elust avastama soone, mis tuikas pingsalt ja mis nagu iseenesest diferentseerudes kasvas kunstitugevaks laenguks. Eesti novelli alal ei ole ta mitte meister, kes oma mitmekülgse säruga varjutaks teisi, vaid omalaadiline ning ainulaadiline sõnameister, kellel on oma koht, oma sära, oma soojuski. Ta tegelaste psühholoogilises pinges on sädelust, ta teoste huumoris on soojust.

Ala, kus ta liikus, ja elu, mida ta kujutas, on küllalt kitsas. Mitte ulatuslik haare ellu polnud tema taotlus, vaid tema püüdluseks oli sügav pilk inimese hinge. Vallaku kirjanduslik väärtus

¹⁰J. Semper, “Novelle ja jutustusi 1935. a.” — *Looming*, nr 1, 1936, lk 83.

ei seisne mitte suures problemaatikas, haaravas tõekuulutamises, laias mitmekesisises elupildis. Tema väärtus seisneb elu nägemise intensiivsuses. Kitsas sektoris on ta elu peegeldanud ning jäädvustanud, kuid selles väikeseformaadilises elupildis on palju detaile, palju inimhinge ja üsna palju omapalgelisi inimkujusid, veel rohkem aga inimestevahelisi seoseid ja sõlmi.

Võib-olla kui ajaloosündmuste lõhkuv käik ei oleks tõmmanud ta loomingust kriipsu läbi, oleks Peet Vallak andnud ka midagi suuremaformaadilist, nimelt draama ja romaani alal. Selleks oli tal kavatsusi ja oma loomejõududest välja kasvanud ajet. Kuid ka praegune Vallaku kirjanduslik pärand on püsiva ning väärrika koha hõivanud eesti kirjanduse arenguloos.

Realism on olnud eesti kirjandusele kõige ulatuslikum ning kõige jõulisem avaldusviis. Peet Vallak on eesti realismi puhtaimad näiteid. Ta on omapärane ja haruldane, see on tõsi, kuid tema kunstikäsituse juured on niivõrd elus ning tõeluses kinni, et isegi seal, kus Vallak teeb mõnuga uperpalle groteski vaimus (nagu "Relvad vastamisi"), kooruvad lähemal vaatlusel üllatava groteski alt välja eestilise tüübi igapäevased jooned.

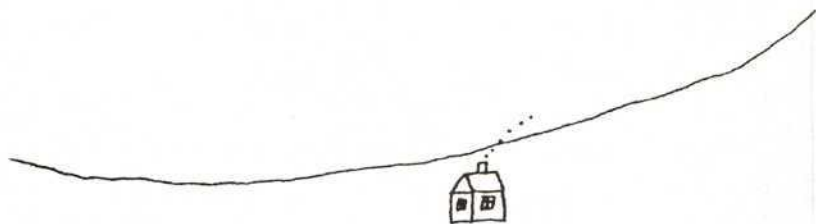
Peet Vallak ei kujutanud elu võltsides, realistlikult fantaseerides, ebapädevalt üldistades, teatud ideele ohvriks tuues. Ta ei teinud inimest sisukamaks, kui ta on, teguderikkamaks, kui ta tõelised võimed lubavad. Ta ei vedanud tegelase kaudu mingit toredat kontrabandi. Ta ei idealiseerinud inimest, nagu teevad nii mõnedki realistid. Ta ei väänanud ka viletsamaks mõnede ühiskonnakihtide inimesi, nagu teevad maailmas paljud kirjanikud. Peet Vallakul polnud loomisel lemmikuid ega vaenuobjekte. Ta vihkas küll autuid, teesklevaid, teistel tallavaid ning võltse inimesi, ta ütles isegi mõne tegelase kohta otse välja, et ta ei salli teda (nt "10 omnibus 10", "Piitsamehe" veltveebel), kuid ometi ta kujutas teda elutruult.

Realistliku kunstikäsituse poolest ja elu kujutamise meisterlikkuse poolest võib igäiks Peet Vallaku teostest nii mõndagi õppida. Eesti psühholoogiline realism on leidnud Peet Vallakus sisuka ning meisterliku teostaja.

*

Ajahammas närib kõike. Ometi paistab, et kirjanduslik teos, mille peaväärtuseks on elulised ja karakterised inimkujud, paneb ajahambale väga hästi vastu. Võib isegi seda juhtuda, et ajaga kirjanduslike inimkujude vastupidavus veel rohkem kristalliseerub, erikaal suureneb — ja ajahammas neile peale ei hakkagi.

Peet Vallaku loomingu peaväärtuseks on ilmekad ja oma rahvale iseloomulikud inimkujud, tahaks loota, et nad ajahambale hästi vastu panevad ja et aeg hindab nende väärtust homme kõrgemaks kui täna.

JŪRA MIERĪGI DZĪVO MAN BLAKĀM

Meri elab rahulikult minu kõrval.

MĀRIS SUBAČS

NÄHA JA KUULDA LÄBI ÖÖ

Mõtisklus Kristuse ülestõusmise pühade hommikul

Juris Rubenis

Tõlkinud Rūta Karma

Mina, Johannes, teie vend ja kaasosaline ahistuses ja Kuningriigis ja kannatlikkuses Jeesuse sees, olin saarel, mida hüütakse Patmoseks, Jumala sõna ja Jeesuse tunnistamise pärast. Ma olin vaimus Issanda päeval ning kuulsin enese taga valju häält, otsekui pasuna oma, mis ütles: "Mida sa näed, kirjuta raamatusse ning saada neile seitsmele kogudusele: Efesosse ja Smürnasse ja Pergamoni ja Tüatiirasse ja Sardesesse ja Filadelfiasse ja Laodikeiasse." Ja ma keerasin ringi vaatama häält, kes rääkis minuga. Ja kui ma olin ringi keeranud, siis ma nägin seitset kuldlambijalga ning lambijalgade keskel Inimese Poja sarnast, kel oli üll pikk kuub, võõtatud rinde alt kuldvööga. [--] Ja kui ma Teda nägin, langesin ma Tema jalge ette nagu surnu. Ning Tema pani oma parema käe mu peale ja ütles: "Ära karda! Mina olen Esimene ja Viimne ja Elus. Ma olin surnud, ning ennäe, ma elan igavesest ajast igavesti ning minu käes on surma ja surmavalla võtmed. Kirjuta siis, mida sa oled näinud ja mis on ning mis hakkab sündima pärast seda!" (Ilm.1: 9–13, 17–19.)

"Mina nägin." Nõnda alustab üks mees nimega Johannes oma jutustust kogetud ülestõusmisest. Aga mida ta on siis näinud? Mida

---

Redzēt un dzirdēt cauri naktij. Pārdomas Kristus augšāmcelsšanās svētku rītā. Rīgas Lutera Draudzes Ziņas. 1997, Marts, nr. 33.

on üldse võimalik ülestõusmisest näha, märgata selles keerulises maailmas?

Ülestõusmise hommiku sündmus kõnetab mind just sellepärast, et selles ei kohta ma mitte järjekordset kalendripüha, vaid olemise põhiküsimuste lahendust. Ta räägib sellest, kuidas on võimalik surma kiuste loota ja kuidas kogu maailma ja tema halastamatu surmakogemuse kiuste on siiski võimalik uskuda.

Suur reede sunnib meid avasilmi nägema maailma, milles elame. Sest kõik kurjus, sõjad ja katastroofid, kogemus elu mõttetusest koondub tegelikult kõige nähtavamalt selle maailma ajaloo üheks hetkeks: siis, kui Jeesus — selle maailma väljapaäs, ainus, kes kõiki selle maailma inimesi on *nii* armastanud — sureb eemaletõugatuna, veel enamgi — väljanaerduna ja mittemõistetuna — ristil.

Kas pole see mitte kõige vapustavam tunnistus selle maailma korra võidust igaihe üle, kes tahaks välja astuda tema vastu? Kas pole see tunnistus, et selles maailmas kuulub viimane sõna lõppude lõpuks vaele ja ebainimlikkusele?

“Mina nägin,” ütleb siinkohal Johannes. Jah, aga mida pean tegema mina, kes ma näen hoopis midagi muud, jah, ka täna veel, iseendas ja enese ümber?

Igaüks, kes tahab koos Kristusega minna suure reede teed, näeb seda maailma otsekui flaami kunstniku Hieronymus Boschi pildil: Jeesus, ümbritsetud tigidatest ja viha täis lõustadest, kes trügivad talle igalt poolt peale, viivad ta halastamatult ristilöömise paigale. Nendes silmnägudes pole mingit armu, mingit andeksandi, mingit järeleandmist. Kristus peab risti löödud saama. Teisiti ei saa see ollagi. Inimliku kurjuse maailma vankri ratta alla jääb igaüks, kes julgeb tema teele ette astuda, vankri enda oma lõpp-peatusele — surmavallale — üha lähemale veeredes.

Maailmas on lõpmata palju pimedust, meelegeitlikult palju pimedust ja kurjust. Ja ma ei saa ju seda nägemata jätta. Kuid ülestõusmispüha ei taha, et me selle nägemata jätaksime, teeskleksime, et pimedust ja kurjust pole olemas. Seda näeb igaüks meist ja seda näeb ka nägija Johannes. Aga ta ei taha öelda midagi sellest, mida ta on näinud oma välises elus, mis on tema viinud väljasaatmisele Patmose saarele. Ta võiks rääkida palju, aga see ei

ole kõige tähtsam kogemus tema elus. Surm, pimedus, kannatus ei ole kõige tähtsam meie elus, et sellest peaks palju rääkima. Ei! Kõige tähtsam, mida ta tahab kuulutada, on see, et selles pimedust ja lõustu täis maailmas võib näha veel midagi, see, kuidas jõuda kogemuseni: *ma olen näinud!* See on võimalik siis, kui sa ei pööra oma pilku mitte välja-, vaid sissepoole. Ja *seal* — oma sisemaailmas — võid sa näha saada tõelist inimest. Mõnikord on see ainus koht, kus sa võid leida inimese tõelust Inimese Pojas.

Ajalukku on talletatud üks vapustavalt kõnekas sündmus — kuidas kord mitte öösi, vaid päise päeva ajal kõndis kreeka filosoof Diogenes süüdatud lambiga Korintose linna turuplatsil ja tänavatel, lastes selle valgusel paista iga vastutulija näkku.

“Mis sa teed?” küsiti temalt. “Ma otsin inimest,” vastas filosoof.

See ongi põhiküsimus selles ilmas. Kus ja kuidas me võime leida inimest? Mida tähendab olla inimene? Kus on inimese tõeline pale? Kas Boschi maalitud lõustades? Nii sageli tundub, et midagi muud ei ole enam võimalikki näha. Kui hirmutav ja üksildane on elu selles lõustade maailmas!

Aga ülestõusmise-aja mees Johannes ütleb: ei, mina nägin! Mida ta siis näeb? Inimese Poega seitsme lambijala keskel, kes ütleb: “Ära kardada! Mina olen Esimene ja Viimne ja Elus. Ma olin surnud, ning ennäe, ma elan igavesest ajast igavesti ning minu käes on surma ja surmavalla võtmed!”

Mida tähendavad need sõnad, kui kuulame neid kui ülestõusmise sõnumit, sõnumit nimelt endale?

See tähendab, et sellel maailmal on väljapääs, et isegi läbi kõigi selle ilma lõustade võib särada ülestõusmishommiku ingli pale. Sa võid leida tee mõtestatud elule, kui sa iganes tahad ise leida ja lubad sind leida ainsal tõelisel inimesel, Inimese Pojal, jah, kogu selle õnnetu inimkonna Pojal — Kristusel.

Ülestõusmise hommik tähendab, et Tema seitsme lambi valgus paistab sinu näkku, igaihe näkku. Paistab selleks, et kõige selle tagant, mis on seal näha — vihkamise, kibeduse, meeleheite, valu tagant — valgustada sinu *tõelist* nägu, sinu surematust, sinu tule-

vikku. Tulevikku, mis ei kuulu mitte surmavallale ja pimedusele, vaid ainuüksi Jumalale.

Maailma tulevik, minu tulevik on selle ainsa tõelise inimese palges, kelle see maailm, meie kõik oleme tapnud, risti löönud. Sest Tema on üles tõusnud!

Aga mida tähendab see minule? Kas kohut, otsuse kuulutust, lõppu? Ei! Tema paneb oma käe sinu peale ja ütleb:

“Ära kard! Ma tean sinust kõik. Ma tean, kui palju sinu tekitatud raskust oli minu rists. Aga ma tahan sind äratada tõelisse ellu. Sinu elu ei ole mitte see ebaõnnestunud moodustis, milleks sa ise oled ta teinud! Mina olen selleks surnud ja üles tõusnud, et sina sureksid juba praegu vana elu jaoks ja tõuseksid üles uude, teise, valgust täis ja tõelisse ellu. Sest ma usun, et selle lõusta taga, mida sa oled kandnud, elab sinus veel midagi muud! Ma tahan, et s e e sinus tõuseks üles, m a k ä s i n — et sinu tõeline olemus väljuks sinu enda ehitatud elu hauast! *Minu* haud on tühi ja ma tahan, et *sinu*, su enda tehtud haud saaks samuti tühjaks!

Ma olen üles tõusnud, mitte et sinu moonutatud elu üle kohut mõista, vaid lasta sellest välja paista sinu tõelisel olemusel, sellel Jumala näol, mida sa *siiski* endas kannad!

Ära kard! Ma olen elus! Jah, sinu tapetud, see, kellesse sa pole uskunud, võimatuks arvatu. Ja see tähendab, et sa ei ole veel nii väga sügavale hauda maetud, et sa seda maha jätta ei saaks! Julge ainult näha minu toodud valgust!”

Ülestõusmise öö on öö, mil sa *pead julgema vaadata haa sisse*. Kristuse haa ja sinu enda elu haa sisse. See on öö, mil sa võid julgeda otsida inimest, tõelist inimest, ja leida teda mitte ainult Kristuses, vaid Tema valguse paistel näha sündimas iseendas.

Üks ülestõusmise-inimene, kes oli palju kannatanud, kes elas nii koledal ja mustal ajal, näeb seda. “Mina Johannes,” ütleb ta — mitte keegi kauge, võõras, tundmatu. Ei! Teie vend ja kaasosaline ahistuses. Niisiis üks teist. “Mina nägin ja kuulsin!”

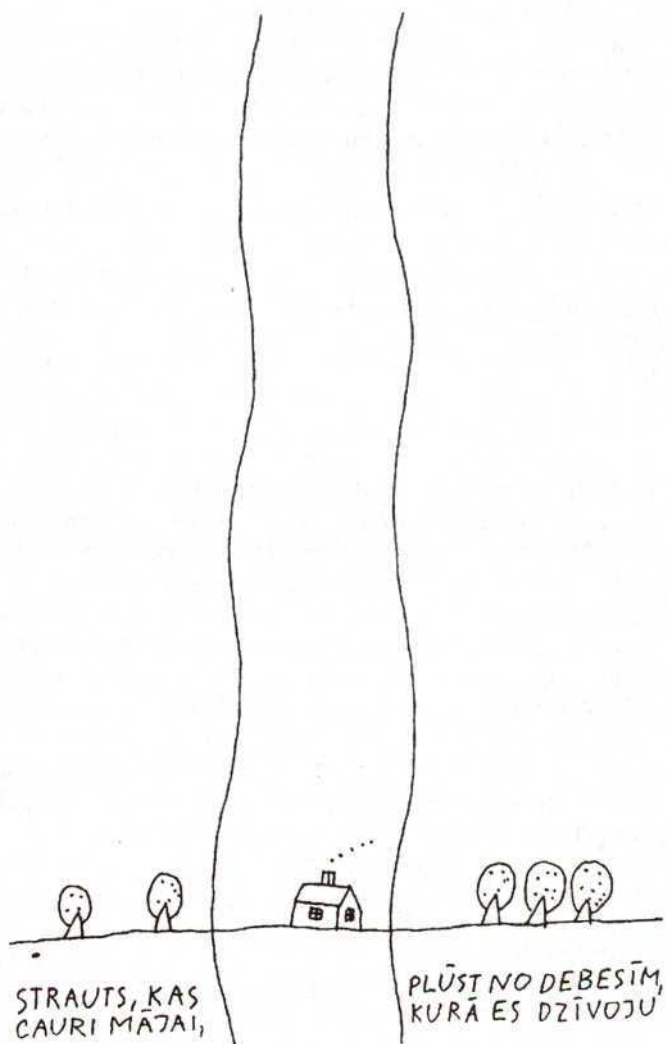
Kas *sina* oled valmis nägema ja kuulma — Kristuse sõnumit ja oma tõelise elu algust? Aga tõeline elu algab ainult pärast suure reede pimedust ja hauda.

Mida tähendab siis ülestõusmispüha? Siin otsitakse inimest, tõelist inimest, tõelist inimsust, Kristust sinus eneses! Ülestõusmispühade sõnum ütleb, et seda võib leida igaühes, ka sinus, *isegi sinus!* KAS SA SUUDAD SELLESSE USKUDA? Olgu su pale kui tume tahes, lasugu su elul kui rasked kivid tahes, olgu sa ise teinud kui palju haiget tahes!

Ära karda! *Haud on tühi!* Ja Kristuse käes on nüüd surma ja surmavalla võtmed!

Ära karda! *Sina ei ole surnud.* Veel mitte. *M i n a o l i n s u r n u d*, kuid ennäe, ma olen elus, et sina ei peaks enam kunagi surma päralt jääma.

JURIS RUBENIS (sünd. 1961), *dr. theol.*, Riia Lutheri ja Garkalne koguduse pastor, Lutheri Akadeemia Uue Testamendi ja homileetika dotsent, Läti Evangeelse Luterliku Kiriku konsistooriumi presiidiumi nõunik. Üks Läti Rahvarinde asutajaid ja selle esimese koosseisu juhatuse liige. Autasustatud Kolme Tähe ordeniga. Teoseid: *Kas udu hajub? (Vai migla klīdīs?,* ³1992), *Südame maavärin (Sirds zemestrīce, jutlused, 1994); Jumal on siinsamas (Dievs ir tepat, koos kunstnik Māris Subačsiga, 1997);* koos M. Subačsiga veel muinas- ja muidu juttude raamatud: *Vaata! (Paskaties!, 1997), Tema ja temake (Viņš un viņa), Joonised jões (Zīmējumi upē), Tee Emmausse (Ceļš uz Emavu, kõik 1998), mõtteteri: Kaheksas päev (Astotā diena, 1998);* publitsistikat ja poleemikat ajakirjanduses.

Oja, mis voolab taevast lābi maja, kus ma elan.

MĀRIS SUBAČS

LÄHEDUSEST PAARISUHETES

Dagmar Kutsar

Igatsus läheduse ja tähendusrikka suhte järele on vähem või rohkem teadvustatud osa iga inimese elust. Selle algus on varases lapsepõlves, kui laps vajab suhtlemise arendamiseks teisi inimesi enda kõrvale. Howard & Charlotte H. Clinebelli (1970) järgi pole lähedus niivõrd see, mida ja kui palju ühiselt jagatakse, vaid eelkõige see, mil määral see suhe võimaldab vastastikku vajaduste rahuldamist. Lähedus on abielusuhte püsimise üheks olulisemaks eelduseks. Kui interaktsioon on destrukttiivne või kui partnerid elavad "paralleelselt", siis kehtib reegel "ela ja lase teisel ka elada". Suhtlemisnälg ja läheduse puudus tekitavad aga üksildustunnet, rahulolematust, õnnetuolekutunnet, raskematel juhtudel ka isiksusehäireid.

Läheduse vastaspoolus on üksildus. Ka see on üks osa inimeseksolemisest, eksistentsiaalne üksildus, mille puhul kehtib põhimõte: keegi ei saa minu eest minu elu elada ja minu kannatusi kannatada; oma elu saan elada vaid mina ise.

Abiellumise motiivides on esikohal eetilis-emotsionaalsed ajendid. Soovitakse abielluda, sest armastatakse, soovitakse olla koos lähedase inimesega — *abiellutakse läheduse jaoks*. Potentsiaalselt on abielu tõepoolest koht läheduse realiseerumiseks, samas just seal on lähedus iseäranis haavatav, oht selle asendumiseks üksildusega eriti suur.

LÄHEDUS vs. AUTONOOMSUS

Igatihes meist on privaatne paigake selleks, et mõelda oma mõtteid ja unistada oma unistusi. Lähedus ei tähenda selle privaatsuse äravõtmist või ärakaotamist. Privaatsus laseb inimesel kasvada

erinevaks, unikaalseks, mitte lahustuda teises ega saada teise-sarnaseks. Järelikult: tõeliselt lähedane suhe lubab partnerile perioodilisi üksiolekuid — üksildust tundmata.

Omaetteolemise, privaatsuse mittevõimaldamine või kasutamata jätmine väljendab partneritevahelist liigsõltuvust, mis omakorda takistab paariidentiteedi kujunemist. Enne eneseidentiteedi selginemist on paariidentiteeti võimatu saavutada. Ka väike laps, kes poeb omatehtud "onni" ning püsib seal kõigile ootamatult pikka aega, väljendab soovi iseennast leida, iseendaga olla, eemal täiskasvanute ja õdede-vendade otsestest mõjudest.

LÄHEDUSE MITU NÄGU

Lähedust on kirjeldatud mitut moodi, näiteks murede ja rõõmude jagamisena, lähedusvajaduse rahuldamisena; seisundina, mis väljendub konstruktiivselt lahendatud konfliktis jne. Clinebell & Clinebell (1970) on kirjeldanud läheduse dimensioone, mis eri paaride puhul moodustavad isesuguseid mustreid. Nii saab läheduse dimensioone käsitada ka kanalitena teineteisele lähemale jõudmiseks.

- *Seksuaalne lähedus.* Tavaliselt on seksuaalne lähedus see telg, mille ümber kõik teised läheduse liigid abielusuhetes keerlevad. Ta on enam kui seksuaalsus füüsilises mõttes, ta tähendab ka hingelist lähedalolekut.

- *Emotsionaalne lähedus.* See on läheduse dimensioon, mis tähendab "samal lainel olekut", tunnete jagamist, teineteise tunnete mõistmist ja nendesse sisseelamist ehk empaatiat.

- *Intellektuaalne lähedus.* Ühiste ideede, mõtete jagamine, ühtsustunde kasv omavahelistest aruteludest on näited intellektuaalse läheduse väljendustest. Selle aluseks on teineteise intellektuaalsete võimete ja väljendatud ideede aktsepteerimine ning austamine. Selle tõttu on inimestel, kes on väga erineva haridusliku tagapõhjaga, ka oht teineteise intellektuaalseks mittemõistmiseks.

- *Esteetiline lähedus.* Ühine esteetiline nauding, ilukogemuse jagamine, ühine muusika, kunstiteose, päikeseloojangu jne imetlemine loob paaris ühtsustunnet ja lähedust.

- *Loominguline lähedus.* See on ühise loomingu kogemuse jagamine. Abielusuhetes pole looming mitte partneri ümberkasvatamine, vaid tema isiksuskule kasvule kaasa aitamine. Ka ühine lastekasvatus sisaldab palju loomigulist lähedust.

- *Rekreatsiooniline lähedus.* Rekreatsiooniline ehk meelelahutuslik lähedus puudutab inimese vaimset tervist ja heaolu ning teineteise heaolu taastootmist, sest ta sisaldab palju mängulisust ja sellest saadavat naudingut.

- *Tõine lähedus.* Lähedus, mis tuleneb ühistegevustest, ühiste kohustuste täitmisest, näiteks elatise teenimisest, perekonna arendamisest, majapidamisest. Abielus, kus mõlema abikaasa väärtustes on esikohal töö, on tõine lähedus läheduse saavutamise üheks tõenäoliseks kanaliks.

- *Kriisilähedus,* s.o lähedus jõust, mis tekib eluraskustele ühiselt vastu seistes. Selle ühe eriliigina nimetatakse ka *konfliktilähedust*, mis tähendab läheduse kasvu konflikti ja teineteise erinevuste tundmaõppimise kaudu. Konflikti adaptiivsest ja paari lähendavast funktsioonist on hakatud rääkima alles viimase paari aastakümne jooksul.

- *Kohustustel põhinev lähedus.* Kooselu tähendab vastutuse võttu ja ühist kohustuste jagamist. Kui kohustuste täitmine on suunatud millelegi, mida mõlemad partnerid väärtustavad, siis on kohustuste täitmise ind paari ühendavaks sidemeks ja läheduse allikaks isegi siis, kui teised läheduse dimensioonid pole aktuaalsed.

- *Vaimne lähedus,* s.o ühisest elu mõttest tulenev või murede jagamisel tekkiv lähedus. Vaimne lähedus tähendab ka nähtamatut transsendentaalset, vaimset sidet kahe inimese vahel.

Clinebelli & Clinebelli (1970) arvates on nii lähedussoov kui läheduse sisu indiviiditi erinevad. Näiteks ühele partneritest on kõige olulisem seksuaalne lähedus, teisele jälle vaimne või kohustustel põhinev lähedus. Siit tuleneb oht ka paarisuhtes pettumiseks ja põhjus teineteisest eemaldumiseks.

Moss & Schwebel (1993) on teinud ülevaate läheduse definitsioonidest ning saanud neid kokku 61. Kokkuvõttes leiavad nad, et lähedus kui mõiste hõlmab viit komponenti.

• *Kohustus ja pühendumus*: lähedaste inimeste abielus julgetakse teineteisele loota nii murede kui rõõmude korral. Abikaasad on isiklikult teineteisele ja nendevahelisele suhtele pühendunud ning peavad teise vajadusi ja soove enda omadega võrdselt tähtsaks. Kahjuks on aga paljudel paaridel suur oht jõuda sellise vastastikuse pühendumuse vastasseisu ning see protsess on kiire, nii et tihti peale asendavad teineteisele pühendumust vastastikused kohustused ja piirangud. Abielusuhe kestab vaid seetõttu, et selle lõpetamine on seotud liiga suure majandusliku, sotsiaalse, personaalse või psühholoogilise hinnaga (kehvem majanduslik seis, üksijäämine, ebasobiv elustiil muutus, lapsed kannatavad lahkuminekuga käigus ja pärast seda jne).

• *Afektiivsus*: lähedust tundvad partnerid püüdleavad teineteise poole — tehes võimalikult palju asju ühiselt, otsides telefonikontakti või mõeldes teineteisele eemal olles, hoolides teineteisest. Neil on palju ühiselt jagatud aega — nii füüsilises kui vaimses mõttes.

• *Kognitiivsus*: lähedastel inimestel on ühiseid unistusi, eelarvamusi, hirme, plaane.

• *Füüsiline kontaktus*: see on kõige sagedamini lähedusega assotsieeruv ala — puudutused, kallistused, suudlused, õrnused.

• *Vastastikkus*: lähedus eeldab andmise-saamise suhte olemasolu. Rääkides paari lähedusest, räägime läheduse vastastikkusest.

Nagu eelnevast nähtub, sisaldab lähedus koosveedetud aega, teineteisega rääkimist, teineteise vajaduste mõistmist — vastastikust kommunikatsiooni.

LÄHEDUS KUI PROTSESS

Lähedus on protsess, mille eest tuleb pidevalt hoolt kanda. Vaid siis saab ta kasvada. Läheduse kasvu tingimused on esitanud Clinebell & Clinebell (1970) järgmiselt.

• *Lähedus kasvab koos suuremale eneseavamise riskile minekuga*. Eneseavamine on retsiprookne tegevus. Mida enam avab ennast üks partneritest, seda enam tunneb vajadust samaga vastata teine partner. Linda Berg-Cross (1997) väidab, et vaid siis, kui avatus muutub igapäevaseks, saab võimalikuks ka konstruktiivne

kriitilisus teineteise suhtes. Ilma võimaluseta mõtete ja salajaste tunnete ning ebameeldivuste vabaks väljendamiseks muutub enamik inimesi liiga ennastkaitsvaks kuuldes, mida partner konfliktl ajal neile ütleb.

Carl R. Rogers (1961) kasutab läheduse ühe aspekti kirjeldamiseks sõna *kongruentsus*. Kongruentsus tähendab olla ise, olla endast, oma tunnetest teadlik, olla aus iseenda vastu. Iseendast teadlik olemine pole aga piisav läheduse tingimus. Ira Reiss (1980) väidab läheduse ja armastuse arengut käsitledes (nn armastuse ratta teooria), et eneseavamine partnerile süvendab partneris usaldust, kuid samas sisaldab alati riski, sest vaid teatud tõenäosusega võib prognoosida partneri reaktsiooni usaldatud informatsioonile. Selle tõttu suurendab eneseavamine kaitsetuse süvenemise ohtu, sest partner võib väljendatud informatsiooni nii eneseavaja kui nende vahelise suhte kahjuks pöörata.

Kokkuvõtvalt on läheduse ja eneseavamise suhe kirjeldatav kolme komponendi kaudu: teadlikkus iseendast, julgus olla ise ja vastastikune avatus.

- *Lähedus kasvab, kui paar oskab teineteise jaoks emotsionaalselt olemas olla* (Clinebell & Clinebell 1970). Väljend "olemas olema" või "kohal olema" on psühhoteraapiasse võetud eksistentsialistlikust käsitlusest. Inimesed võivad ühe katuse all aastaid koos elada nii, et neid pole teineteise jaoks olemas, nad ei avalda vastastikku oma mõtteid ega tundeid, unistusi ega kogemusi, rõõme ja muresid — neil on vähe psühholoogilist lähedust. Emotsionaalne kohalolek on võimalik ka füüsilise kohalolekuta, näiteks siis, kui paar on teineteisest ruumiliselt lahus või konfliktl tõttu kaugenenu.

Emotsionaalne kohalolek väljendub meie-tundes ehk paari-identiteedis. Paariidentiteet on enam kui see, mida kumbki paarisuhtesse kaasa toob, ta on see uus kvaliteet, mida luuakse interaktsiooni käigus üheskoos. Geštaltpsühholoogia seletuse järgi areneb paariidentiteet siis, kui kahe inimese maailmad osaliselt teineteist katavad. On suhteid, kus paariidentiteeti ei tekigi, kuigi lähedus teatud piirides on olemas. Paariidentiteet areneb läheduse eri dimensioonidest.

• *Lähedus kasvab, kui paar õpib teineteise eest hoolitsema.* Kiindumuslik mure teise inimese heaolu pärast on oluline läheduse kasvataja, sest selles sisaldub vastastikune vajaduste rahuldamine (Clinebell & Clinebell 1970). See on justkui pidev enese investeerimine sellesse suhtesse. Et partneri eest hoolitseda, peab ka ise temalt hoolitsust vastu saama. Kui omaenda vajadused on rahuldamata, jätkub jõudu teise vajadusi rahuldada vaid lühikeseks ajaks. Ometi ei saa siin rääkida absoluutsest "tasu ja hinna" või "andmise ja saamise" võrdsusest, sest mõne paari puhul üks pooltest investeerib oluliselt enam paarisuhtesse ja läheduse kasvu kui teine ja ei kurda selle üle sugugi. Berg-Crossi (1997: 299) arvates toimib siin pigem n-ö sotsialistlik printsiip — partnerid annavad endast oma võimete kohaselt ning saavad vastu vastavalt oma vajadustele, seda loomulikult siis, kui kumbki teise vastutulelikkust liigselt ära kasutama ei hakka.

Arutluses hoolimise tähendusest läheduse jaoks leiab Berg-Cross (1997), et tänapäeva maailmas on üha raskem oodata abikaasalt täielikku psühholoogilist, majanduslikku, füüsilist ja emotsionaalset tuge. Abikaasade võrdsuse rõhutamine toob vastukaaluks esiplaanile isikliku vastutuse elufilosoofia. Hoolimise puhul räägitakse pereteraapias kaassõltuvusest kui hoolimise düsfunktsionaalsest väljendusest. Vastastikku silmapaistvalt abivalmis partnereid peetakse nõrkadeks, "kaassõltlasteks" ning arvatakse, et sellises suhtes säilitab identifitseeritud "hädasolev" abikaasa oma probleemse käitumise juba sellepärast, et tal on selleks abikaasa näol toetaja olemas. Näitena võiks tuua alkoholilembese inimese abikaasa, kes on andestav, vabandusi otsiv, s.t oma partneri vastutustundetust kompenseeriv ja seetõttu tema teguviisi säilitav. Troise'i (1993) väitel aga pole "kaassõltuvuse" fenomen empiirilist tõestust leidnud.

• *Lähedus kasvab vastastikku usaldavas õhkkonnas* (Clinebell & Clinebell 1970). Paar, kes on kokku saanud mõttega pea jälle lahku minna, ei saa olla tõeliselt lähedane. Lähedus protsessina vajab järjepidevust, pühendumust ning kohustusevõttu.

LÄHEDUSE TASEMED

John Cuber ja Peggy Harroff (1968) avaldasid perekonnauuringute klassikasse kuuluva uurimuse tulemused üle kümneaastase abielustaažiga stabiilsete paaride kohta. Nad täheldasid viit abielusuhete tüüpi.

- *Harjumuslikult konfliktne suhe.* Nende paaride jaoks on konfliktne käitumine saanud elustiiliks, mida iseloomustab vaenulikkuste vahetamine kui valitsev suhtlemislaad. Mõnede psühhiaatrite arvates püsibki nende ühendus vaid selle võitluse najal — selles ongi nendevaheline side ja lähedus, sest mõlemad on vastastikku “mängureeglitest teadlikud” (Gelles 1995).

- *Elutuks muutunud suhe.* Sageli need paarid väidavad, et olid esimestel abieluaastatel teineteisesse kohutavalt armunud, veetsid palju aega koos, olid seksuaalselt sobivad ja lähedased. Nüüd on seksuaalsuhe palju vähem pakkuv, harvem, vähem veedetakse aega koos, vähe on ühiseid huvisid. Partnerid on justkui leppinud sellise harjumusel püsiva “puuriga”. Esineb vaid juhuslikke olukordi, milles tuntakse jälle nende ühisest minevikust tuttavat “ühisust”. Siit vaid üks tähelepanek: *lähedus ei teki ega arene iseenesest, tema heaks tuleb pingutada ja vaeva näha.* Gelles'i (1995) hinnangul on see abielusuhetes kõige laiemalt levinud tüüp. Sama leidsid oma uurimuses ka Cuber & Harroff (1968).

- *“Kaasasiündinud” passiivne suhe.* See on eelmisega küllaltki sarnane suhete tüüp, ent siin on passiivsus alati olemas olnud — juba kooselu algusaegadest peale. Sellises suhtes on vähe konflikte, teineteise vastu ollakse viisakas, konventsionaalne, on mõned ühised huvid. Seksuaalsuhet peetakse vähetahtsaks. Pole ka eredaid häid mälestusi ühisest minevikust.

- *Elujõuline suhe.* See suhete tüüp erineb oluliselt kolmest eelmisest. Kuigi paarisuhetes võib ette tulla kõike sedasama mis eelmist tüüpi suhete puhulgi, on selle suhete tüübiga paarides siiski lähedus alles. Tuntakse mõnu teineteisest, teineteise seltskonnast, suur osa elatakse ühiselt, “teineteise kaudu”.

- *Kõikehõlmav suhe.* Kõige sügavam, mitmetahulisem suhete kaudu kirjeldatav läheduse liik. Seda esineb väga harva nii abi-

elupaaride kui ka lihtsalt paaride puhul, kuid ta eksisteerib siiski, on Cuber & Harroff (1968) veendunud.

Milline lähedussuhe on parim? Sellele küsimusele on raske vastata, sest igati töötab enda jaoks ise välja võimalikult sobiva läheduse. Lähedus on eri inimeste jaoks erinev, kuid igas paarisuhetes on aeg-ajalt partnerite vahel "sein". Enamik inimesi unistab suuremast lähedusest, kui neile osaks saab. "Seinte" vähendamine on võimalik, väidavad Clinebell & Clinebell (1970).

Läheduse tase ja stabiilsus ei pea olema lineaarselt seotud, s.t mida harjumuslikumalt konfliktne või tuim on suhe, seda tõenäolisemalt ta puruneb. Näiteks võib niihästi harjumuslikult konfliktne kui ka elutuks muutunud lähedussuhe olla vägagi stabiilne, samas aga võib elujõulist tüüpi suhe teatud tingimustel katkeda — seda eriti tänapäeval, kui paari kooshoidvad välised jõud (sugulaskonna jt sotsiaalne kontroll, traditsionalism hoiakutes ja väärtustes, kaksikstandard jne) on oluliselt nõrgenenud ja paari stabiilsuse määrab pigem selle sisemine tugevus (lähedus ja vajaduste rahuldatus vastastikku).

EELDUSED LÄHEDUSEKS

Partnerite vahel on teatud jõud, mis tõmbab neid teineteise poole, nimetagem seda näiteks *sooviks suhelda* või *sooviks jagada ühist ruumi ning aega*. Samas on selge, et on ka jõudusid, mis lähedust blokeerivad, põhjustades teineteisest eemaldumist. Probleemses paarisuhetes toimivad ühtaegu soov liikuda partnerile lähemale ja temast eemalduda, tekitades partnerite vahel pinget ja vastandlike tundeid.

• *Lähedus varases lapseas kui läheduse eeltingimus täiskasvanueas*. Tänapäeva autorite läheduskäsitlus on tugevasti mõjutatud psühhoanalüüsist, mis peab varase lapsea lähedust hooldajaga oluliseks läheduseressursiks täiskasvanueas. Briti sotsioloogias võib aga varase lapsea tähenduse käsitlustes märgata kahte vastandlikku suunda. Giddens (1991) rõhutab, et lapsepõlve produktiks on nn ontoloogiline julgeolekutunne — julgus olemas olla ja elusse uskuda. See aitab inimesel eluga toime tulla ilma ärevusse langemata. Kes seda suudab, suudab ka teisi inimesi usaldada

ning seetõttu nendega lähedust luua. Inimese emotsionaalsete vajaduste vastuolulisust silmas pidades on selge, et peale läheduse on aeg-ajalt igapäevale tähtis ka autonoomsus. Craib (1994) väidab, et varane lapsepõlv jätab igasse inimesesse vastuoluliste emotsionaalsete vajaduste pärandi. Siis, kui väikelaps ehitab piire enda ja teiste vahele, juhib teda hirm hüljatuse ees, teiselt poolt aga — hirm “alla neelatud saada”, “teistes inimestes lahustuda”. See ongi põhjuseks, miks täiskasvanu ühtaegu nii vajab ja otsib kui ka kardab ja tõrjub lähedust.

- *Eneseidentiteet.* Üheks läheduse eelduseks on eneseidentiteet, s.o sisemine subjektiivne enesemääratlus — arusaam selle kohta, kes ma olen eraldiseisva indiviidina, sõltumatult teiste halvakspanust või heakskiidust. Eneseidentiteedi otsingud on kõige eredamad noorukieas. Siiski ei saa mõned noored sellega hakkama ning see on üks põhjus, miks neil on raske saavutada tõelist lähedust — distantsi hoidev inimene kogeb suhtlemisraskusi, sest tal on endagagi raske suhelda. Ta ei ole teadlik omaenese tunnetest, järelkult pole ta valmis mõistma ka teise inimese tundeid ega neile vastama. See, kes pole endast veel küllalt teadlik, pole ennast veel leidnud, ei ole valmis ka läheduseks, sest lähedus teise inimesega tundub talle hirmutavana — see ju otsekui eeldaks mõneks ajaks iseenda kaotamist teises inimeses (Clinebell & Clinebell 1970). Väljakujunemata eneseidentiteet seab niisiis takistusi ka paariidentiteedi arengule.

On igati seaduspärane, et see, mis takistab inimesel olla lähedane teise inimesega, nurjab ka teiste inimeste läheduspüüded tema suhtes. Seetõttu on eneseidentiteedi väljakujunematus sagedane kriisi põhjustaja noorte paarisuhetes. Samas ebaõnnestumine ühel abielusuhete arenguastmel valmistab ette ebaõnnestumise järgmisel arenguastmel.

- *Eneseaustus* on tihedalt seotud eneseidentiteediga. Selle aluseks on suhteliselt objektiivne oma individuaalsete omaduste, võimete ja väärtuste heakskiit ning oma piiride realistlik tunnetus, ühtlasi ka kõige selle aktsepteerimine. Eneseaustus loob kindlustunnet, julgust teisi inimesi usaldada ning rajab hea aluse läheduseks kahe inimese vahel. Madal eneseusaldus ja vähe- eneseaktsepteerimine blokeerivad läheduseks vajaliku julgu-

se eneseavamise riskile minekuks, sest puudub kindlus iseenda suhtes.

Virginia Satir oma raamatus *Peoplemaking* (1978) räägib sellest, et pole olemas enese väärtustamise või eneseaustuse geene. Sündides pole lapsel ei minevikku ega kogemusi enese väärtuslikkuse hindamiseks. Need omandab ta oma lähedaste kaudu teadetest, mida nad talle tema kohta edastavad. Sõna, näoväljendus, poos, tegevusakt on osa nendest teadetest. Kahjuks ei mõtle vanemad tihtipeale sellele, millised need teated on ja kuidas nad mõjuvad lapse eneseaustuse arengule. Satir (1978) kirjeldab kahte sisuliselt erinevat teadet lapse käitumise kohta, kui ta toob emale lille: "Täna, kust said? Kas varastasid naabri aiast?" vs. "Kui armas sinust, kus sellised kasvavad?" Need reaktsioonid annavad lapsele oma väärtuslikkuse hindamiseks erinevaid teateid. Esimese teate puhul lapse arenevad eneseaustust blokeeritakse, teise puhul toetatakse.

LÄHEDUSE TAKISTUSED

Takistused läheduse tekkeks kasvavad välja ebaadekvaatsest eneseidentiteedist, mille aluseks võib olla varase lapseea ebapiisav lähedus hooldajaga (Bowlby 1991), "ontoloogilise julgeolekutunde" ja usalduse puudumine (Giddens 1991). Takistused läheduse arengus väljenduvad mitmeti (Clinebell & Clinebell 1970).

- *Emotsionaalne ebaküpsus*. Pereterapeutide hinnangul takistab emotsionaalne ebaküpsus paariidentiteedi arengut: partnerid kasutavad oma kõnes mina-terminid meie-terminite asemel, kohustused pigem veeretatakse vanematele kui ollakse nende täitmise eest valmis vastutama, mõttemallides domineerib soov, et suhete nimel pingutaks partner, ega tehta nende heaks ise midagi. Eric Berne'i (1964) transaktsioonilise analüüsi mõistes domineerib emotsionaalselt ebaküpsel isiksusel lapselik dimensioon — kannatamatu "tee mind õnnelikuks!"-nõudmine.

- *Hirm haiget saada*. Selle lähedusbarjääri aluseks on nii kujanemata eneseidentiteet kui ka emotsionaalne ebaküpsus. Kartus, et teine "neelab alla", "istub pähe", hirm iseenda või oma iseseisvuse kaotamise ees ei lase lähedusel areneda. Need, kes

lapsena pidid ohverdama oma iseseisvuspüüdlused selle heaks, et vanemad neid armastaksid ja aktsepteeriksid, tõenäoliselt kardavad oma iseseisvas elus lähedust, sest neil on hirm haiget saada. Clinebell & Clinebell (1970) on kirjeldanud juhtumit, kus vanemad manipuleerisid tütrega teda ülemäära kiites. Isegi veel 32-aastasena, kui mõnikord abikaasa teda juhtus millegi eest kiitma, meenutas see talle endiselt vanematepoolset manipuleerimist ning see tundus talle hirmutavalt kontrollivana.

- *Madal enesehinnang ja süütunne* on läheduse barjäärid, mis esinevad tavaliselt koos ning on samuti seotud kujunemata enesidentiteedi ja puuduva eneseusaldusega. Madala enesehinnanguga inimene arvab, et teda tahetakse alt vedada, talle liiga teha, ning ootab teistelt pigem halba kui head ja võib nii halva esile kutsudagi. Selleks et ennast teiste eest kaitsta, peidab ta enda usaldamatuse müüri taha, jätab enda üksindusse ja isolatsiooni. Teistest eraldatuna ei suuda ta ka ennast väärtustada, sest selleks läheb vaja teisi inimesi. Isoleerituse ja usaldamatuse loomulik tagajärg on hirm. See kammitseb ja pimestab, hoiab tagasi riskist uusi probleemilahendusi katsetada, mis omakorda viib enastkaitsva käitumise süvenemisele. Hirm on sageli hirm tulevaste sündmuste ees. Raskuste puhul tunneb madala enesehinnanguga inimene lootusetust või meeleheidet. Ta ei usu, et suudab toime tulla, ilmneb oht põgeneda mõnuainetesse ja alkoholi (Satir 1978).

Inimene, kes tunneb, et ta on vähe väärt, arvab, et ta pole ka armastust väärt, ning seega pigem tõrjub partnerit kui lähendab. Süütunne omakorda blokeerib lähedust, sest toetab madalat enesehinnangut ("ma pole tema jaoks küllalt hea" — see on levinuim madala enesehinnanguga seostatav väide).

Lähedus on madala enesehinnanguga inimesele ohtlik, sest ta paljastaks seni vaid endale teadaolevad isiksuslikud puudujäägid ning vead. Hirm nende avastamise ees avaldub hirmuna läheduse ees, mis sunnib ehitama üha kõrgemaid barjääre partneri ja enda vahele. Mida kõrgem sein ehitatakse, seda vihasem ise ollakse ja seda enam koguneb süütunnet, mis omakorda nõuab veelgi kõrgemat seina, kahandedes sügavama läheduse võimalust veelgi (Clinebell & Clinebell 1970). Kui partnerid on mõlemad madala enesehinnanguga ja koguvad süütunnet, toimub "seinaehitamine" mõlemalt poolt ning läheduse kasv on peaaegu võimatu.

Võib juhtuda, et kui näiteks teraapiaseansil või mõnel muul viisil saab selgeks, et üks partner on teise häbenetavatest vigadest siiski teadlik ja samas nende teadmine ei ole toonud ega too kaasa partneripoolset tõrjumist, saabub tõeline kergendus ja võimalus läheduseks suureneb.

- *Krooniline kiirustamine* on barjäär, mis ei lase lähedusel kasvada, sest läheduse arenguks ei võimaldata selleks vajaminevat aega. Mõnikord võib see kiirustamine olla lähedusehirmu väljenduseks — kiirustades saab lähedust vältida.

- *Läbitöötamata vaenulikkus*. Lahendamata probleemid ja läbirääkimata asjad muutuvad paarisuhetes tabuteemadeks. Neid teemasid välditakse, sest nad on kui vulkaanid — kui neid puudutada, võivad nad vallanduda agressioonina, vihapurskena, depressioonina. Läbitöötamata vaenulikkus võib väljenduda ka vastastikusel “külma sõja” kuulutamises või mõnes psühhosomaatilises kaebuses, olles sageli ka seksuaalsuhete häirete algtõukeks (Clinebell & Clinebell 1970).

Teadmine sisemisest lahendamata vaenulikkusest võib viia läheduse vältimiseni — “miks ma peaksin talle haiget tegema, kui ma mingil hetkel ehk ei suuda kontrollida oma emotsioone, pigem juba distantsi hoida”.

Lahendamata vaenulikkusega on seletatav konfliktiharjumuslike paaride käitumine — kui lähedus hakkab kasvama üle teatud piiri, tuleb esile kutsuda tüli, et läheduse edasine süvenemine lakaks. Teiselt poolt on ka heas läheduses negatiivseid tundeid, nende läbitöötamine konstruktiivse konfliktilahenduse käigus aitab lähedust süvendada (nn konflikti adaptiivne funktsioon).

- *Pseudolähedus* areneb kui tõelist lähedust takistav mehhanism, mille eesmärgiks on partneriga manipuleerimine või tema ekspluateerimine, samal ajal tema vajadusi kõrvale heites (Clinebell & Clinebell 1970). Partnerit ei nähta mitte niivõrd eraldi indiviidina oma tahte ja soovidega, vaid pigem omaenese käepikendusena. See on justkui vastastikune parasitism, kompulsivne kiindumus, kus isiksuse areng pärssub, sest partnerite vahel “pole õhku” ning vastastikku tuntakse vähe austust.

Pseudolähedust võib täheldada ka inimeste puhul, kelle jaoks seksuaalkäitumine on ebaisikuline, anonüümne, rõhuasetusega

“partnerite kogumisele”. Ülemäärane suhtlemine ei võimalda partneritega lähedaseks saada (mis ju ongi eesmärgiks!), kuigi samas pole ise ka heaks läheduse asendajaks.

• *Mineviku varjud ja “kummitusabielu”*. Partneriga manipuleerimine on läheduse takistuseks. See on olukord, kus üks partner püüab teist sobitada endale meelepärasesse, etteantud vormi. Üheks partneriga manipuleerimise väljundiks on nn kummitusabielu (Clinebell & Clinebell 1970). Igapähe on oma senisest elust kaasas mõned mineviku ebaõnnestumised, halvad mälestused ehk mineviku varjud. Emotsionaalse küpsemise käigus toimub minevikust “lahtikasvamine” ja ajapikku tänases elama õppimine. See on raske võitlus, kus edu on võimalik saavutada vaid osaliselt.

Manipulatsioon areneb, kui soovitakse partnerit sobitada mingisse kindlasse vormi, s.o mingisse minevikus lahendamata vormi. Nii võib öelda, et palju väikesi “kummitusekesi” liigub ümber abielusuhete, neid mõjustades. Üheks kummituseks on näiteks *abikaasale oma vanemakujundi ülekanndmine*. Selles väljendub võimetus tunda rõõmu omaloodud abielust ja seesmine sund kujundada abielu, mis võimalikult täpselt jäljendaks vanemate oma, kusjuures abikaasas nähakse pigem vanemat kui partnerit.

Abikaasa asetatakse vanemarolli, kui:

— vanemaga on lapsena olnud väga head suhted ning soovitakse, et partner võtaks sama positsiooni üle;

— on midagi, mida lapsena vanemalt väga oodati, seda saamata, ning nüüd pannakse sama ülesanne partnerile.

Ehkki partnerid sageli abielukummitusi ise ei taju, avaldavad nad suhetele ikkagi oma mõju, kusjuures teise “kummitusekesed” on enamasti läbipaistvamad kui enda omad. Mineviku varjud ei lase partnerlussuhetest mõnu tunda. Nad tekitavad viha või süütunnet, mis tuleneb otseselt lapsea emotsionaalsest deprivatsioonist või vastupidi — vanemate ülikaitsvast käitumisest lapse suhtes.

Kummitusi ehk mineviku varje on kaht liiki: on *head kummitused* ja *halvad* (näiteks Carl G. Jungi järgi on dihhotoomiliselt igapähes olemas kaitsva ja karistava isa kujund või lubava ja keelava ema kujund). Partnerile vanemakujundit üle kandes nähakse ka temas polaarsusi — head ja halba isa või ema. Dihhotoomiliselt hea ja halb ema võidakse leida eri isikutes, näiteks kahes

naises — oma naine, kes on halva ema võrdkuju, ja mõni teine naine, kes mõistab ja hoolib.

Halva vanema projektsioon tekitab suhtes võõrdumist. Siin toimib suhtlemise kuldreegel: kui käituda partneri suhtes 100% hästi, saadakse vastuseks 90% tõenäosusega hea suhe; kui suhelda temaga 100% halvasti, siis vähemalt 90%-lise tõenäosusega vastatakse sellele samamoodi (Rausch *et al.* 1974). Suheldes partneriga kui halva isa või emaga saadakse järelikult vastu ka vähem lähedust. Clinebell & Clinebell (1970) viitavad juhtumile, kus mees omistab naisele ema rolli ning suhted ei laabu eriti intiimsuhete vallas, sest seksuaalsuhted emaga pole ühiskonnas sallitud. Tänaesse päeva toodud lapsepõlvemälestus sellest, kui väike poiss tahtis olla isa asemel, tekitab nüüd süütunnet ja takistab tõelise läheduse teket partnerite vahel.

• *Rivaalitsevad abikaasad.* Abielu, mis meenutab õdede ja vendade omavahelist rivaalitsemist, on teine kummitusabielu variatsioon. Siin käib partnerite vahel pidev võimuvõitlus, mis võib haarata väga erinevaid abielusuhete alasid (raha, lapsed, armukadedus, vanemliku tähelepanu võitmine, negativism jne). Aktualiseerub lapsepõlvest pärit seisund, mil tunti kadedust õe või venna edusammude pärast või tugevat soovi "olla parim", saada enim tähelepanu — kõike seda nüüd ülekantult abikaasale. Abikaasadevaheline rivaalitsemine võib kulgeda varjatult, eriti naise poolt, kui tema taotlused lähevad kultuurimüütidega vastuollu ("naised nii ei tee", "naised ei pea oma meestest edukamad olema" jne).

• *Abielumängud ja "lähedustants".* Abielumängud on stereotüüpiseerunud vastastikuste manipulatsioonide muster, millel on otsekui sotsiaalselt programmeeritud automaatsus ja ettearvatav järjestus (Berne 1964). Eric Berne'i kirjeldatud abielumängud asendavad lähedust ning on takistuseks läheduse süvenemisel. Abielumängude ühiseks elemendiks on vastastikune manipuleerimine. Näiteks partner, kes võtab lapse rolli, püüab saavutada oma eesmärgid haiguse, abituse, hajameelsuse, teise ootama jätmise jms abil. Samas partner, kes võtab vanema rolli, on otsustaja, kontrollija, andja pool. Ise kontrollides, jätab ta partneri samast võimalusest enda puhul ilma. Ta hoidub ka suuremast lähedusest, mis võiks kontrollivõimalust tema üle suurendada. Järelikult mõtlevad abikaasad enese jaoks välja rolle selleks, et

“LÄHEDUSTANTS”

I samm: Mees ja naine tulevad töölt koju. Mees haarab ajalehed, naine suundub kööki ← →

II samm: Naine tunneb heameelt taas kodus olles, mees on rahulolematu, et söök veel valmis pole → →

III samm: Peale sööki mees peseb nõusid, naine lahkub köögist ← ←

IV samm: Mees ja naine vaatavad televiisorit, kuid erinevaid programme ja eri tubades ← →

V samm: Mees läheb varem voodisse, naine valmistub magamaminekuks vannitoas ← →

VI samm: Mees annab naisele harjumuspärase musi ja mõlemad uinuvad → ← ← →

Hof & Treat raamatus *Treating Couples* (1989)

vältida mõnda situatsiooni, intiimsust või vajadust käituda teisiti. Mõnikord mõtlevad paarid välja terveid stsenaariume (nt provotseerib naine tüli, et vältida intiimsuhteid). Hoidumaks vastutusest, eksponeerib üks partneritest haigust, õnnetuolekut (s.t käitub kui “õnnetuke”). Teada on ka juhud, kus intiimsuse vältimiseks infantiliseerib lähedust tõrjuv partner last (“laps pole veel terve”, “laps kardab üksi” → laps võetakse enda juurde magama, mis teeb abikaasadevahelise intiimsuse võimatuks).

Nn lähedustantsu on kirjeldanud Hof & Treat raamatus *Treating Couples* (1989). Ka selle käitumisstrateegia eesmärgiks on turvalise distantsti hoidmine. Kui lähedale partnerile minnakse ja milline on partneri reaktsioon: kes püüab lähedust suurendada, kes vähendada, s.t kes astub sammu partneri suunas, kes partnerist kaugemale — see meenutabki tantsu. Lähedustants on tähtis hoidmaks ära hirne läheduse ees ning aitab suhteid tasakaalus hoida. Esitatud näide “lähedustantsust” demonstreerib läheduse vältimist.

LÄHEDUSE KASV

Abielusuhete stabiilsus ja rahulolu on üles ehitatud neljale põhilisele võimele — võimele olla paindlik, toetav, kohanev ning ennast aktsepteeriv (Berg-Cross 1997). Need neli alustuge on leidnud kinnitust ka Bradbury (1995) töös, kus ta analüüsis 115 longitudinaalse uurimuse tulemusi ning leidis samad üldised faktorid toetamaks abielusuhete stabiilsust ja kvaliteeti. Nagu eelnevast analüüsisel selgus, on eneseaustus ka läheduse üheks determinandiks paarisuhetes. Teiselt poolt aitab lähedust paarisuhtes hoida ka pidev hool selle pärast — paindlikkus, toetamine ja kohanemine.

• *Läheduse kasv läbi eneseaustuse kasvu.* Madala enesehinnanguga inimesega on raske koos olla. Temaga on raske saavutada lähedust, ta lükkab kergesti teise endast eemale. Ta on ebakindel nii enda kui partneri suhtes. Lähtudes eeldusest, et läheduse barjääridest võivad saada läheduse kasvu tingimused, vähendab eneseaustuse ja eneseaustuse kasvatamine barjääri läheduse ees ning võimaldab sellel süveneda. Isegi kui väita, et süveneva lähedusega suhteid tuleb ette harva, võib ikkagi arvata, et eneseaustuse kasv toob kaasa lihtsalt suurema *julguse* lähedane olla. Satir (1978) esitab nn eneseaustuse deklaratsiooni, mis toob välja eneseaktsepteerimise eri tahud.

• *Läheduse kasv läbi vastastikuse panuse.* Kui kaks inimest on säilitanud läheduse, on see ennekõike nende vastastikune pingutus, mis nüüd vilja kannab. Kui paar soovib, et nende suhe teineteisele rohkem pakuks, tuleks alustada iseendast ja oma panuse suurendamisest sellesse suhtesse. Sest vaimse tervise kaks põhiprintsiipi Clinebellile & Clinebellile (1970) tuginedes on:

- sa lõikad, mida külvad, ning
- igal asjal on oma hind.

Vastastikune investeerimine suhetesse kannab häid dividende: lähedus kasvab, kui isiklike vajadusi on võimalik paremini rahuldada. Seega tuleb eluterve komplementaarsus lähedusele kasuks.

Clinebelli & Clinebelli (1970) järgi algab vastastikune teineteise vajaduste eest hoolitsemine vahetuse printsiibist. Sisemise väärtuse tunne (eneseaustus, eneseaktsepteerimine, positiivne enesehinnang) lubab hoolitseda teise vajaduste eest ka siis, kui

MINU ENESEAUSTUSE DEKLARATSIOON

Mina olen Mina Ise.

Ma olen kogu maailmas ainukordne. Leidub küll inimesi, kellel on minuga sarnaseid jooni, ometi pole me tervikuna sarnased. Näisiis kõik, mis lähtub minust, on kordumatult minulik, sest valiku olen teinud mina üksi.

Ma olen üleni minu enda oma. Minule kuulub mu keha koos kõige-ga, mida ta teeb. Mu mõistus kõigi mõtete ja ideedega. Mu silmad ning kõik, mida nad näevad. Mu kõikvõimalikud tunded: viha, rõõm, pettumus, armastus, kaotusvalu, ärevus. Mu suu ja kõik sõ-nad, mida ta ütleb, kas kenad ja peened või ebasüüdsad, viisakad või tahumatud. Mu hää, vali või mahe. Ja minu teod, olgu nad suunatud teistele või mulle endale.

Mulle kuuluvad minu kujutelmad, mu unistused, mu lootused, mu hirmud.

Minule kuuluvad minu edusammud ja võidurõõm, mu eksimused ja äpardused.

Olles üleni enda oma, on mul võimalik endaga väga lähedalt tutvuda. Seda tehes suudan ennast armastada ja olla sõbralik kõigi oma tahkude suhtes. Ja ma suudan parimal viisil töötada iseenda heaks. Ma tean, et paljugi minust on mulle mõistatuseks ja kõiki oma tahkusid pole ma veel avastanud. Aga kui ma olen enda suhtes salliv ja armastan end, otsin ma kindlameelselt lahendusi oma mina mõis-tatustele ja püüan end üha sügavamalt tundma õppida.

Mida iganes ma näen või kuulen, ütlen või teen, mõtlen või tunnen praegu — see kõik olen mina. See on ainukordne ja esindab mind, nagu ma olen just sel hetkel.

Kui vaatan tagasi sellele, mida olen öelnud ja teinud ning mida olen tundnud ja mõelnud, võib mõni mu tahk osutada sobimatuks. Minu võimuses on sobimatu kõrvale heita, sobiv alles jätta ja leida midagi uut kõrvaleheidetu asemele.

Ma näen, kuulen, mõtlen, tunnen ja tegutsen. Minu käsutuses on vahendid, et ära elada, et olla teistega seotud, et olla edukas, et mõ-testada ja korrastada inimeste ja asjade maailma enda ümber.

Minu mina kuulub mulle ja tänu sellele saan ma ennast juhtida.

Mina olen mina ise ja ma meeldin endale.

Virginia Satir. *A Goal of Living*. ETCETERA, Dec. 1970.

Tõlkinud Marju Selg

vahetult partneripoolse hoolitsuse akti ei järgne. Ometi nõuavad ka sellise omakasupüüdmatu hoolitseja vajadused aeg-ajalt "pols-terdamist" partneri poolt. Vastasel juhul on oht nn lähedusnälja süvenemiseks, mille tagajärjel kahanevad ka isiklikud jõud partneri edasiseks toetamiseks ja tema vajaduste rahuldamiseks. Kaugemaks tagajärjeks on partnerite psühholoogiline eemaldumine.

Kuidas ära tunda vastastikuste vajaduste rahuldatust?

- Esiteks, suhtumise järgi iseendasse: see on lähedase paari puhul ennast aktsepteeriv, väärtustav, ennast mittetõrjuv.

- Teiseks, tunnete laadi järgi oma partneri ja paarisuhte osas: soojad positiivsed tunded (õnnelikkus, aktsepteeritus, turvatunne, rahulolu) viitavad sellele, et inimese põhivajadused selles paarisuhtes on rahuldatud.

Järelkult on eneseaustuse kõrval samavõrd tähtis partneri enesehinnangu toetamine. Seesmine stabiilsuse ja kindluse tunne tuleneb suhtest, kus on võimalik tunnetada oma eneseidentiteeti, aktsepteeritust, kuulumist ja soovitust. Kuidas seda partneril tunda aidata? Näiteks aktsepteerides teda sellisena, nagu ta on. Madala enesehinnangu ja eneseaustusega partneri probleemide väljatoomine võib tekitada temas asjatut ärevust, mõnikord on parem need puudutamata jätta. Tema nõrkuste ja kaitsete aktsepteerimine on tihedalt seotud omavaheliste erinevuste austamisega. Dorothy W. Baruch (Clinebell & Clinebell 1970: 69) on kirjeldanud inimese emotsionaalset põhitoidust, millel kasvab ka paarisuhte lähedus, nii:

Me vajame armastust parajal määral ja me vajame selle jagamist teise inimesega. Me vajame tunnet, et oleme soovitud ja et me kuulume kuhugi. Me vajame tunnet, et oleme võimelised arenema nii, et vastata elu muutuvatele nõudmistele. Me vajame tunnustust selle eest, mida me saavutanud oleme. Me vajame teadmist, et meie aistingutest ja kehatunnetest saadav mõnu on lubatav ja selle mõnu tundmine ei muuda meid halvaks. Me vajame tunnet, et meid mõistetakse ja aktsepteeritakse. Ja lõpuks, me vajame tunnet, et oleme väärtuslikud just sellisena, nagu me oleme.

Kirjandus

- Berg-Cross, L. 1997. *Couples Therapy*. London: Sage
- Berne, E. 1964. *Games People Play: The Psychology of Human Relationships*. New York: Grove Press
- Bowlby, J. 1991. Attachment. — *Attachment and Loss: Volume 1*. Harmondsworth: Penguin Books
- Bradbury, T. 1995. Assessing the four fundamental domains of marriage. — *Family Relations*, 44: 459–468
- Clinebell, H., C. H. Clinebell 1970. *The Intimate Marriage*. New York: Harper & Row
- Craib, I. 1994. *The Importance of Disappointment*. London: Routledge and Kegan Paul
- Cuber, J., P. Harroff 1968. *Sex and the Significant Americans: A Study of Sexual Behavior among the Affluent*. New York: Penguin Books
- Gelles, R. J. 1995. *Contemporary Families: A Sociological View*. London: Sage
- Giddens, A. 1991. *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press
- Moss, B., A. Schwebel 1993. Romantic relationships: Defining intimacy in romantic relationships. — *Family Relations*, 42: 31–37
- Rausch, H. L., W. A. Barry, R. K. Hertel, M. A. Swain 1974. *Communication Conflict and Marriage: Explorations in the Theory and Study of Intimate Relationships*. San Francisco: Jossey-Bass
- Reiss, I. L. 1980. *Family Systems in America*. 3rd ed. New York: Holt
- Rogers, C. R. 1961. *On Becoming a Person*. Boston: Houghton Mifflin
- Satir, V. 1978. *Peoplemaking*. A Condor Book Souvenir Press Ltd.
- Treating Couples: The Intersystem Model of the Marriage Council of Philadelphia*. 1989. Ed. G. R. Weeks. New York: Brunner/Mazel Publ.: Box
- Troise, F. 1993. An overview of the historical and empirical antecedents in the development of the codependency concept. — *Journal of Couples Therapy*, 1–2: 89–104

DAGMAR KUTSAR (sünd. 1951) on lõpetanud TRÜ psühholoogia osakonna 1975. aastal kliinilise psühholoogia erialal, psühholoogiadoktor 1995. Töötanud TÜ perekonnauurimisrühmas alates 1977. aastast, 1980–1982 olnud Tartu perenõuandla konsultant. On saanud psühhoterapiaalast koolitust Behterevi nimelises Instituudis Sankt Peterburgis (Leningradis). Viimastel aastatel on ta tegelnud Eesti ühikonnas toimuvate muutuste analüüsiga, keskendudes inimeste psühholoogilisele ja majanduslikule toimetulekule ning sotsiaalse tõrjutuse probleemidele. *Akadeemias* on temalt ilmunud artikkel "Sotsiaalsest stressist ja psühholoogilisest toimetulekust Eestis" (nr 12, 1994, lk 2541–2566).

EESTI MÄGEDE KÕRGUSEST

Taavi Pae

SISSEJUHATUS

Eestit peetakse üheks paremini uuritud piirkonnaks maailmas, kuid ometi võime hätta jääda küsimusega: kui kõrged on Eesti kõrgemad mäed?¹ Nii näiteks pidas August Wilhelm Hupel, üks 18. sajandi silmapaistvamaid Eestis töötanud õpetlasi, kõige kõrgemaks Eesti mäeks Otepää juures asuvat (Väikest) Munamäge. Hilisema Peterburi TA akadeemiku Friedrich Georg Wilhelm Struve triangulatsioonimõõtmised aastail 1816–1819 tõendasid, et Eesti kõrgeim mägi (Suur) Munamägi asub hoopis Haanja mõisa maal. Et aga Struve ei mõõdistanud täpselt Otepää juures asuva (Väikese) Munamäe kõrgust, siis ei eristatud neid kaartidel veel 20. sajandi alul epiteetidega Suur ja Väike. Meil oli lihtsalt kaks Munamäge. Vajaduse korral eristati mägesid nende paiknemise järgi: Otepää Munamägi või Haanja Munamägi.

Kõik see viitab sellele, et kuigi me arvame täpselt teadvat kõiki oma mägesid ja nende absoluutkõrgust, pole meil praegugi selles täielikku selgust. Eesti aladel teostatud mõõdistamiste tulemused erinevad üksteisest, sest erinevad on olnud nii mõõdistamismetoodikad kui -tehnikad. Seepärast esinevad ka vanemates kirjandusallikates sageli üksteisega ühitamatud andmed Eesti mägede kõrgustest. Siiski avaldatakse vanemast kirjandusest pärit arvandmeid Eesti mägede kõrgustest veel praegugi. Siin artiklis annan Eesti ala puudutavate kaartide ja kirjanduse põhjal ülevaate Eesti kõrgemate mägede kõrgusarvude muutumisest ning selle põhjustest.

---

¹Mõistet "mägi" ei käsitata antud töös kui geomorfoloogilist terminit, pigem on tegemist koduloolise mõistega, tähistamaks kõrgemaid kohti maastikus.

Joonis. Vällamägi ja Suur Munamägi W. S. Stavenhageni (1866) litograafial. Pildil olev järv pole mitte Vällamäe jalamil asuv Perajärv, vaid Kavadi järv Uue-Saaluse mõisa juures.

EESTI MÄGEDE KÕRGUSTE KÄSITLEMISEST
TÄHTSAMATES KIRJANDUSALLIKATES JA
EESTI ALA PUUDUTAVATES GEODEETILISTES TÖÖDES

Kõrgemad kohad maastikus jäid silma juba muistsetele eestlastele. Looduslikele kõrgendikele, kus olid viljakamad mullad ning ei ähvardanud liigvesi, tekkisid esimesed paiksed külad. Küngastele, millel olid järsemad nõlvad, rajati linnuseid kaitseks vaenlase eest. Eerik Laidi arvates on Eestis ligi 100 linnamäge (Laid 1923). Teadaolevalt esimene Eestimaa mäe iseloomustus pärineb Henriku Liivimaa Kroonikast: “[nad] ristisid Virumaal rajamail kolm küla, kus oli mägi ja väga ilus mets” (*Hen-*

riku Liivimaa Kroonika. 1982: 217). Kuigi mäe nime pole mainitud, on enamik uurijaid kindlad, et kroonikas peetakse silmas Ebavere mäge. Lisaks Ebavere mäe kirjeldusele mainib Henrik oma Liivimaa Kroonikas ka mitmeid kindlustatud (linna)mägesid (Varbola Jaanilinn, Otepää linnamägi jt).

Möödus tervelt viis sajandit, enne kui siinmail töötanud õpetlaste sulest ilmusid põgusad kirjeldused Eesti maastikest ja mägedest. Majanduslike sidemete elavnemine 18. sajandi teisel poolel ei toonud kaasa mitte ainult vajadust detailsemate kaartide järele, vaid tekkis vajadus ka muude geograafiliste ja statistilismajanduslike andmete kogumiseks. Nii kogus Hupel Põltsamaal pastorina töötamise ajal innukalt ulatuslikku statistilist materjali Eesti majanduslike ja looduslike olude kohta, avaldades selle kapitaalses teoses *Topographische Nachrichten von Lief- und Ehstland* (kolm põhikõidet ja lisakõide, 1774–1789). Hupeli töö esimeses köites on natuke juttu ka mägedest. Ta viitas sellele, et Eesti- ja Liivimaa on suhteliselt tasased alad. Kõrgemaid alasid leiduvat vaid Tartu ja Võnnu kreisi vahel, eriti Rõuge kihelkonnas. Samuti mainib ta, et eestlased nimetavad suurustavalt kõiki kõrgemaid kohti ja künkaid mägedeks (Hupel 1774: 91). Veel märgib ta Otepää kihelkonna kohta: “Otepää ümbruses on mõningaid mägesid. Kõrgeim (ühtlasi ka Liivimaa kõrgeim) on Munamägi” (Hupel 1774: 261).

Hupeli kogutud andmestiku Eesti- ja Liivimaast otsustas kaardi kujul avaldada Tuhalast pärit kartograaf krahv Ludvig August Mellin. Algselt oligi tema 14 kreisikaardist koosnev atlas (koostamine kestis 16 aastat ja töö valmis 1798. aastal) mõeldud täienduseks Hupeli teosele *Topographische Nachrichten von Lief- und Ehstland*. Sellest Eesti kartograafia 18. sajandi suurteosest võib leida Eesti alalt 7100 geograafilist nimetust (Varep 1960). Suure tõenäosusega võib Mellini atlasi pidada esimeseks niisuguseks, kus leidub andmeid ka Eesti mägedest. Kuna mägede kõrgusi polnud selleks ajaks veel mõõdistatud, siis piirdus Mellin (Suure) Munamäe, Vällamäe ning Ebavere mäe kunstiliselt kauni väljajoonistamisega. Et kaardil puudus geodeetiline alus, asus Vällamägi Munamäest idas. Mellin koostas oma atlase peamiselt

talle saadetud kirjelduste põhjal ning sealt pärinevad ilmselt ka vead.²

Esimesed täpsed andmed Eesti mägede kõrgusest pärinevad Struve trigonomeetristest mõõdistamistest Liivi- ja Eestimaal. Mõõtmised toimusid aastail 1816–1819 ning nende tulemused ilmusid raamatus *Resultate der in den Jahren 1816 bis 1819 ausgeführten astronomisch-trigonometrischen Vermessung Livlands* (Struve 1844). Veel enne mõõtmistulemuste avaldamist, vahetult mõõdistamise ajal ilmus 1817. aastal Struvelt ajalehes *Neue Inländische Blätter* ka esimene põhjalikum Eesti mägede kirjeldus (Struve 1817: 12–14).

Mõningad Struve mõõdistatud andmed jõudsid kaardi kujul kasutajateni 19. sajandi tuntuima baltisaksa kartograafi Carl Gottlieb Rückeri Liivimaa erikaartidel ning Eesti-, Liivi- ja Kuramaa üldkaartidel ning nende korduvalt täiendatud trükkidel. Siiski peab mainima, et Rücker kasutas Struve andmeid väga vähe, erinevalt Tallinna gümnaasiumi geograafiaõpetajast Karl Rathlefish. Rathlef üldistas Struve mõõtmistulemused kaardil ning avaldas 1851. aastal esimese Eesti kõrgussuhteid kajastava monograafia *Orographische Skizze von Liv-, Ehst- und Kurland* (Rathlef 1851). Aasta hiljem ilmus täiendatud variant sellest raamatust nime all *Skizze der orographischen und hydrographischen Verhältnisse von Liv-, Ehst- und Kurland* (Rathlef 1852), mille juurde kuulus ka kaardimapp koos Eestit läbivate kõrgusprofiilidega. Rathlef eraldas kaardile kantud kõrguste põhjal esmakordselt suure täpsusega Vene Impeeriumi Läänemere-provintside reljeefi suurvormid ja püüdis piiritleda ning kirjeldada siinseid kõrgussuhteid (Tammiksaar 1993: 22–23).

Oluliselt lisas uut teavet kõrgussuhetest Eesti alade topograafiline mõõdistamine Vene sõjaväe topograafide poolt 1850. aasta-te lõpul: Liivimaa kubermangus aastail 1855–1857 ja Eestimaal

---

²Huvitav on mainida, et Tartumaa kaardil, mis hõlmab ka naabruses paiknevaid Virumaa alasid, on Tudulinna lähedal kõrgendik selgitusega "Lina Mäggi, ein erloschener Volcan" (Linnamägi, kustunud vulkaan). Eksituses oli süüdi Viru-Jaagupi pastor J. E. Rauch. Mellin avaldas õienähtuse, milles märkis, et Rauchi poolt vulkaaniks peetud Linnamägi on muinaslinnus (Varep 1985: 194–198). Hiljem trükitud Virumaa kaardi-lehel on see viga parandatud.

kubermangus aastail 1858–1859. Selle mõõdistamise tulemusena koostati ja avaldati kolmeverstane kaart (1:126 000), mis oli esimene kogu Eesti territooriumi hõlmav täpne topograafiline töö (Varep 1960). Mägede kõrgust pole sellele kaardile kahjuks peale kantud.

19. sajandi teisel poolel saavutati mõningat edu ka vertikaalmõõdistamises, sest põllumajanduse arendamiseks tuli teha kuivendustöid. Aastail 1868–1869 viis Eestimaa Põllumajanduslik Ühing Eestimaa kubermangus läbi laiaulatuslikke nivelleerimistöid, mille eesotsas oli maamõõtja Ferdinand Müller. Kokku rajati 1520 kilomeetrit nivelleerimiskäike ning tähistati 699 kõrgusmärki. Eestimaa Põllumajandusliku Ühingu eeskujul otsustas Liivimaa Üldkasulik ja Ökonoomiline Sotsieteet samuti eraldada summasid Liivimaa ülemaalse loodimise läbiviimiseks. Töid teostasid 1874. aastal insener A. Brock, kes rajas 670 km nivelleerimiskäike, ja astronoomiaüliõpilane E. Hellmann, kes rajas 128 km nivelleerimiskäike. Mülleri töö täpsus jäi suhteliselt väikeseks, kuid Liivimaal tehtud tööd olid palju täpsemad, sest töid konsulteerisid Tartu Ülikooli astronoomia professor L. Schwarz ja mineraloogiaprofessor C. Grewingk (Vassiljev 1959: 277–282). Ent erinevalt Liivimaal tehtud töödest ilmusid Eestimaal tehtud mõõtmised ka kaardil ning iseloomustasid vaatamata väikesele täpsusele hästi Põhja-Eesti kõrgussuhteid. See kaart oli peamiseks lähtematerjaliks siinse reljeefi tundmaõppimisel kuni 20. sajandi alguseni (Vassiljev 1959: 277–282).

Sajandivahetusel (1893–1913) mõõdistasid Vene topograafid kogu Eesti ala uuesti, mille tulemusena koostati verstane kaart (1:42 000). Oma aja kohta oli kaart väga heal tasemel ning leidis seepärast kasutamist nii Esimeses maailmasõjas kui Eesti Vabadussõjas ja sai aluseks Eesti Vabariigi topograafiliste kaartide koostamisele. 1923. aastal alustas Eesti Kindralstaabi Topo-Hüdrograafia osakond Eesti territooriumi mõõdistamist mõõtkavas 1:25 000, kuid see tunnistati 1934. aastal liiga aeglaseks. Nii tuli leppida vene verstase kaardi uuendamisega välitöödel mõõtkavas 1:50 000 ning teisendamise meetermõõdustikku (Lankots 1995: 79–91).

Iseseisvas Eestis loodi eeldused rahvusliku maateaduse arenguks. Eriti hoogustus soomlasest Tartu ülikooli geograafiapro-

fessori Johannes Gabriel Granö eestvõttel maastike- ja kodu-uurimine. Alustati ka maakondliku koguteose *Eesti väljaandmist*, milles iseloomustati põhjalikult Eesti kõrgemaid mägesid nii geomorfoloogilisest kui ka maastikulisest aspektist. Ilmus mitmeid teisisi üksikkäsitlusi Eesti mägedest ja nende kõrgustest.

Nõukogude okupatsiooni ajal polnud meie maateadlastel võimalik kasutada Eesti mägede kõrguste määramiseks ei varasemaid ega Nõukogude Liidu sõjaväe valmistatud kõrge usaldusväärsusega topograafilisi kaarte. Vaatamata sellele ilmus mägede ja kõrgustike kohta mitmeid teaduslikke kirjutisi ajakirjas *Eesti Loodus*, autoriteks Endel Hang, Endel Varep jt.

Eesti vabanemisel arenes sinne kartograafia lausa tormiliselt. Ilmunud ja ilmumas on mitmeid uusi ja usaldusväärseid kaarte Eestist, nende seas Eesti põhikaart mõõtkavas 1:20 000, mis seni katab Eesti kõrgustikest vaid Haanjat.

SUURE MUNAMÄE JA VÄLLAMÄE KÕRGUSE KÜSIMUS

Esimesed andmed Haanja kõrgustiku kahe kõrgema mäe — Suure Munamäe ja Vällamäe absoluutsetest kõrgustest avaldas teatavasti Struve (1844), arvutades mägede kõrguseks vastavalt 324 ja 308 meetrit (tulemused olid esitatud pariisi ja inglise (vene) jalgades). 1817. aastal ilmunud artiklis iseloomustab Struve Suurt Munamäge nii: “Haanja mõis asub poole versta kaugusel Munamäest ning on seega Liivimaa kõige kõrgemal asetsev mõis (197 m). [---] Mägi ise küünib ligi 1000 pariisi jalani [325 m] ning tema suhteline kõrgus on 1/3 absoluutsest kõrgusest. Soodsa ilmaga avaneb sealt kaugele ulatuv vaade: on näha Vastseliina ja Rõuge tornid, Räpina, Kanepi, Karula ja Urvaste kirik ning Petseri klooster. Räpina kiriku tagant paistab Peipsi järv. Üle Urvaste kiriku on näha Otepää ja Hummuli mägesid. Kogu vaatevälja läbimõõduks on umbes 120 versta [128 km]” (Struve 1817: 12–14).

Kuigi alates aastast 1836 ilmunud Rückeri kaartide koostamisel oli kasutatud Struve andmeid, pole teised Eesti mäed peale Suure Munamäe ja Vällamäe neil märkimist leidnud. 1867. aastal ilmunud Liivi-, Eesti- ja Kuramaa üldkaardile (3. väljaanne) lisan-

dušid ka mõlema mäe kõrgusarvud (Struve järgi pariisi jalgades). Viimasel Rückeri Vene Balti provintside üldkaardil (1914. aastal, 7. väljaanne) pole andmed nende mägede kõrguse kohta uuenevad, küll olid aga kõrgused ümber arvatud meetermõõdukku. Siinkohal on huvitav märkida, et eelnimetatud 1874. aastal Liivimaa Üldkasuliku ja Ökonoomilise Sotsioteedi tellimisel läbi viidud Liivimaa ülemaalisel nivelleerimisel Suure Munamäe kõrguseks mõõdetud 1044 vene jalga (318 m) ning Vällamäe kõrguseks mõõdetud 993 vene jalga (303 m) (Seidlitz 1887) Rückeri üldkaartidel kajastamist ei leia. Need mõõdistamised olid aga oluliselt täpsemad Struve omadest. Selle nivelleerimise käigus mõõdeti ära ka mõlema mäe suhteline kõrgus: Vällamägi 80 m ja Suur Munamägi 40 m (Seidlitz 1887).

Sajandivahetusel toimunud mõõdistamiste tulemusena valminud verstasel kaardil mõõdeti Suure Munamäe kõrguseks 316,6 m, kuid kahjuks jäi mõõtmata Vällamäe kõrgus. Kaardile kantud samakõrgusjooni arvestades peaks see olema ligikaudu 282 m (132 sülda) (Käis 1922: 145–161, 214–216). Samas võib kaardilt esmakordselt leida Eesti neljanda tipu Tsälbamäe (293 m) ning lisaks sellele veel Papisöödi mäe (289 m), Tõdremäe (285 m) ja Mustikmäe (287 m) kõrguse.

20. sajandi alguse ühe arvestatavama Eesti ala geograafilise kirjelduse, Karl Reinhold Kupfferi *Baltische Landeskunde* järgi on Suure Munamäe ja Vällamäe kõrgus vastavalt 324 ja 308 m (Kupffer 1911). Kupfferi kõrgusarvud pärinevad ilmselt Struvelt või mõnest Struve andmetel põhinevast tööst ning uuemad andmed 1874. aasta nivelleerimisest ning verstaselt kaardilt ei ole kasutust leidnud. Võib-olla polnud aga verstane kaart Kupfferile kättesaadav, sest viimased kaardilehed ilmusid trükist alles pärast Kupfferi töö avaldamist ja et kaardid olid tehtud peamiselt sõjalistel eesmärkidel, olid nad salastatud.

Seega oli Eesti Vabariigi loomise ajaks kirjanduses käibel vägagi erinev andmestik Suure Munamäe ja Vällamäe kõrguse kohta. Seda erinevust märkas ka Eesti 1920.–1930. aastate silmapaistev pedagoog Johannes Käis. 1921. aasta novembris otsustas ta Suure Munamäe kõrgust kontrollida baromeetrilisel teel. Tulemused avaldati ajakirjas *Loodus* ilmunud artiklis “Munamägi ja tema ümbrus” (Käis 1922: 145–161, 214–216). Mõõtmiste

tulemusel pidas Käis Munamäe kõrguseks ümmarguselt 310 m. Samamoodi mõtis ta ka Vällamäe kõrgust ja sai tulemuseks 282,7 m. Tulemusi võrdles Käis Rathlefi tööga (1852) ja selle põhjal tegi Käis arvutuse, et Rathlef oli pidanud Suure Munamäe ja Vällamäe kõrguseks vastavalt 304 ja 288 m! Esmapilgul tundub kummaline, et need tulemused erinevad Struve mõõtmistest, sest Rathlef teatavasti kasutas oma profiilide joonistamisel Struve andmeid!? Viga aga lähtub Käisist, kes teisendas Rathlefi pariisi jalgades (0,32484 m) antud kõrgused meetritesse kasutades inglise (ehk vene) jalga (0,30479 m). Huvitav on märkida, et Käisi baromeetrilisel mõõdistamisel saadud tulemus Suure Munamäe kohta (310 m) läks ka laiemasse kasutusse ning leidis märkimist isegi postkaartidel (postkaart "Eesti — Võrumaa: Munamägi, 310 mtr. kõrge. O. Haidak'i fototrükk Narva"). Samas Eesti topograafilisel kaardil (1:25 000) on Suure Munamäe kõrguseks märgitud 316,83 m ning Vällamäe kõrguseks 297 m. Nii nagu vene verstaasel kaardil peeti ka 1922. ja 1929. aastal ilmunud Eesti füüsilise kaardi mõlemas trükkis Suure Munamäe kõrguseks 316,6 m, Vällamäe kõrguseks aga ainult 277 m. Eestis kõige laiemat kasutamist leidnud Tartu ülikooli geograafiaprofessor August Tammekannu koostatud nn Tammekannu kaardil märgitakse Suure Munamäe kõrguseks 317 m. Vällamäge pole sellel mainitudki, kuigi on märgitud Tsälbamäe kõrgus 292 m. Vällamäe kõrguse märkimata jätmine võib olla seotud andmete liiga suure erinevusega kirjandusallikates.

Nõukogude okupatsiooni ajal koostatud topograafilisel kaardil mõõtkavas 1:50 000 (mõõdistamised aastatel 1947–1960) on Suur Munamägi 318,1 m ja Vällamägi 295,7 m kõrge. 1966. aastal mõõtsid Haanjamaa kõrgemad mäed üle Endel Hang ja Tiiu Liblik ning avaldasid tulemused *Eesti Looduses*. Suure Munamäe kõrguseks saadi 317,6 m, Vällamäe kõrguseks 297,5 m. Teisest Eesti kõrgematest mägedest saadi Kerekunno mäe kõrguseks 295,9 m ning Tsälbamäe kõrguseks 292,9 m (Hang, Liblik 1966: 294–295). Eesti põhikaardi Haanja kaardilehel märgitakse Suure Munamäe kõrgusena 318,1 ning Vällamäe kõrgusena 303,9 m.

VÄIKESE MUNAMÄE KÕRGUSE KÜSIMUS

Nii nagu Haanja kõrgustiku puhul, nii pärinevad ka Otepää kõrgustiku mägede esimesed absoluutkõrgused Struve mõõtmistest. Märkimist on leidnud Meegaste mäe (209,2 m) ja Harimäe (214,7 m) kõrgus, kuid mitte Väikese Munamäe oma (Struve 1844). Struvelt pärineb ka esimene ülevaatlik Otepää kõrgustiku iseloomustus. Kõrgustiku ulatuse kohta kirjutab ta, et see algab Sangaste juurest ning ulatub Kambjani. Mägedest mainib ta Sangaste mõisa lähedal asuvat Harimäge ning sellest omakorda mõni verst eemal olevat Meegaste mäe. Mõlema mäe otsast avanevat ka ilus vaade. Kokku nägevat seal 19 kirikut (Põltsamaa, Paistu, Puhja, Rannu, Tarvastu, Rõngu, Helme, Härgmäe, Luke, Valga, Karula, Urvaste, Hopa, Rõuge, Kanepi, Otepää, Maarja jne). Otsejoones on Põltsamaa ja Hopa vahe 125 versta (133 km) (Struve 1817: 12–14).

Struve eeskujul kandis Rathlef oma kaardile Meegaste mäe ja Harimäe kõrguse, märkides, et Mellini kaardil ei ole kumbki neist leitav, ning pidades kahetsusväärseks Väikese Munamäe kõrguse mõõtmata jätmist. 1851. aastal oletas Rathlef, et Väike Munamägi võib olla 600–700 pariisi jalga kõrge (195–227 m) (Rathlef 1851). Aasta hiljem pidas ta Väikese Munamäe kõrguseks aga juba ligi 800 pariisi jalga (260 m), põhjendades oma oletust niisugustele olemasolevatele andmetele toetudes: “mägi peaks ulatuma umbes 300 pariisi jalga [umbes 100 m] üle Nüpli järve taseme ning Nüpli järve pind ei tohiks olla kõrgemal kui Pühajärv, mille kõrgus on 400–450 pariisi jalga [130–146 m]. Seega mäe kõrguseks on umbkaudu 750 pariisi jalga [244 m]” (Rathlef 1852: 76). Et aga oli olemas veel teisigi teateid Väikese Munamäe kõrguse kohta, nagu näiteks 770 pariisi jalga, siis oletaski ta mäe absoluutkõrguseks ligi 800 jalga. Samas märgib Rathlef oma maastikuprofiilil Väikese Munamäe kõrguseks 770 pariisi jalga (250 m), kuid on lisanud sellele küsimärgi. Rathlefilt pärineb seega tervelt neli versiooni Väikese Munamäe kõrguse kohta.

Rückeri Baltimaade kaartidele ilmusid Otepää kõrgustiku mägede kõrgused samaaegselt Haanja omadega 1867. aastal. Väikese Munamäe kõrgusena leiame “umbes 750 pariisi jalga [244 m]”. Ka Rückeri üldkaardi viimases trükis (1914)

on andmestik jäänud samaks, vaid kõrgusarvud on teisendatud meetritesse. On märkimisväärne, et vene verstasele kaardile ei ole märgitud ühegi Otepää kõrgustiku kõrgema mäe kõrgusarvu. Kupffer (1911) aga kasutab Rathlefi andmestikku ning peab Väikese Munamäe kõrguseks umbes 244 m.

Ka Eesti Vabariigi algul olid kirjanduses levinud eelkõige Kupfferi *resp.* Rathlefi andmed Otepää kõrgustiku mägede kõrguse kohta (nt maakondlikus koguteoses *Tartumaa*. 1925). Siiski ei tundunud paljudele Väikese Munamäe kõrgus usaldusväärseks. Nii arutles Eduard Bach vene verstasele kaardile toetudes, et kuigi kaardil kõrgusarv puudub, peaks Väikese Munamäe kõrgus horisontaalide järgi olema 173 ± 2 m. Ta pidas seda tõenäolisemaks kui tolle ajani kirjanduses avaldatud 244 m (Bach 1924: 44–65).

Väikese Munamäe kõrguse küsimusele proovis 1931. aastal vastust leida ka Tammekann, avaldades andmed ajakirjas *Loodusvaatleja*. Ta arvab, et Väikese Munamäe levinuim kõrgusarv on pärit Kupfferi raamatust, milles on kasutatud 19. sajandi teisel poolel toimunud loodimise andmeid. Tammekann proovis mäe kõrgust määrata vene verstase kaardi alusel ja oletas erinevalt Bachist Väikese Munamäe kõrguseks 80–100 sülda (s.t 170–210 m). Et mäe läheduses polnud ühtegi reeperit, võttis Tammekann basomeetrilise loodimise aluseks Väikese Munamäe külje all asetseva Nüpli järve pinna (kõrgus merepinnast 57 sülda ehk 121 meetrit). Lõpptulemusena sai Tammekann Väikese Munamäe kõrguseks 205 m üle merepinna.

Kuigi 1922. ja 1929. aastal ilmunud Eestimaa füüsilise kaardi kummaski trükis ei ole märgitud Väikese Munamäe kõrgust (toponüüm on siiski peale kantud), leiavad kaardil oma kõrguse Meegaste mägi (197,9 m) ja Harimägi (217 m). Tammekannu kaardil on leitav Väike Munamägi kõrgusega 204 m. Nõukogude Liidu topograafilisel kaardil (mõõdistamised aastail 1947–1960) märgitakse Väikese Munamäe kõrguseks 207,9 meetrit.

ARUTELU

Nagu eelnevast selgub, pärinevad kõikide Eesti tähtsamate mägede esmased kõrgusarvud Struvelt. Tema andmestik jäi püsima ligikaudu sajandiks. Veel esimestes iseseisva Eesti geograafiaõpikutes olid kasutusel Struve mõõdetud tulemused. Samas olnuks võimalik kasutada sootuks täpsemaid andmeid, mida võimaldanuksid Brocki, Hellmanni ja Mülleri mõõtmised või verstased kaardid. Struve andmete püsivus tulenes nende laialdasest kasutamisest Rathlefi ja Kupfferi töödes ning Rükkeri kaartidel.

Eraldi tahaks mainida veel Väikese Munamäe kõrguse küsimust. Kuni 1920. aastateni peeti selle mäe absoluutseks kõrguseks 244 m. Tänapäeval peame mäe kõrguseks "vaid" 208 m. Kirjandusallikaid uurides selgub, et Väikese Munamäe tegelikusele lähenev kõrgusarv ilmus esmakordselt kirjanduses alles Eesti Vabariigi ajal. Küsimus, et kust on siis pärit kõrgusarv 244 m, leiab vastuse, kui teisendame 244 m pariisi või inglise (vene) jalgadesse: saame 750 pariisi või 800 inglise jalga. Nendest ümmargustest arvudest on ilmselt läbi teisenduste pärit ka kõrgusarv 244 m. Sama arengutee on läbi käinud ka Vällamäe kõrgusarvutusega seonduv. Paljudel enne Teist maailmasõda ilmunud kaartidel on mäe kõrguseks märgitud 277 m. Teisendades selle süldadesse, saame täpisealt 130 sülda.

Niisiis selgub, et üheks kõrgusarvude erinevuse põhjuseks on mõõtühikute teisendamine, mis on toonud käibesse erinevaid andmeid mägede kõrguste kohta. Selle heaks näiteks on ka Johannes Käisi töö (1922: 145–161, 214–216).

Eelmisel sajandil saadud tulemused võivad tänapäevastest erineda veel sellegi poolest, et praeguseni kehtiv Balti kõrgussüsteem, s.t Kroonlinna null, võeti Eestis kasutusele alles 19. sajandi lõpus: järelikult ei tarvitse enne seda toimunud mõõtmiste nullpunkt olla võrdne Kroonlinna nulliga. Seda tõestavad kõik Struve mõõdetud tulemused, mis on suuremad praegustest. Struve nullpunktiks oli Liivi lahe tase Väinajõe suudmes. Enne 1940. aastat oli meie kõrgusvõrgu lähtenivooks Tallinna sadamas asuva mareograafi aastatel 1923–1934 registreeritud andmete põhjal määratud Soome lahe keskmine veetase. Praegu on Ees-

ti riikliku kõrgusvõrgu reeperite absoluutsed kõrgused arvatud Soome lahe keskmise nivoo suhtes Kroonlinna nullist 1977. a Balti kõrguste süsteemis (Randjärv, Ilves, Jürgenson 1998). Ka nendest erinevustest tingituna võib olla käibesse tulnud erinevaid kõrgusarve.

Erinevad kõrgusarvud võivad käibesse sattuda ka mõõtmismetoodikast tulenevate vigade kaudu. Näiteks on paljude käesoleva sajandi esimesel poolel ilmunud kaartide tegemisel (verstased, Eesti Vabariigi 1:25 000 ja 1:50 000) kasutatud mensulmõõdistamist (Livländer 1942). Mensulmõõdistamise metoodikast võivad olla alguse saanud paljud vead.

Suure Munamäe kõrguse kohta on viimasel ajal kõige levinumaks kõrgusarvuks 318,1 m. Põhikaardil on tõesti selline number kirjas, kuid kui topograafilisel kaardil on tulemus märgitud murrujoonega, tähendab see seda, et ülemine arv näitab reeperi kõrgust ja alumine mäe kõrgust. Suure Munamäe puhul on aga reeper asetatud Suure Munamäe vaateorni seinasse, umbes 0,5 meetri kõrgusele muldkehast, millel seisab Suure Munamäe vaateorn. Murrujoone all olev number (316,2), aga näitab mäe tegelikku kõrgust (ilma muldvallita). Probleemi, et reeperi kõrgus erineb mäe kõrgusest, võib esineda ka mujal. Eesti mägede kõrguste avaldamisel oleks üldiselt mõistlik piirduda täpsusega 1 m.

Omaette probleemiks on, et mägede kõrgusarvude juurde kirjanduses pole lisatud allikaid. Proovides üldistada mägede kõrgusarvude muutusi, tuleb tõdeda, et väga sageli kasutatakse vana-
nenud või kontrollimata allikmaterjale.

KOKKUVÕTE

Kokkuvõttes võib öelda, et teadmised Eesti kõrgemate mägede mõõdetud kõrgustest pole olnud just kõige kindlamad. Vahed tänapäevaste ja varasematel aegadel välja pakutud tulemuste vahel on põhjustatud nii mõõtmismetoodika erinevusest, loodusolude muutumisest kui ka inimlikest eksitustest. Seega on vaja alati kontrollida kasutatavate andmete usaldusväärsust, kuigi sageli seda nõuet eiratakse või unustatakse sootuks. Käesoleva töö põhjal võib kindlasti väita, et paljud arvanded Eesti kohta võivad olla

vananenud ning seetõttu ekslikud. Teadmised kodumaa loodusest tervikuna ja eriti entsüklopeediline info (milles me tavaliselt ei kahtle) on napp, süstematiseerimata ja analüüsimata.

T a b e l. Suure Munamäe, Vällamäe, Väikesse Munamäe ja veel mõnede Eesti kõrgemate (tuntumate) mägede kõrgusarvud eri aegadest.

	Struve	Müller	Vene	E.V. topo	N.L. topo	Eesti
	1816–	(1869,	verstane	1933–	1947–	põhikaart
	1819	1871)	1893–	1934	1960	1996
	(1844)	Brock ja	1913	1:25 000	1:50 000	1:10 000
		Hellmann	1:42 000	1938		
		(Seidlitz		1:200 000		
		1877)				
Haanja						
Suur Munamägi	324	318	316,6	316,83	318,1	318,1/316,2
Vällamägi	308	303		397,0	295,7	303,9
Kerekunno mägi					>295	295,8
Tsälbamägi			292,7		>290	292,6
Otepää						
Väike Munamägi					207,9	
Kuutse mägi				217	217,1	
Meegaste mägi	209	209			>205	
Harimägi	215	215			211,3	
Pandivere						
Emumägi	168	166	166	166	166,5	
Kellavere mägi		157	155,8	155,7	155,7	
Ebavere mägi	148	146	145,9	146	146	
Sakala						
Rutu mägi			145,7	146	144,8	
Sürgavere mägi	134		127,8		128,5	
Kärstna mägi			136,3	136	136,1	
Vooremaa						
Laiuse mägi	148		144,2	144,2	144,9	

Kirjandus

- B a c h, Eduard 1924. Topograafiliste tööde ülevaade. — *Topohüdrograafia aastaraamat*, lk 44–65
- H a n g, Endel, Tiiu L i b l i k 1966. Kui kõrged on Haanjamaa kõrgemad mäed? — *Eesti Loodus*, nr 5, lk 294–295

- Henriku Liivimaa kroonika*. 1982. (Toim. E. Tarvel.) Tallinn
- Hupel, August Wilhelm 1774. *Topographische Nachrichten von Lief- und Ehstland. I Bande*. Riga
- Kupffer, Karl Reinhold 1911. *Baltische Landeskunde*. Riga
- Käis, Johannes 1922. Munamägi ja tema ümbrus. — *Loodus*, nr 3, 4, lk 145–161, 214–216
- Laid, Eerik 1923. *Eesti muinaslinnad*. Tartu
- Lankots, Jaks 1995. Eesti suuremõõtkavoline kaardistamine aastail 1918–1940. — *Teaduse ajaloo lehekülgi Eestist*. XI. Tallinn, lk 79–91
- Livländer, Robert 1942. *Geodeesia põhijooni*. Tartu
- Mellin, Ludvig August 1798. *Atlas von Lief- und Ehstland beyden Gouvernementern und Herzogthümern Lief- und Ehstland und der Provinz Oesel*. Riga—Leipzig
- Müller, Ferdinand 1869, 1871. *Beiträge zur Orographie und Hydrographie von Estland. II Banden*. St. Petersburg
- Randjärv, Jüri, Ene Ilves, Harli Jürgenson 1998. *Geodesia. II osa*. Tartu
- Rathlef, Karl 1851. *Orographische Skizze von Liv-, Ehst- und Kurland*. Reval
- Rathlef, Karl 1852. *Skizze der orographischen und hydrographischen Verhältnisse von Liv-, Ehst- und Kurland*. Reval
- Seidlitz, Carl Johann von 1887. *General-Nivellement von Livland*. Dorpat
- Stavenhagen, Wilhelm Siegfried 1866. *Album Livländischer Ansichten*. Mitau
- Struve, Friedrich Georg Wilhelm 1817. Über Livlands Berge. — *Neue Inländische Blätter*, Nr. 3–4, S. 12–14
- Struve, Friedrich Georg Wilhelm 1844. *Resultate der in den Jahren 1816 bis 1819 ausgeführten astronomisch-trigonometrischen Vermessung Livlands*. Dorpat
- Tamkann, August 1931. Väike-Munamäe kõrgus. — *Loodusvaatleja*, nr 5, lk 137–139
- Tammiksar, Erki 1993. C. A. Rathlef — oro- ja hüdrograafilised kaardid. — *Geodeet*, nr 4(28), lk 22–23
- Tartumaa* 1925. (Koguteos “Eesti” I.) Toim. J. Rumma, J. G. Granö, J. V. Veski. Tartu
- Varep, Endel 1960. *Jooni Eesti kartograafia ajaloost*. (Eesti Geograafia Seltsi publikatsioonid I.) Tallinn
- Varep, Endel 1985. L. A. Mellini “Liivimaa atlas” ning selle tähtsus Eesti looduse uurimisel. — *Eesti Loodus*, nr 3, lk 194–198

V a s s i l j e v, Lev 1959. Esimestest ülemaalistest nivelleerimistööst Eesti NSV territooriumil. — *Eesti Geograafia Seltsi aastaraamat 1958*. Tallinn, lk 277–282

V õ r u m a a. 1926. (Koguteos "Eesti" II.) Toim. J. Rumma, A. Tammekann, J. V. Veski. Tartu

TAAVI PAE (sünd. 1976) on Tartu Ülikooli geograafia eriala üliõpilane, osalenud Tartu Üliõpilaste Looduskaitseringi (TÜLKR) ja kaardikirjastuse Regio korraldatud Eesti mägede kõrgusmõõtmistel 1998. aastal, TÜLKRi president 1996–1998.

GEOGRAAFIAÜLIÕPILASENA TARTUS

Ühe saksa neiu õpingutee algus

Eva Perneder

Tõlkinud Mari-Ann Mändoja

Nad on veel alles ja lebavad mu ees, kõik need õpinguraamatud ja "eksamilehed" kahest talvesemestrist 1927/1928 Tartu Ülikoolis: Õpiraamat matriklinumbriga 8927, nimi, sünniaeg veel vana kalendri järgi — 13 päeva enne sünnidaatumit tol korral juba käibel olnud uues kalendriarvestuses — ja märkus "Tartu Ülikooli vastu võetud 17. sept. 1927. Teaduskond mat. loodus. Eriõpiaine Geograafia." Lõpetuseks märkus viimasel leheküljel: "Üliõpilane Ewa Gerda Scheibe on 2. aprillil 1928 ülikoolist omal soovil lahkunud."

Nende kahe ametliku sissekande vahele jääb kaks talvesemestrit, mida lahutas lühike jõuluvaheaeg. Eksamid toimusid väheste eranditega septembris enne esimest talvesemestrit või mais pärast teist talvesemestrit. Nii jäi meie lühike suvi meile tervenisti kätte kas siis suvisteks töödeks või suverõomudeks. Niisugusest õppetöö korraldusest tundsin ma hiljem Saksamaal väga puudust.

19-aastasena, veel alaealisena, lahkusin ma esmakordselt oma vanematekodust Tallinnas ja sõandasin sukelduda Tartu Ülikooli. See oli minust väga kergemeelne. Minu lesestunud ja täiesti

---

Tõlgitud käsikirjast "Die Universitas Tartuensis vor 70 Jahren, erlebt von einer deutsch-baltischen Studentin".

vaesunud ema ei oleks iialgi jõudnud terve studiumi eest maksta. Võisime aga loota stipendiumile, ja nii alustasingi ma seda riskantset üritust. Ma ei tea tänaseni, kuidas oli võimalik tasuda mu terve talve elamiskulusid võõras kohas pluss õppemaksu. Võib-olla müüdi jälle ära mõni hinnaline päranduseks saadud ehe? Tunnen end ema ees võlglasena.

Toona, 70 aasta eest, mind süütunne eriti ei vaevanud. Ma nautisin vaheldust, õppisin ja elasin intensiivselt. Paljud tolle aja tähtsad üksikasjad — kuupäevad, nimed ja muu — on mul meelest läinud, seda selgemini on mul aga silme ees koondpilt sellest ajast kogu oma terviklikkuses, kompleksuses, ainulaadsuses ja kordumatuses.

See “kompleksus” (Leipzig professor Krügeri psühholoogia-koolkonna mõistes) oli tingitud niihästi minust endast kui baltisaksa vähemusrahvuse esindajast riigis kui ka poliitilisest (nüüd ajaloolisest) faktist, et eestikeelne ülikool oli sama noor kui Eesti riiki — seitse aastat. Ja et ülikooli struktuur reageerib aeglasemalt kui poliitiline, siis muudab see ümberkorralduste ja uuenduste ajavahemiku veel lühemaks. Mina nägin seega ülikooli keset suuri muutusi, ilma et ma oleksin seda tookord õieti mõistnud. Ma võtsin kõike nii nagu see oli, kõik oli minu jaoks uus. Võrrelda ma veel ei osanud, oskasin vaid teadmiseks võtta, vaadelda ja kohaneda.

Kõigepealt: mind oli nii perekonnas kui ka koolis kasvatatud teadlikult saksameelses vaimus idealistlik-klassikalises mõttes: Goethe, Schiller üle kõige! Sinna juurde kuulus ka enda eristamine ühiskonnas eestlastest. Me elasime omaenda ringkonnas nagu omamoodi vaimses getos, pilgud suunatud Saksamaale. Tallinnas oli see ringkond veel omakorda jagatud väiksemateks rühmakesteks, teatud suurteks suguvõsadeks ja “kildkondadeks”, mis erinesid üksteisest ka oma majandusliku staatuse poolest.

Tartus oli väiksema baltisaksa vähemuse juures minu nägemuse järgi vaid üks saksa kildkond: sellesse kuulusid kõik sakslased, kes kuidagimoodi olid seotud ülikooliga, seega professorid,

üliõpilased ja kohalikud perekonnad, nn filisteerid,¹ kelle kodud olid avatud saksa soost üliõpilastele.

“Minu” Tartu oli demokraatlik, igal juhul demokraatlikum kui “minu” Tallinn. Kõik, kes oskasid käituda ja rääkisid laitmatult saksa keelt — ükskõik, kas balti- või riigisaksa hääldusega — võeti ilma eelnevate teenete ja katseajata vastu. Tema või teie olite otsekohe omaks võetud, te olite “sees”.

Mul oli õnn pääseda ühte filisteeriperekonda peretütre asemele ning seal sain ma osa baltisaksa kultuuri Tartu variandist. See oli “lihtne elu”, milles vaimsus domineeris kõige muu, tühise üle.

Me olime kõik vaesed või vaesunud. Suur niidumasin oli meist kõigist üle käinud. See oli enesestmõistetav ning sellest ei räägitud. Kaeblemist ei kuulnud ma kordagi. Lesestunud majaproua andis ennelõunati laulutunde. Saksa romantikute kaunid laulud kõlasid mu toa ukse taga. Majaproua oli iseenda toatüdruk, samuti ka meie kõigi, kaasa arvatud minu kokk. Õhtuti kuulsin ma tema kirjutusmasina klõbinat, kui ta üliõpilaste töid ümber trükkis, et oma perekonda “vee peal” hoida. Kõigest sellest hoolimata korraldas ta igal pühapäeval suure *jour fixe*’i musitseerimise ja seltskondlike mängude, tee ja küpsistega. Alati, igas olukorras jäi ta daamiks, oli ikka vaimukas ja nakatavalt rõõmsameelne. Tema läheduses oli mul võimalus areneda ja ma muutusin “sinisukast” nooreks neiuks.

Argipäeviti olin ma üks väheseid naisüliõpilasi meessoost eestli tudengite hulgas. Istuti küll kõrvuti, aidati üksteist vastastikku, kuid nende ja minu vahel oli alati otsekui nähtamatu sein. See “klaassein”, nagu nimetas seda Siegfried von Vegesack, eraldas eestlasi sakslastest. Seda ei lõhutud — nagu tänapäeval kombeks — agressioonidega, et sellest siis läbi tungida. Mõlemalt poolt hoiti distantsi, osalt teist ignoreerides, osalt respektreerides. Mitte kordagi ei märganud ma mingit vaenulikkust, ei paha-

---

¹Filisteer (*Philisteer* sks k) — seda sõna ei ole mitte üheski sõnaraamatus — nii nimetati kohalikke perekondi, milles vähemalt üks liige kuulus mõne balti-saksa korporatsiooni vilistlaste (*Philister* sks k) hulka. Ka perekonnad, kus oli mõni veel õppiv niisuguse korporatsiooni “kaasvõitleja”, kuulusid nende hulka.

tahtlikkust ega kadedust heade hinnete puhul ega kahjurõõmu ebaõnnestumiste korral. Tõiseid kontakte oli, kuid isiklikke mitte.

Kas tänapäeval suudab veel keegi seda hoiakut mõista?

Kuidas said kaks gruppi ühevanuseid inimesi, kes välimuselt teineteisest vaevu erinesid, kellest mõlemad valdasid teise keelt, kellel oli ühine kodumaa, kus nad mõlemad olid üles kasvanud, kes olid mõlemad ühtviisi luteri usku, oma elusfääre nii rangelt teineteisest lahus hoida?

Seda suhtumist saab mõista vaid ajaloolisest ehk poliitilisest seisukohast: põhjuseks on baltisaksa sajanditepikkune ülemvõim Eestis ja positsioonide vahetumine, mis oli alanud alles hiljuti, 1920. aastal ja jätnud sakslased noores Eesti riigis halvemasse ja allasurutud olukorda. See pööre oli toimunud väga äkki ja mõjunud šokina. Märksõnad: sakslastele kuulunud mõisate sundvõõrandamine, Tallinna auväärse Toomkiriku sundvõõrandamine, kõigi baltisakslaste huvide kahjustamine Eesti majanduselus, kus see iganes vaid võimalik oli ja kus nende teenetest loobuda võis.

Igal saksa soost kaastudengil olid vanemad või sugulased, kelle vara oli sundvõõrandatud ja kes pidid vaesuses edasi elama, ning igal eestlasest kaastudengil olid vanemad või sugulased, keda saksa kaaskodanikud oma kultuurilise üleolekuga kunagi olid solvanud. Seega oli peaaegu lausa ime, et nende vanemate lapsed suutsid sõbralikult üheskoos auditooriumides istuda, ja on mõistetav, et isiklikke kontakte sealjuures välditi.

Loomulikult oli ka erandeid. *Die Liebe, armastus, l'amour* kahe inimese vahel osutus aeg-ajalt võimsamaks kui sisseharjunud käitumismudelid. Seda konflikti kirjeldab kaunilt Anton Tammsaare romaanis *Ma armastasin sakslast*, mille tegevus toimub Tartus umbes "minu" ajal. Kahjuks ei ole mul õnnestunud leida sellest saksakeelset tõlget.

Missugune oli siis see niinimetatud "õpetajaskond" Tartu Ülikoolis 1927./1928. aasta talvel? Sellest võin rääkida vaid pealiskaudselt ning üht-teist ka täpsemalt.

Tartu Ülikooli õitseage 19. sajandi lõpus on seotud tähelepanuväärsete baltisakslastest isiksustega. Nimetaksin teoloogidest Alexander Konstantin von Oettingeni ja Gustav Moritz von Engel-

hardti, loodusteadlastest Karl Ernst von Baeri, kes oli rahvusvahelise tähtsusega loodusuurija. Pärast tsaarivalitsuse mitmelainelisi venestamiskatseid, mis lõpptulemusena jäidki vaid katseteks, pärast sõja- ja revolutsioonikeeriseid ning Esimest maailmasõda oli Eesti riik võtnud üle vähendatud koosseisuga õppeasutuse ja asunud otsekohe püüdma sellesse uut elu sisse puhuda. Kui mina seitse aastat hiljem Tartusse tulin, oli veel tunda seda alguseõhinat, kuid ülikooli igapäevatöös, kus toimus osalt veel vana mudel, ei sujunud veel sugugi kõik õlitatult. Vana-balti ja uus-eesti ei sobinud alati ja kõiges valatult kokku.

Loengutes domineeris ikka veel ebaproportsionaalselt sageli saksa keel. Seda eelkõige usu- ja arstiteaduskonnas. Kasutusel olevad õpikud olid suuremalt jaolt saksakeelsed. Ma võisin kõiki mulle huvipakkuvaid loenguid kuulata oma emakeeles ega suuda meenutada, et oleksin seminaride ja harjutuste juures pidanud eesti keelt kasutama, ühe suure erandiga, milleks oli minu peamine geograafia!

Selle ainega tegeles professor A. Tammekann, noor ja aktiivne eesti dotsent, kes kasutas põhimõtteliselt ainult eesti keelt ja seda isegi edasi arendas. Olin mõned korrad ise tunnistajaks sellele, kuidas ta leiutas puuduva erialase termini, valides sobiva soomekeelse sõnatüve ja lisades sellele eestikeelse liite. Siis kirjutas ta uue erialatermini tahvlile, selle alla vastava sõna inglise, prantsuse ja saksa keeles (venekeelne sõna jäeti ära) ja kuulutas, et hakkab tulevikus seda uut sõna kasutama. Me pidavat selle edale korralikult meelde jätma!

Professor Tammekann oli geograaf J. G. Granö õpilane (Granö oli minu teada soomlane) ja õpetas tema ideede järgi. Tookord arutati Geograafia Instituudis järgmist projekti: Eesti riigi territoorium jaotada väikesteks ühikuteks, mida üliõpilased uurima hakkavad. Iga geograafiatudeng sai ülesandeks talle eraldatud aia ühtede ja samade kriteeriumide järgi uurida ja tulemused esitada. Ma kujutlesin end juba tulevase uurijana oma piirkonnas ringi rändamas — ja rõõmustasin selle üle!

Professor Tammekann käitus minuga ametlikult ja reserveeritult. Võib-olla oli see temast kiirgav mõju, mis sundis mind valima Saaremaad ja Muhumaad hiljem oma doktoritöö teemaks. Igatahes võlgnen ma tema loengutele tänu oma paranenud eesti

keele oskuse eest, nii et suutsin maal talumeeste ja talunaistega vabalt vestelda. J. G. Granö *Puhas geograafia*, mis tunnistab vaid meelte kaudu tajutavaid pinnavorme geograafia uurimisobjektidena, mõjutas samuti minu 1931./1932. aastal valminud tööd "Saaremaa ja Muhumaa asustusgeograafia" ("Siedlungsgeographie der Inseln Ösel und Moon").

Erinevalt Geograafia Instituudist olid minu ülejäänud loodus-teaduse ja ajaloo ainete õppejõud vanemad või päris vanad mehed. Uut eesti järelkasvu ei olnud veel peale tulnud — see oli alles üliõpilase- või assistendiseisuses.

Vananenud olid ka paljud instrumendid, mida kasutati praktilistes töödes. Mulle meenub järgmine seik.

Oli vaja määrata teadaoleva suuruse mehaaniline soojusek-vivalent. Mul ei õnnestunud see isegi mitte ligikaudselt. Üks eestlasest kaastudeng selgitas mulle, et see katse pole veel mitte kellelgi õnnestunud, sest aparaat on katki. Seda ülesannet pidi saama ainult siis lahendada, kui kasutada teadaolevat väärtust veidi muudetud kujul tulemusena ja leida siis selle tulemuse eel-dused tagurpidi arvutades. Niisiis pettusega! Kaebused aparaadi seisukorra kohta olid mõttetud, sest siiani oli kõigil tudengitel katse õnnestunud.

Saladust katkise aparaadi kohta anti seega ühest üliõpilaste rühmast teise edasi. Tunnistan, et ka mina sain selle ülesande lahendamise kohta 19. IV 1928 arvestuse.

Veel meenub mulle, et 15. XII 1927 toimus ühes suures loengusaalis eksam tervele hulgale üliõpilastele. Kõik tudengid, kes pol-nud koolis ladina keelt üldse õppinud või olid seda vähe õppinud, pidid tagantjärele ladina keele eksami tegema. Loengusaal suutis suurivaevu mahutada kõiki eksamineeritavaid, kelle hulgas olin ka mina koos sõbrannaga, mõlemad suures pabinas ja pisut ära eksinud eesti soost meestudengite hulka. Umbes neli eksaminee-ritavat kutsuti korraga tähestiku järjekorras, seega A-tähest alus-tades, poodiumile, kus nad kõikide silme ees pidid pika laua taha istuma; neile anti ladinakeelsed tekstid, mida nad siis vaikides, ilma abivahenditeta uurima asusid. Ühte üliõpilast eksaminee-riti, ja seda kõigi ruumisviibijate nähes ja kuuldes. Pärast selle lahkumist kutsuti tähestiku järjekorras järgmine poodiumile et-

te valmistama. Et meie nimed algasid S- ja W-tähega, siis tuli meil kaua oodata ja selle aja jooksul me õppisime eksamineerijate küsitlusmeetodeid tundma. Meie kõikuma löönud enesekindlus pöördus iga meie eelkäijate veaga samm-sammult tagasi ja me saime mõlemad hea hinde.

Selle kohta ei oskagi tegelikult midagi rohkem öelda. Tookord oli mul hea meel. Praegu on ülekaalus minu kriitiline suhtumine sellesse ebaõiglasesse kiirmeetodisse, mis lisab tudengi eksami-hirmule veel hirmu avaliku blamaaži ees. Millal sellest meetodist küll loobuti?

Vaatamata eespool nimetatud ja nimetamata ebakohtadele üliõpilaste igapäevaelus võin ma tagasi vaadates vaid kinnitada, et mul oli nende kahe semestri jooksul võimalus palju õppida. Sain korraliku aluspõhja oma edasisele studiumile. Kõigi loengute tase oli kõrge ja vastas antud teadusala rahvusvahelisele standardile.

Seminaritöö Rooma diktaatori Sulla kohta professor Alexander Pridiki juures viis mind ülikooli raamatukokku Toomkiriku varemete väljaehitatud osas. Seal võisin nii palju lugeda ja raamatutes tuhnida, kui süda lustis, ilma et mind oleks takistanud Saksamaa ülikoolide raamatukogudes kehtivad ranged kasutuseeskirjad — oli lausa rõõm toona Tartu Ülikoolis õppida!

Samasugust meeleolu tajusin ma ka eestlastest kaastudengite juures: suurt teadmistejanu ja sellele lisaks veel nende oma iseteadvust: nüüd on tulnud MEIE kord! See teadmine kannustas pürgimustele ja andis neile — lihtlabaselt öeldes — igapäevase hea tuju. Tusameelel, igavusel ega virisemisel ei olnud “minu” Tartus kohta ei eestlastest ega baltisakslastest üliõpilaste hulgas. Mõeldes aga selle Eesti noore põlvkonna saatusele, tõmbub mu süda valust kokku.

Minu tudengipõlv Tartus lõppes minu vastuvõtmisega “Saksa Rahvusest Tudengite Sihtasutusse”, mis andis mulle võimaluse jätkata õpinguid ükskõik missuguses Saksamaa ülikoolis. Ma mõistsin, et kaotan nii oma kodumaa Eesti, ja olin algul üpris meelega. Siis võtsin ma stipendiumi koos sellega kaasnevate tulevikuvõimalustega vastu ja alustasin uut elu Saksamaal.

EVA PERNEDER, neipõlvenimega Scheibe, sündis 8. II 1908 Tallinnas arsti dr Reinhold Scheibe perekonnas. Tema ema Alice Knüppfer oli maailmaränduri Adam von Krusensterni (1770–1846) lapselapselaps. Vanaema Wilhelmine Knüppfer, neipõlvenimega Krusenstern, jutustas oma vanasast palju ja Eva võib veel praegugi suguvõsa kohta huvitavaid lugusid pajatada. Isa varajane surm tegi lõpu jõukal järjel oleva perekonna turvalisele elule, seades Eva ja tema vanema venna Roberti raskesse majanduslikku olukorda. Saksa tütarlastegümnaasiumis *Elisenschule*'s lõpetas Eva 1926. aastal abituuriumi *cum laude*. Tartus veedetud tudengiaastatest jutustab ta ise oma loos. "Saksa Rahvusest Tudengite Sihtasutus" võimaldas tal jätkata õpinguid Münchenis ja Berliinis. Doktoritöö "Saaremaa ja Muhumaa asustusgeograafia" tõi ta uuesti tagasi armastatud Eestisse. Antarktika-uurija professor Erich von Drysalski juures lõpetas ta *summa cum laude* doktorantuuri. Ta võib haaravalt jutustada oma uurimisretkedest jalgrattal, tuues saarte looduse meile lähemale. Kuni sõja puhkemiseni töötas ta Frankfurdis Maini ääres Aafrika-uurija professor Leo Frobeniuse juures ning Berliini Ülikooli keiser Wilhelmi Instituudi mitmesuguste teadusasutuste stipendiaadina. 1939. aastal abiellus Eva Scheibe kirjastaja Franz Pernederiga ja pulmareis tõi nad Eestisse! Koos pidasid Pernederid Lõuna-Saksamaal kirjastust, sündis kolm last. Sõjajärgne elu ja uus algus olid rasked. 1946. aastal lahutati abielu, Eva kanda jäi ainuvastutus laste eest. Imetlusväärse energiaga võitles Eva endale välja õigused Berliinis asuvale majale ja võis oma lastele uut kodu pakkuda. Kakskümmend kuus aastat oli tema majas 30 Lääne-Saksa kirjastuse ja peale selle veel Baltica jaotuspunkt. 1996. aastal oli ta algatajaks oma koguduse Berliini Kreuzkirche ja Tallinna Jaani kiriku sõprusühete arendamisel. Kui me veebruarikuus tähistasime Eva Pernederi 90. sünnipäeva, siis palus ta oma sõpru ja sugulasi seda sõprusuhet toetada. Tänu tema armastusele Eestimaa vastu laieneb dr. Eva Pernederi Eestimaa-sõprade ring pidevalt.

Brigitte von Engelhardt

AGRAARREFORMID LÄBI AEGADE, MEIL JA MUJAL

Johannes Kaubi

Nõukogude Liidu lagunemine ja majanduskorralduse muutumine temast sõltuvuses olnud riikides tingis ümberkorraldusi ka agraarstruktuuris ja maaomandisuhetes. Reformikavad koostati siiski kiirustades, emotsioonidele tuginedes ning agraarajaloo kogemusi vähe arvestades. Seetõttu ongi reformi tulemused poolikud ja ebamäärased, põllumajanduse ja maaelu areng takerdunud ning puudub selgus lähituleviku suundades. On vaja kriitiliselt hinnata senitehtut ja heita ühtlasi pilku ka kaugemasse ajalukku. Ajalugu ei anna küll otseseid tegutsemisretsepte, kuid võimaldab mõnevõrra avarama pilguga hinnata probleemistikku ning selgitada võimalikke arengusuundi.

1. ÜMBERKORRALDUSED FEODAALAJA LÕPUL

1.1. Agraarkorralduse muutused Euroopas

Maaviljeluskultuuri algusaegadest peale on põllumajandustootmise põhivormiks olnud talumajapidamine, millega kaasnes osa maade kogukondlik kasutamine. Samas on ajalooürikuis teateid suuretevõtteist, nende osakaal on aegade jooksul kord kasvanud, kord kahanenud. Üldteada on Antiik-Rooma orjatööl põhinevad latifundiumid, mis eksisteerisid paar sajandit enne ja ligikaudu samapalju pärast meie ajaarvamise algust. Osa neist kadus koos Rooma riigiga, osa kujunes ümber teoorjuslikul tööl põhinevateks feodaalmõisateks.

Orjanduslik kord eksisteeris siiski piiratud ulatuses, mujal Euroopas mindi feodaalkorraldusele üle külakogukonnalt, viies

vabad kogukonnatalupojad feodaalsõltuvusse. Feodaalaja alguseks arvatakse Vana-Rooma põhialal Itaalias VI–VIII sajandit, Prantsusmaal VIII–X sajandit ning Inglismaal X–XI sajandit. Saksamaal ja Põhja- ning Ida-Euroopas kujunes feodaalkorraldus mõnevõrra hiljem, kui mujal hakkas see juba kaduma. Inglismaal kujunesid uued maaomandisuhted XIV–XV sajandil ning kadus pärisorjus, ent Elbest idas, sealhulgas ka Eestis, talurahva seisund XVI–XVII sajandil hoopis raskenes. Feodaalsed igandid püsisid Ida-Euroopas kohati kuni XX sajandini.

Feodaalkorra aluseks olid hierarhilised maaomandisuhted. Ülemomand maale (sks *Obereigentum*) kuulus teatud territooriumi kõrgemale senjööri või süseräänile (kuningas, vürst, kõrgem vaimulik). See jagas maid oma vasallidele benefiitsidena, hiljem läänidena sõjalise või tsiviilteenistuse tasuks. Talurahva õiguseks jäi maad tegelikult harida ning maksta selle eest läänisaandale andameid. Seega maaomanikke polnud, kõigil astmetel olid tinglikud maavaldajad, kes sõltusid oma senjöörist. Sellisel hierarhial põhinesid majandus- ja õiguskorraldus ning võimu teostamine.

Feodaalkorrale oli iseloomulik ka mõisate rajamine talu- ja kogukonnamaade järkjärgulise mõisastamise alusel. Nagu märgitud, kujunesid need esmalt rooma latifundiumidest Itaalias VI–VII sajandil. Edaspidi rajati mõisaid ka mujal Lääne-Euroopas ja neid majandati talurahva teetööga. Eesmärgiks oli suurendada feodaalide sissetulekuid. XI–XIII sajandil Inglis- ja Prantsusmaal siiski mõisavaldused vähenesid või kadusid hoopis. Aadel leidis, et mugavam on toime tulla andamite ja loonusrendiga. Põhja- ja Ida-Euroopas rajati esimesed mõisad IX sajandil, kuid ulatuslikumalt laienesid mõisavaldused alles XV–XVI sajandil Elbest ida pool asuvatel aladel.

Feodaalajal talurahva seisund järjest raskenes. Esialgsele feodaalandamite kohustusele lisandus sunnismaisus, sest liikumisvabadus takistas andamite kogumist. Mõisamajandusega aladel süvenes teoorjus. Sunnismaisus kujunes Lääne-Euroopas välja VIII–XII sajandil ja hakkas kaduma XIII–XIV sajandil. Kesk- ja Ida-Euroopas algas sunnismaistamine alles XV–XVII sajandil ning püsis XVIII–XIX sajandini. Ulatuslike mõisavalduste tõttu lasusid talurahva õlgadel rasked teokohustused. Neil aladel kujunes välja ka feodaalsõltuvuse raskem vorm pärisorjus.

Sunnismaisusele ja teoorjusele lisandusid mõisaõiguslik politsei- ja kohtuvõim, talupoegade müümine maast lahus, omandiõiguse kitsendused jne. Skandinaavia maades pärisorjust ei olnud.

Feodaalkord hakkas lagunema eri maadel eri ajal, kujunesid uued maaomandi- ja maakasutusvormid, mis kohati on püsinud praeguseni. Algas see Inglismaal XV sajandi lõpus, mil Rooside sõja (1455–1485) käigus nn uusaadel hõivas vana feodaalaristokraatia maad. Maa kujunes ostu-müügi ja vabarendi objektiks. Järgnes drastiline nn tarastamine: landlordid hõivasid kogukonnamaad lambakarjamaadeks. Kõrgete rendimääradega tõrjuti peaaegu kogu talurahvas oma maadelt välja. Maid suutsid rentida jõukamad talupidajad, kujunesid suured rendifarmid. Selline korraldus on püsinud Inglismaal praeguseni: maa on suuromanike (landlordide) valduses, rendifarmeritel üldiselt maaomandit pole.

Prantsusmaal vabanesid talupojad-servid pärisorjusest juba XIII–XIV sajandil väljaostu teel ja said isiklikult vabadeks loonustalupoegadeks. Polnud ka suuri mõisamajandeid ega vajadust teoorjuse järele. Siiski püsisid veel aastasadu rasked feodaalkoormised, kümnis kirikule, banaliteedid ja XVIII sajandi absolutistliku monarhia ajal kasvasid järjest riigimaksud. Feodaalkorrale saabus radikaalne lõplahendus 1789. a revolutsiooniga. Pärast mõnda aega kestnud ebamäärasust kaotati 1793. a kõik feodaalkoormised (Piirimäe 1990: 101). 1815. a alanud restauratsioon taotles küll aadli õiguste ennistamist, kuid see polnud enam võimalik. Prantsuse talusüsteem jäi siiski veel pikaks ajaks partselleerituks, talud koosnesid lahustükkidest, püsis külakogukonnast pärinev üleribus.

Saksamaa läänepoolsetel aladel valitsesid juba ammu ajast n-õ Prantsuse tüüpi väiketalud. Preisimaal oli ülekaalus mõisamajandus. Napoleoni sõdade aegse raske majandusseisu mõjul toimusid seal Steini-Hardenbergi reformid (*Preussische...* 1982). 1807. a kaotati pärisorjus ja püüti teostada maareformi. Tegelikult õnnestus maareform piiratud ulatuses; kuni II maailmasõjani jäi püsima mõisamajanduse kaalukas osa. Talud olid väikesed, nende osatähtsus tagasihoidlik. 1886. aastast alustatud ja 1919. a uuendatud vormis kavandatud sisekolonisatsiooni- ehk asundustegevus ei andnud olulisi tulemusi.

1.2. Feodaalkord Eestis, üleminek uutele suhetele

Eesti aladele jõudis lääni- ja mõisaõiguskord XIII sajandil Saksa ordu vallutuste tagajärjel. See asendas senise tavaõigusliku küla-kogukonna (Uluots 1935: 69). Kehtestati feodaalse ülemomandi õigus vallutatud maale, algas maade läänistamine. Feodaalkorraldus teostus esialgu maksude ja andamite kaudu, talurahva maa-kasutusvormi see nimetamisväärselt ei puudutanud.

Siiski asusid läänivasallid juba XIII sajandil oma valdusaladele talukülade keskele rajama nn alloode, majandushooneid andamite kogumiskohaks (*Eesti...* 1937: 57). Need kujunesid edaspidi läänimõisateks, mis tõrjusid välja naabruses asunud talude valdajad. Sellega kaasnes teoorjus, süvenes talurahva feodaalsõltuvus: mõisapolitsei- ja kohtuvõim, omandiõiguse kitsendused (talupojale jäi vaid omandiõigus vallasvarale). XIV sajandi lõpus keelati teise feodaali alluvusse minek, XVI sajandi alguseks muutus sunnismaisus üldiseks.

Mõisastamise ulatus jäi orduajal siiski tagasihoidlikuks, selle lõpus oli talu- ja mõisapõldude suhe 4:1. Mõisate rajamine intensiivistus Rootsi ajal, selle ajajärgu lõpuks oli suhe juba 3:1. Kuigi selleaegne Rootsi riik oli mõnes mõttes üsnagi talurahvasõbralik, oli ta ikkagi feodaalriik, kus kehtisid selleaegsed tavad ja aadliprivileegid. Vene võimu all süvenes mõisastamine veelgi ning XVIII sajandi lõpus oli põldude suhe 2:1 kuni 1,5:1 (*Eesti...* 1937).

Arhiiviandmed annavad ligilähedase ettekujutuse omaaegsete mõisate suurusest. Juba XIII sajandi lõpus olid Põhja-Eesti suuremad mõisad 20 adramaad, Virumaal kohati isegi 30 adramaad. Keskmised mõisad olid 10–14, väikesed alla 9 adramaa suurused (*Eesti...* 1937: 62). Seega võis 20-adramaalise mõisa põllupind ulatuda 400 hektarini.

Pärast Põhjasõda Vene võimu alla sattudes halvenes eesti talurahva olukord. 1739. a Roseni deklaratsiooniga saabus pärisorjuse teine laine, halvenes talurahva õiguslik seisund ning teoorjus muutus järjest raskemaks.

Maaõiguslikus mõttes kadusid sel ajal feodaalsuhted. Vene keiser lubas kohalikele mõisnikele hüvitada kõik Rootsi-aegsed "õigusrikkumised": loodi restitutsioonikomisjonid, mis andsid

mõisad valdajaile tagasi. Siiski oli XVIII sajandi viimaseks veerandiks mõisate õiguslik seisund muutunud ebamääraseks: osalt olid need kasutajate valduses lääniõiguslikel alustel, suurel osal Vene riigi poolt annetatud mõisatel puudus üldse õiguslik staatus. Kardeti uut reduktsiooni. Lahendus oli mõnevõrra ootamatu: Katariina II 1783. a manifestiga anti kõik mõisad valdajate omandiks, põlistati suurmaaomand ja kõrvaldati reduktsiooni-ohu (Uluots 1935: 129). Sellega muudeti ebamäärane feodaalne kasutusõigus vabalt võõrandatavaks kapitalistlikuks maaomandiks. Katariina Teisel kui feodaalsel valitsejal oli põhimõtteliselt õigus loobuda ülemomandiõigusest maale ning kinkida see aadlike omandiks.

Talumaade suhtes jäi teatud ebamäärasus püsima. Selgus saabus 1816. ja 1819. a talurahvaseadusega: talurahvas vabastati pärisorjusest ilma maata. Seega fikseeriti mõisnike omandiõigus kogu maale. Võrdluseks võib nimetada, et Rootsis said 1789. a seadusega vähemalt kroonumaade talupojad oma maadele piiramatult omandi- ja kasutusõiguse (Kahk 1993: 107).

1816/1819. a talurahvaseaduste kujunemist mõjustasid oluliselt Preisi reformid (1807. a oktoobriedikt), samuti Saksamaal õppinud mõisnike kokkupuude Adam Smithi majandusliberalismi ideedega. Kavandati kihelkonnamaaklerite vahendusel vabalt sõlmitavad rendilepingud, mis pidid tagama koormiste (rendi) õiglase suuruse (Kahk 1993: 6). Tegelikult andis see vaid mõisnikele tegevusvabaduse: võimaluse suurendada koormisi ja jätkata talumaade mõisastamist. Seetõttu järgnes talurahva pärisorjusest vabastamisele veerand sajandit ebamäärasust. Jätkus talurahva väljaajamine põlistelt eluasemetelt, allesjäänutele suurendati pidevalt teokohustusi ja koormisi, lühikesed renditähitajad süvendasid ebakindlust. Jätkusid talurahva vastuhakud, taotleti 1804. a seaduste vakuraamatute normidest kinnipidamist. Vabalt sõlmitavate lepingute idee tegelikult ei käivitunud ning kihelkonnamaaklereid ametisse ei seatud.

Elu näitas, millises suunas edasi minna: Eestimaa kubermangus müüdi 1851. a esimene talu, Liivimaal oli selleks ajaks 1823. aastast alates müüdud 42 talu. Pikkade vaidluste järel kehtestati osa mõisnike vastuseisust hoolimata uued talurahvaseadused: Liivimaal 1849. ja Eestimaal 1856. aastal. Need seadused

lõid õiguslikud eeldused üleminekuks teorendilt raharendile ja talude päriksostmisele.

Mõisate maavaldused jaotati mõisa- ja talu- ehk rendimaadeks ning talumaadest eraldatud kuuendiku- ehk kvoodimaadeks. Viimased jäid mõisniku käsutusse, eelkõige kasutamiseks mõisatöölise palgamaana. Talumaid võis kasutada ainult talurahvas, esialgu rendi, hiljem väljaostu alusel. Lõppes talumaade mõisatamise võimalus. Aadelkond keeldus riigi vahendusest talumaade müügil, nagu see toimus mõnel pool Lääne-Euroopas. Seetõttu olid maa hinnad küllaltki kõrged. Vaatamata raskustele ja esialgsetele kõhklustele edenes talude väljaostmine hoogsalt. Sajandi lõpuks oli Lõuna-Eestis välja ostetud maakonniti 76–97% ja Põhja-Eestis 40–74% taludest (Kahk 1993: 65). Soodustati keskmiste ja suurte talude kujunemist, maakasutust aitas parandada talude maa ümberkruntimine. Talude väljaostuga pandi alus põllumajandusliku väiketootmise edukale arengule.

Ümberkorraldused mõjutasid ka mõisate majandamist. Varem töötasid mõisates teolised viletsate tööloomade ja iganenud tööriistadega, mõisatel polnud vajadust ega ka võimalusi tootmist ajakohastada. Talude müümine parandas oluliselt mõisate finantsseisundit, asuti ehitama vajalikke tootmishooneid ning muretsema ajakohasemaid põllutööriistu ja masinaid. Minki üle palgatöö kasutamisele, kujunes mõisatöölise-moonameeste sotsiaalne kiht. Tootmistase tõusis tunduvalt, kuid avaldusid ka mõisamajanduse kriisi ilmingud. XX sajandi alguskümnenditel peeti mõisaid ülal olulisel määral metsadest ja talumaade müügist ning rendist saadud sissetulekutest.

1.3. Agraarstruktuuri muutuste kajastused agraarökonomikas

XIX sajandi keskpaiku oli enamikus Euroopa maades päris- ja teoorjus kadumas ning talumajandus kujunemas arvestatavaks põllumajandustootmise vormiks. Mõisamajanduse osakaal vähenes kõikjal. See põhjustas ka muudatusi agraarökonomilistes seisukohtades.

Üksikuid vihjeid ühe või teise tootmisvormi õigustuseks oli esitatud varemgi. Varasemad XVI–XVIII sajandi merkantilistid

ja kameralistid olid pidanud sobivamaks põllumajanduslikku väiketootmist, millel leiti olevat suurem rahvastiku mahutamisvõime. XVIII sajandi majandusteoreetikud, füsiokraadid, eelkõige selle suuna rajaja François Quesnay (1694–1774), asusid õigustama suurtootmist. Ligikaudu samadel seisukohtadel oli XVIII sajandi Lääne-Euroopa põllumajandusökonoomika autoriteet Arthur Young (1741–1820), kes küll pidas sobivamaks mõõduka suurusega ettevõtteid. Ka tuntumad Saksa agraarökonoomistid Albrecht Thaer (1752–1828) ja Johann von Thünen (1783–1850), kes teutsesid domineeriva mõisamajandusega Preisimaa tingimustes, püüdsid põhjendada suurtootmise püsimist (Ratt 1990).

Uue suuna tõi agraarökonoomikasse XIX sajandi lõpus ja XX sajandi alguses muutunud tingimustest lähtuv koolkond, mille arvestatavamaks esindajaks kujunes Friedrich Aereboe (1865–1942). Koolkonda kuuluvad veel J. H. Brinkmann, J. Pohl jt (Ratt 1990).

Erinevalt eelkäijaist, kes rõhutasid vaid suurtootmise eeliseid, analüüsis Aereboe nii suur- kui väiketootmise eeliseid ja varjukülgi (Aereboe 1919). Ühe vormi eelised on tegelikult teise varjukülgedeks. Suurtootmisel on kahtlemata tehnilisi eeliseid: võimalus ratsionaalsemalt kasutada suuremaid ja spetsiaalmasinaid, tootmishoonete suhteline maksumus (looma või pinnaühiku kohta) on madalam. Inimteguri seisukohalt on võimalik rakendada tööjaotust ja spetsialiseerimist, eraldub füüsiline ja vaimne (juhtimis-) töö, mis lubab paremini kasutada teaduse ja tehnika saavutusi. Lisandub toodangu hulgirealiseerimise võimalus. Suurtootmise peamiseks varjuküljeks on hoolikusfaktori nõrkus, mis põhjustab toodangu ja materjalide kadusid, töö kvaliteedi puudujääke. Suurtootmise eelised ei avaldu automaatselt, vaid ainult hea juhtimise korral.

Väiketootmise eelised tulenevad eelkõige inimtegurist: avaldub omanikuhuvi ning hoolikus nii töötegemisel kui vahendite, materjalide ja toodangu käsitlemisel. Tehnilisi varjukülgi aitab leevendada ühistegevus, kvalifikatsiooni puudusi hästikorraldatud nõuandetegevus.

Analüüsisit järeldas F. Aereboe, et otstarbekas on mitmesuguste vormidega agraarstruktuur, milles on koht niihästi suur- kui väiketootmisel. Ebasoovitavaks pidas ta ülemäära suuri latifun-

diimi tüüpi mõisaid. Mitmesuguseid tegureid arvestades leidis ta, et suurmajandite osakaal ei tohiks olla liiga suur. Need seisukohad said Lääne-Euroopa agraarökonoomistide hulgas üldtunnustatuks, eriarvamusi oli vaid suur- ja väiketootmise vahekorra suhtes.

Metoodilises mõttes uuele tasemele viis ettevõtte suuruse käsitluse vene agraarökonoomist Aleksandr Tšajanov (1888–1939), kasutades arvutuslik-konstruktiiivset meetodit. Ta esitas graafiliselt kulud, mis ettevõtte suurenedes kasvavad (transpordikulud), ning kahanevad kulud (juhtimis- ja kapitalikulud). Graafikute lõikepunkt peaks viitama ettevõtte optimaalsele suurusele. Tegurite arvestamise keerukuse ja majandamistingimuste erinevuste tõttu ei andnud see meetod siiski rahuldavaid tulemusi.

Sajandi keskaigu kaotas probleem aktuaalsuse, selle käsitlus kandus ideoloogilisele tasandile. Ida-Euroopa sotsialismileeris peeti ainuõigeks suurtootmist, läänepoolsetel aladel perekonnafarmi. Praeguste ümberkorralduste puhul on mõned saksa teadlased konstateerinud, et need tabasid agraarökonoomikat ootamatult: ei ole pakkuda põhjendatud lahendusi (Schmitt 1990). Peetakse vajalikuks institutsionaalseid uurimusi, milles võrreldaks suur- ja väikeettevõtet kui erinevaid sotsiaalmajanduslikke institutsioone. Selliste uurimuste kohta esialgu andmeid pole, tuleb piirduda sajandi alguse teadlaste seisukohtade ning praktiliste kaalutlustega.

2. XX SAJANDI ALGUSKÜMNENDITE SUURED MURRANGUD

XX sajandi alguseks olid Lääne-Euroopas ja Skandinaavia maa-des välja kujunenud enam-vähem ajanõuetele vastav, valdavalt talumajanduslik agraarstruktuur ning normaalsed maaomandisuh- ted. Seevastu Ida- ja kohati ka Kesk-Euroopa agraarkorralduses oli säilinud feodaalseid elemente, kohati domineeris mõisamajan- dus, püsis talurahva rahulolematuse ja maanälg.

Rahvaste kannatused I maailmasõjas, demokraatiataotlused ning sotsialistlike ideede levik paisutasid sotsiaalseid pingeid. Need vallandusid eeskätt Vene revolutsioonides ning seejärel üksikute kolletena ka Kesk-Euroopa maades. Agraarsfääris

kajastusid poliitilised muudatused ulatuslikes agraarreformides nn Vahe-Euroopas. Teisalt on nende suundumistega seotud ka põllumajanduse kollektiviseerimine Nõukogude Liidus. Pärast II maailmasõda toimus see ka paljudes N. Liidu poolt vallutatud ja allutatud Vahe-Euroopa riikides, likvideerides seal 1920. aastate maareformide tulemused.

2.1. Agraarreformid Vahe-Euroopas

1920. aastail toimusid radikaalsed agraarreformid ulatuslikul alal Kreekast ja Jugoslaaviast Baltimaade ja Soomeni, mida sel ajal tavatseti nimetada Vahe-Euroopaks. Nende maade agraaroludest, reformide ajenditest ja teostusviisidest on andnud hea ülevaate saksa majandusteadlane Max Sering (*Die agrarischen...* 1930), kuigi ta hinnangud on mõneti subjektiivsed ja vaieldavad. Reformide radikaalsuse tõttu nimetas M. Sering seda protsessi agraarrevolutsiooniks.

Reformid toimusid uutes rahvusriikides, mis olid äsja vabastunud kokkuvarisenud Vene ja Austria-Ungari impeeriumi haldusest, Balkani maad aga olid hiljaaegu välja pääsenud Türgi võimu alt. Enamikus neist riikidest valitses feodaaliganditega agraarkorraldus, tootmis- ja elutase oli madal. Rahvastikust oli kohati 50–70% seotud põllumajandusega. Uute riikide valitsustel tuli esmajoones korrastada agraarsuhteid, et pälvida rahva poliitilist toetust. Teisalt olid sel ajal küllaltki levinud sotsialistlikud ideed: osa rahvast uskus kommuunivormilise suurtootmise võimalikkust, suurem osa aga kartis seda. Seetõttu olid reformid vajalikud ka bolševistlike revolutsioonide leviku vältimiseks.

Neis riikides kuulus maa feodaalaadlist põlvnevatele suurmaomanikele. Maaomanikud olid sageli võõrrahvustest ajaloolised vallutajad või kolonistid, see põhjustas rahvuslikke pingeid. Maid kas renditi talurahvale või kasutati mõisatena, kasutusvorm oli piirkonniti erinev.

Türgi valduses olnud Balkani maadel oli mõisate osatähtsus väike. Neil aladel oli XX sajandi alguseks püsinud rooma ja bütsantsi impeeriumidest pärinevad kolonaat ja kmetšina (suurpere maakasutus). Kasutusüksused olid killustatud, koloonid ja kmetid maksid suurmaomanikele raskeid andameid ja pooleteranti.

Reform seisnes suurmaaomanduse võõrandamises ja maatükkide väljaostu korraldamises. Tiheda rahvastuse ja maanälja tõttu jäid maavaldused ikkagi väikeseks. Lahenduse sai tuua tööstuse ja linnade areng tulevikus.

Endistel Türgi aladel piirdus mõisamajandus vallutustest pääsenud või varakult vabanenud piirkondadega. Mõisad olid levinud selleaegsest Jugoslaaviast Sloveenias ja Vojvodina provintsis (peamiselt saksa ja ungari mõisnikud) ning Rumeenias (oma bojaarid ning samuti saksa, ungari ja muudest rahvustest mõisnikke). Austria-Ungari ja Vene impeeriumi valduses olnud aladel, sealhulgas Baltimaades, ulatusid mõisate vahetus kasutuses olnud maad kohati 30–40 protsendini põllumajanduslikult kasutatavast maast. Elujõuliste keskmiste ja suurtalude osakaal oli tagasihoidlik, mitmel maal moodustasid valdava osa väike- ja kääbustalud. Küllalt suur oli maatameeste hulk, kes tööstuse selleaegse arengutaseme tõttu ei leidnud rakendust linnades.

Mõisamajandusega maades võõrandati reformidega mõisate maad täielikult või osaliselt. Esialgu kavatseti kohati, sealhulgas ka Eestis, võõrandada maad tasuta, kuid hiljem maksti kõikjal suurmaaomanikele kompensatsiooni. See oli siiski küllaltki tagasihoidlik, mõnel pool alla 10% turuhinnast, kas kavandatult või raha väärtuse languse tõttu.

Võõrandatud maad jagati uustaludeks ning juurdelõigetena väiketaludele. Maasoovijate hulgas määrati kindlaks prioriteetidid. Esmajärjekorras anti maid peaaegu kõikjal toimunud iseseisvusvõitlustest osavõtnutele. Maasoovijatelt nõuti põllumajanduslikke oskusi, enamasti ka mõningat stardikapitali. Maa väljaostu tähtajad olid tavaliselt 30–50 aastat. Reformiriigid abistasid maasaajaid ehitusmaterjali saamisel, anti sooduslaene. Peaaegu kõikides maades asutati selleks pikaajalise laenu panku. Need korraldasid ka maa ostuvõlgade tasumist ja kompensatsioonide maksmist endistele suurmaaomanikele. Seniseid mõisate metsavaldusi hakati kõikjal majandama riigimetsadena ja enamasti edukalt.

Reformide üksikasjades oli riigiti kohalikest oludest tingitud erinevusi. Eesti ja Läti reformid olid enam-vähem ühesugused, sest sarnane oli ka ajalugu ja eeltingimused. Leedu lähteseisund seevastu oli lähedasem Poolale. Eestis ja Lätis olid 1850. aas-

tate talurahvaseadused loonud eeldused talumajanduse arenguks, talud olid küllalt suured, tootmistase oli kõrgem kui Leedus ja Poolas. Puhtmajanduslikult hinnates polnud ka mõisamajanduse osakaal ülemäära suur. Siiski püsisid sotsiaalsed vastuolud. Maa-ta taluraha osatähtsus oli võrdlemisi suur, mõningatel hinnangutel 30–50% (mõisatöölised, talusulased, päevilised, vabadikud jt). Püsisid ka vastuolud talupidajate ja mõisnike vahel viimastel säilinud privileegide tõttu. Ühtlasi tuli valitsusel lunastada lubadus anda Vabadussõjast osavõtnutele maad.

Tabel 1

Maa omandi- ja kasutusvormid Eesti kubermangu
1917. a piirides

	Majandeid	Põllumajandusmaad		Maad kokku	
		1000 ha	%	1000 ha	%
Suurmaaomand	1149	1158,5	42,7	2428,1	58,0
sellest kasutati					
a) mõisatena	1149	686,7	25,3	1871,1	44,7
b) renditaludena	23023	471,8	17,4	557,0	13,3
Väikemaaomand					
(ostutalud)	51640	1558,5	57,3	1761,0	42,0
Maafond kokku	-	2717,0	100	4189,1	100

Agraarreformi käivitav *Maaseadus** võeti Eesti Vabariigi Asutavas Kogus vastu 10. novembril 1919. aastal, Lätis sisepoliitiliste probleemide tõttu (Bermond-Avalovi sõjakäik jne) aasta hiljem. Sisult olid seadused sarnased, oli vaid redaktsioonilist laadi erinevusi. *Maaseadus* jättis detailküsimused lahtiseks, seetõttu lisandus täiendavaid seadusi ja korraldusi. Olulisemad neist on 1922. a 22. juuni seadus, mis laiendas *Maaseaduse* toime ka Petserimaale ja Narvatagustele aladele, samuti 1926. a 22. märtsi seadus võõrandatud maade eest tasu maksmise kohta. Enne maa-reformi oli Eesti 1917. a piirides (Petserimaa ja Narvataguseta) kogu põllumajandusettevõtete 4189,1 tuhande hektarilisest maafondist 1149 suurmaavaldaja omanduses 2428,1 tuhat ha ehk 58%, 51 640 ostutalule kuulus 42% maast (tabel 1).

*Vt *Maaseaduse* teksti *Akadeemias* (1989, nr 7, lk 1384–1388).
Toim.

Mõisate maavaldustest moodustasid aga olulise osa metsad ja muu maa, seetõttu oli otseselt põllumajanduses kasutatavast maast suuromanduses 42,7% ning väikevalduses 57,3%. Kasutusvormi järgi oli jaotus veelgi kirevam: otseselt mõisamaana kasutati vaid 25,3%, 23 023 renditalu poolt 17,4% (Pool 1936: 4). Kõigi 74 663 ostu- ja renditalu poolt kasutati 74,7% põllumajandusmaast, mõisamaana vaid veerand (tabel 1). Seega erines 1919. a reformi lähteseisund kardinaalselt praegusele reformile eelnenust, milles oli ainuvalitsev suurtootmine.

Maaseadusega võõrandati rüütlimõisate ja muude asutuste 1065 maavaldust seaduses ettenähtud eranditega. Võõrandamisele kuulus niihästi maa kui ka põllumajanduslik inventar. Viimase eest oli seaduses ette nähtud hüvitus, kuid esialgu võõrandati maa tasuta, otsust korrigeeriti 1926. aastal. Tagavaramaa fondi läks 2346,5 tuhat ha ehk 96,6% suurmaavaldustest, Petserimaal ja Narvatagustel aladel lisandus hiljem veel 34,8 tuhat hektarit.

Kogu võõrandatud maast jäi 1253,1 tuhat ha metsa ja muid põllumajanduses mittekasutatavaid maid riigi metsafondi moodustamiseks. Maareformi teostamiseks jäi üle miljoni hektari põllumajandusmaad. Reformiga anti juurdelõikeid väiksematele taludele ning rajati ligi 50 000 uut asundustalu. Asundustalude saamisel eelistati Vabadussõjast osavõtnuid, kuid maad said ka alalised mõisatöölised ja muud maatamehed.

Mõisamaid planeeriti esmajoones kahe hobusega haritavateks normaaltaludeks. Maa vähesusel võis rajada ka ühehobusetalusid. Talu ülemmääraks oli 50 tiinu (54,6 ha), millest vähemalt 10 hektarit põlluks kõlblikku maad. Keskmiselt rajati 15–25-hektarilisi talusid. Anti ka väiksemaid kohti käsitöölistele. Rajati samuti 59 riigimõisat katsejaamadele, põllutöökoolidele ja muudeks otstarveteks.

Nagu märgitud, oli enne maareformi Eesti kubermangu piirides 1917. a 74 663 talu, neile lisandus ligi 11 000 talu Petserimaal ja Narvataguses ning kokku oli seega 86 000 talu. Talu keskmine suurus oli 31 hektarit (ostutalud 34,1 ja renditalud 24,2 ha). 1929. a loendati kokku 133 357 talu keskmise suurusega 23,2 hektarit, 1939. a 139 984 talu, keskmiselt 22,7 hektari suurused. Üldarv oli tõusnud uudismaakohtade, samuti osa talude jagamise tõttu. See vähendas nende keskmist suurust. Kaaluti võimalusi

agraarstruktuuri korrastamiseks, kuid aegade muutumisel jäi see tegemata.

Mõnevõrra erandlikud olid reformid keisririigist allesjäänud Austrias ja ka Soomes.

Austrias oli mõisamajanduse osakaal tähtsusetu. Reform piirdus nn alpitalude taastamisega. Neid olid Austria ülikud 1870. aastast alates hulgaliselt kokku ostnud ning rajanud sinna suuri metsavaldusi ja jahialasid. Toiduainete puuduse tõttu oli vaja need alad uuesti asustada.

Soome agraarprobleemid ei tulenenud feodaalsuhetest. Soome oli kuulunud 1809. aastani Rootsi riigi koosseisu, kus polnud pärisorjust ega sunnismaisust. XVII sajandil oli küll 2/3 maast läänistatud rootsi aadlile, kuid XVIII sajandi alguseks olid nende privileegid kaotatud. Sotsiaalsed vastuolud olid tekkinud talurahva enda seas. XVI sajandil põhja ja ida suunas alanud rände käigus oli hõivatud suvaliselt vabu maid. Hiljem said need omandiks ning moodustasid suuri maa- ja metsavaldusi. Rahvastiku kasvades kujunes palju torpareid ehk popse ning maata rahvast. Maaüksimus oli üheks traagilise kodusõja põhjuseks. Lahenduseks oli 1919. a rendimaade väljaostu seadus. Talumaade rentnikud ostsid maa välja riigi vahendusel. Asundustegevuseks vajaliku maa vähesuse puhul võõrandati täiendavalt osa suurtalude maadest. Kuigi kompensatsioonid ei ületanud 10% turuhinnast, suhtusid suurtalunikud üritusse heatahtlikult, lähtudes üldistest sotsiaalsest ja majanduslikest kaalutlustest.

Max Seringi kokkuvõtlik hinnang Vahe-Euroopa reformidele oli üsna kriitiline. Hinnangu kriteeriumiks või etaloniks võttis ta Saksa sisekolonisatsiooni ehk asundustegevuse põhimõtted (mõisate kokkuost ja müümine taludeks valdavalt eraalgatuslike maa ostu-müügi ühingute kaudu). Võrreldes sellega hindas M. Sering n-ö euroopalikuks vaid Soome ja Ungari reforme, kõiki teisi aga ülemäära revolutsiooniliseks ning peaaegu bolševistlikuks. Saksa asundustegevusel siiski erilist edu polnud. 1919. a asundustegevuse seadusega (*Reichssiedlungsgesetz*) kavandati selleks kasutada 7 miljonit hektarit maid, 1930. aastateks oli asundatud vaid ligi miljon hektarit. Seega olid teiste maade radikaalsed reformid tulemuslikumad.

Lähtudes selleaegsetest arusaamadest, ei pidanud M. Sering õigustatuks kohatist suurtootmise täielikku likvideerimist. Nii jäeti senistele suurmaaomanikele Eestis ja Lätis vaid 50 ha, Leedus 80 ha, Tšehhoslovakkias 150 ha, Poolas 180 ha põllumajandusmaad. Ratsionaalse suurtootmise korraldamiseks on seda tõepoolest liiga vähe. Ühtlasi heitis ta ette, sarnaselt praeguste "internatsionalistidega", vähemusrahvuste diskrimineerimist. Valdavalt võõrrahvustest mõisnikele kompenseeriti maade väärtus piiratud ulatuses, talurahvas sai maa kätte väidetavalt liiga odavalt.

1920. aastate reformide põhisuund oli siiski ajalooline paratamatus. On tõsi, et mõisad olid sel ajal põllumajanduse arengu kandjaks, tegelesid töu- ja sordiaretusega ning tehniliste täiustustega, neid juhtisid küllaldase kvalifikatsiooniga spetsialistid. Siiski oli mõisate majandamise tase piirkonniti erinev. M. Seringi väitel, mis päris alusetu pole, oli see suhteliselt hea valdavalt sakslastest mõisnikel Baltimaadel, Preisi-Poolas ja mujalgi. Ekstensiivselt majandasid mõisaid Vana-Rumeenia bojaarid, poola šlahta ja ka vene mõisnikud Vene-Poolas ning Leedus. Mõistetavalt häiris M. Seringit eelkõige sakslastest mõisnike käekäik, kuid tähelepanu hajutamiseks rõhutas ta ka ebaõiglust venelastest ning mõne regiooni ungarlastest mõisnike suhtes.

Siiski täheldati ka parema mõisamajandusega aladel efektiivsuse languse tendentsi. Seda põhjustas eelkõige aadlipäritolu mõisnike pretensioonikas ja kulukas elulaad. Tulud põllumajandusest voolasid linnadesse, kasvasid võlad, vähenesid investeeringud tootmisse, madalaks jäid mõisatööliste palgad. Neis tingimustes osutus feodaalsugemetega mõisamajanduse likvideerimine paratamatuks. Põllumajanduse arengu huvides jäi enamikus maades siiski alles mõningane hulk hästikorraldatud era- ja riigimõisaid.

Paratamatud olid ka muud asjaolud. Maa hinna täielik kompenseerimine suurmaaomanikele polnud mõeldav: kõrge ostuhinna puhul poleks nende maade talupidajad olnud võimelised tootmist jätkama. Ühtlasi polnuks uute rahvusriikide normaalne areng mõeldav, kui oleks säilinud võõrrahvusest mõisnike majanduslik ja poliitiline võim ning privileegid.

M. Sering heitis ette ka seda, et võõrandatud maa jaotati enamasti liiga väikesteks taludeks. Keskmisi talusid, mida nende maade agraarstruktuuris oli ennegi vähe, tavaliselt juurde ei loodud. Suhteliselt suuremaks kujunesid asundustalud Baltikumis (8–20 ha), seevastu Jugoslaavias ja Rumeenias jäid need valdavalt 5–7 ha piiridesse. Ka Poolas ja Tšehhoslovakkias kujunesid asundustalud väikeseks, eriti kääbuslikud (1–2 ha) olid need Ungaris. Ulatuslik väiketalu rajamine oli selleaegse maanälja tingimustes paratamatu, seda sai muuta vaid hilisem linnade ja tööstuse areng.

Tervikuna oli siiski nii Seringi kui teiste selleaegsete autorite hinnang reformidele positiivne. M. Sering märkis, et uus agraar-korraldus põhineb eraomanduslikel ja iseseisvalt peetavil taludel. Mõnda edasi, võrreldes selleaegse Lääne-Euroopaga, eriti Inglismaaga, kus põllumajandus põhines rendimajandusel ja sellega mittetootliku kõrgema klassi toetamisel (*Die agrarischen...* 1930: 19). Tunnistatakse, et maade võõrandamisel oli tegemist üldtunnustatud omandiõiguse puutumata printsiibi rikkumisega riigivõimu poolt, kuid üldistes huvides oli see vajalik ja paratamatu (Voženilek 1931: 6). Põllumajanduse edasine areng eriti Eestis ja Lätis, kuid ka mujal, on neid reforme õigustanud.

2.2. Põllumajanduse kollektiviseerimine NSV Liidus

XX sajandi esimese poole teine suur murrang oli põllumajanduse kollektiviseerimine Nõukogude Liidus ning 1940. aastatel tema mõjusfääri sattunud Kesk- ja Ida-Euroopa maades. See oli teatud kõrvalekalle, anomaalia agraarsuhete normaalses arengus, rahva tahte ja demokraatlike arengutendentside ignoreerimine. Küsimus pole selles, et suurtootmine oleks üldse väheefektiivseks muutunud, kuid sajandi alguskümnenditel süvenes talurahva vastumeelsus aastasadu püsinud mõisamajanduse suhtes ning püüd saada iseseisvateks väikeomanikeks. Neis tingimustes tähendas suurtootmise taastamine kollektiviseerimise kaudu talurahva silmis moonakaseisundi säilitamist. Seda sai teostada vaid vägivalla abil, massirepressioonide ning hirmuõhkkonna loomise taustal.

Kollektiviseerimise peamiseks ajendiks oli abstraktne ideoloogiline taotlus: likvideerida eraomand põllumajanduses ning rajada sotsialistlikele ideedele vastav ühisomandiline tootmisvorm. Selliseid sotsiaalseid ja majanduslikke, isegi mitte poliitilisi põhjusi nagu Vahe-Euroopa reformidel, kollektiviseerimisel ei olnud. Polnud sellest huvitatud sotsiaalseid kihte, kes avaldanuks võimalike poliitilist survet. Mõisate maad olid 1929. aastaks ammugi mingil kujul ära jaotatud, talumajandus oli kujunenud valdavaks ja Venemaa talurahvas ei soovinud sellest loobuda. Diktatuuripartei poliitiliseks eesmärgiks sai talurahva huvidele vastukäiva ideoloogia realiseerimine.

Kollektiviseerimiseks polnud majanduslikku vajadust, eelkõige aga eeldusi. Selleaegne tehniline ja tehnoloogiline tase ei nõudnud tootmise kõrgemat kontsentratsiooni. Suurtootmise ainelise baasi kiireks rajamiseks puudus aga Nõukogude Venemaal vastav tööstus ja finantsvõimalused. Minimaalselt vajalik tootmisbaas kujunes enam-vähem välja alles poolsajandi möödudes, 1970.–1980. aastateks. Vahepeal eksisteeris manufaktuurne pseudo-suurtootmine. On ilmne, et nii kiire ja ulatuslik agraarstruktuuri muutmine poleks mõeldav isegi jõukates riikides. Üleminekul talumajanduselt suurtootmisele (või ka vastupidi) ei ole senine tootmisbaas enamasti kasutatav. Tuleb rajada uus, mis nõuab aega ja suuri kulutusi.

Teatud majanduslikku laadi kaalutlused kollektiviseerimisel siiski olid: näiteks võimalus vähest toodangut kergema vaevaga riigi ressurssidesse koondada. Koduõja-aegne nn sõjakommunismi kogemus näitas, et vilja kättesaamine taludest relvastatud toiltussalkade abil on tülikas ja kulukas. Normaalsel linna ja maa vahelise kaubavahetuse kujunemist ei kärsitud ära oodata. Hoopis lihtsam oli toiduaineid sümboolse hinna eest kätte saada suurmajanditest, mille eesotsas olid kuulekad parteifunktsionäärid. See võimaldas — ehkki tagasihoidlikult — katta proletariaadi toidulauda, varustada armeed ning koguda isegi ekspordiresse, kuigi maarahvas ise nälgis.

Põllumajanduse edasine käekäik Nõukogude Liidus kulges muidugi vaevaliselt. 1940. aastaks suudeti napilt ületada 1909.–1913. aastate keskmine tase, eeskätt teravilja ja tehniliste kultuuride (puuvill, suhkrupeet, päevalill) kasvatusse forsseerimise alusel.

Loomakasvatussaaduste tootmine jäi sajandialguse tasemele, kusjuures 1940. a tootsid 72% liha- ja 77% piimatoodangust elanike abimajandid. Järgnes II maailmasõda oma raskete tagajärgedega ning alles pärast 1960. aastaid saavutati mõningane edasimineku.

Aastakümneid kestnud madalseisu peamine põhjus oli seega võimatus luua suurtootmisele materiaalselt baasi. Sealjuures kasutati vaevaga tootma hakatud väheseid tehnikavahendeid (traktorid, kombainid jne) 1958. aastani ebaloogilise vormi, masinatraktori jaamad (MTJ) kaudu, mis oluliselt piiras võimalikku efektiivsuse tõusu.

Ühtlasi jättis oma jälje rahva psühholoogiasse vägivaldselt ja repressioonide taustal teostatud kollektiviseerimine ning 1953. aastani püsinud hirmuõhkkond. Valitses ükskõiksus ja lootusetus, puudus töemotivatsioon. Pikka aega töötati praktiliselt palgata, saades minimaalset elatist vaid oma aiamaalapilt. Nõukogude Liidu põhialadel kestis selline hirmuõhkkond ja absoluutse laostumise periood veerandsada aastat, Baltikumis siiski vaid mõne aasta. Selle lõpetas nn Hruštšovi sula 1950. aastatel. Algatatud agraarpoliitilised abinõud avaldasid järgmiseks kümnendiks teatud mõju ning Nõukogude Liidu eksistentsi viimastel aastakümnetel hakkasid maaelu tingimused lähenema normaalsetele. Kohati suudeti rajada suurmajanditele enam-vähem rahuldav tootmisbaas ning saavutati arvestatavaid tootmistulemusi, eriti Baltimaades.

Samas ilmnis, et majandid jagunesid tootmistulemuste järgi püsivalt kolme rühma: 1) märkimisväärselt heade tulemustega, 2) keskpäraseid ja 3) mahajääjad, üsna lootusetus seisundis ettevõtted. Teatud lahknemine tulemustes on paratamatu, kuid liiga suurtele erinevustele tuleks reageerida majanduspoliitikal. Ilmselt peab paika F. Aereboe ammune väide: mõisaid ei tohi agraarstruktuuris olla liiga palju, totaalne suurtootmissüsteem on väheefektiivne. Muude tegurite kõrval on nähtavasti oluline, et sellisele süsteemile on raske leida küllaldaselt häid juhtijaid. Püüdes probleemi lihtsustatult lahendada, hakati N. Liidus majandeid liitma. Tekkisid gigantsed ettevõtted, mis olid ka headele spetsialistidele raskesti juhitavad. Seega võib N. Liidu agraarstruktuuri põhilisi vaieldavusi tähistada märksõnadega: totaalne ja gigantne.

Oluliselt pärssisid põllumajanduse arengut riigi agraarpoliitika kujundatud majandamistingimused. 1950. aastateni püsis

taotlus arendada tööstust põllumajanduse arvel. Põllumajandusest eemaldati tulu madalate varumishindade kaudu, mis ei korvanud tootmiskulusid. Kahjumi kattis kolhoosnike saamata jäänud töötasu. N. Liidu majanduse peamiseks piduriks oli käsumajanduseks väärastunud plaanimajandus. Utoopilisi, eeskätt propagandistlikel eesmärkidel koostatud plaane küll iialgi ei täidetud, kuid juhtmõte "täita plaani iga hinna eest" viis ükskõiksusele ressursside kasutamisel ja nende raiskamisele. Käsumajandusega seondus kõikvõimalike partei ja täitevvõimu ametnike õigus sek-kuda ettevõtete tegevusse ja anda vastukäivaid korraldusi.

Eelnevast mõjutegurite käsitlusest võib järeldada, et mõnevõrra on lihtsustatud leviväide, nagu olnuks N. Liidu kollektiivmajandite põhipuuduseks ühisomand ja omanike paljusus, mis ei võimalda ettevõtet ratsionaalselt juhtida. On ilmne, et ebamäärase ühisomandi puhul puudus suurmajandi liikmetel omandihuvi. Mõistetavalt on isikuliselt kindlaksmääratud osalus ühissettevõtte varas ning vastav omanikutulu majanduslikuks stiimuliks, kuid nõukogude ideoloogia välistas sellise võimaluse. Teisalt on ka paljude omanikega ettevõtted juhitavad, kui rakendatakse maailmapraktikas tuntud printsiipe. Need piiritlevad omanikeringi pädevuse ettevõtte tegevusse sekkumisel ning sätestavad tegevjuhtkonna (määndžeride) vastutuse omanike ees, kuid annavad ka küllaldase tegevusvabaduse. Sovetlikes ühismajandites oli nende realiikmeil vähe sõnaõigust, sest kolhoosid olid küll väliselt kooperatiivsed, kuid sisuliselt pooleldi riiklikud ettevõtted. Riik esines feodaalse ülemomaniku rollis, tegevjuhtkond vastutas eelkõige riigi, mitte niivõrd ühismajandi liikmete ees. Plaani- ehk käsumajanduse tingimustes oli ettevõtete tegevjuhtkonna vastutus riigi ees piiramatu, kuid tegevusvabadus minimaalne. See piiras oluliselt juhtkonna algatusvõimet ning oli üheks madala efektiivsuse põhjuseks.

3. PRAEGUSED REFORMID EESTIS JA TEISTES ÜLEMINEKUMAADES

3.1. Reformide vajadus ja võimalused

Ümberkorraldused reformiriikides 1990. aastate algul haarasid ka põllumajandust. Esmajoones loobuti meil plaani- ehk käsutama- jandusest kui põhilisest arengupidurist. Sealjuures tulnuks aga kohe alustada muudes maailma maades, eeskätt Euroopa Liidus kasutatava siseturukorralduse ning põllumajanduse tulu- ja toetuspoliitika järkjärgulist rakendamist. See jäi tegemata. Aastaid kestnud üliliberaalne vabakaubanduslik anarhia on märkimisväärselt kahjustanud Eesti põllumajanduse arengut.

Agraarstruktuuri reformi vajadusele viitasid senist süsteemi iseloomustavad märksõnad: totaalne ja gigantne. Totaalset suurtootmissüsteemi pole peale N. Liidu ja tema satelliitriikide kusagil kunagi eksisteerinud. See süsteem oli paindumatu, ei funktsioneerinud efektiivselt ning vajas korrastamist.

Agraarajaloo kogemused ning maailma praegused arengutendentsid viitasid võimalustele, kuidas võiks reforme teostada. Oli ilmne, et väga küsitav oleks diametraalselt vastupidine suund: lammutada kohe suurettevõtete süsteem ja minna üle valdavalt talumajanduslikule agraarstruktuurile. Esiteks oluks see majanduslikult raskesti teostatav, nagu näitas põllumajanduse kollektiviseerimine N. Liidus: ühe süsteemi tootmisbaas pole teises kasutatav, uue baasi rajamine on kulukas ja aeganõudev. Teiseks on maailmas kõikidel aegadel eksisteerinud kõrvuti suur- ja väiketootmine. Kuigi XX sajand kujunes valdava talumajanduse ajastuks, on viimastel aastakümnetel ilmnenu kontsentreerumistendentsid. On rajatud võrdlemisi suuri ettevõtteid, USAs näiteks nn megafarmid. Peamiselt väiketalumajanduslik agraarstruktuur pole tänapäeva maailmas konkurentsivõimeline.

Eeltoodut arvestades sai olla loogiliseks lahenduseks mitmesuguste vormidega agraarstruktuuri kujundamine, milles oleks oma koht nii suur- kui ka väiketootmisel. See oleks tähendanud kõigepealt võimaluste loomist talude taasrajamiseks. Mõistlik poleks olnud rajada talusid ükshaaval n-ö keset mõisapõlde.

Selleks tulnuks suurettevõtete territooriumist eraldada maid ter-
viklike talukülade viisi ning need kruntida, võttes arvesse säilinud
hooneid ja asustust ning talurajajate soove. Edasise talude ja suur-
majandite vahekorra oleks määranud majanduslik otstarbekus ja
võimalused.

Senised ülemäära suured ettevõtted oleks talumaade järk-
järguline eraldamine viinud normaalse suuruseni. Vajaduse korral
oleks võinud majandeid ka väiksemaks jaotada, lootusetult vähe-
efektiivsed ettevõtted oleks tulnud muidugi likvideerida. Vaja oli
ka ebamäärased ühisomandsuhted korrastada isikulise osaluse
kindlaksmääramise teel.

Ajanõuetele vastava konkurentsivõimelise, mitmesuguste vor-
midega agraarstruktuuri kujundamise poolt räägivad maailma
muutunud tingimused. Põllumajanduses rakendatud rahvastiku
osakaal on XX sajandi vältel oluliselt vähenenud. Pole enam
sajandialguse maanälga ega sellest tulenevaid sotsiaalseid prob-
leeme. Ühtlasi on keerukates konkurentsitingimustes väiketalupi-
dajal sageli raske toime tulla. Võib oletada, et praegu oleks arves-
tatav osa maarahvast nõus palgatöötaja seisundiga suurmajandis.
Praeguse tehnilise varustatuse ja tööviljakuse taseme juures va-
jalikule väikesearvulisele kvalifitseeritud põllumajandustöötajate
kogule on võimalik suurmajandis luua soodsamad töö-, palga-
ja elamistingimused, kui need olid omaaegsetel mõisatöölistel-
moonameestel. Mitmesuguste vormidega agraarstruktuur annaks
maarahvale suurema valikuvabaduse. Eelkirjeldatud, agraaröko-
noomilistel kaalutlustel põhinevat võimalikku arenguhüpooteesi
rakendati reformimaades küllaltki erinevalt, majanduslike kaalut-
luste kõrval tulid arvesse ideoloogilised, emotsionaalsed ja muud
taotlused.

3.2. Agraarreformide erinevusi Kesk-Euroopas ja Baltimaades

Reformikontseptsioonide kujunemisel võib eristada Kesk-Euroopa
tasakaalukamat ja Baltimaade revolutsioonilisemat suunda. Võiks
väita, et esimestes tunti paremini agraarjalugu ja Lääne-Euroo-
pa praegusi põllumajandusprobleeme, Balti riikides tähtsustati

sovetlik-slaaviliku mõtteviisi pärandina üle ideoloogiat ja levis lammutamiseufooria.

Kesk-Euroopa maade agraarreformide käiku iseloomustavad eelkõige endise Ida-Saksamaa (SLV uute liidumaade) ümberkorraldused. Reformi käivitas juba 1991. a koostatud ja järgmisel aastal täpsustatud *Landwirtschaftliche Anpassungsgesetz* (põllumajanduse kohandamiseadus). Seadus ei kavandanud suurmajandite lammutamist kohe, vaid nende juriidilise vormi ja omandisuhete korrastamist. Samas nähti ette võimalused ja teed talude ja muude füüsilisest isikust ettevõtete rajamiseks.

Seaduses soovitati suurmajandeid vajaduse korral liita või jaotada, et kujundada ratsionaalse suurusega ettevõtteid. Endise Saksa DV põllumajandus oli ülemäära kitsalt spetsialiseerunud: olid eraldi taimekasvatusemajandid (keskmine pindala 4540 ha) ja peaaegu ilma maata loomakasvatuseettevõtted (keskmiselt 25 ha). Nüüd taastati taime- ja loomakasvatuse loomupärane ühtsus.

Maa on jäänud *Treuhand*'i haldusse, seda kasutatakse lähiaastatel peamiselt rendivormis. Saksamaal ei tagastata endistele mõisnikele 1950. a maareformiga uusmaasaajatele jagatud maid, mida edaspidi kasutasid LPGd (*Landwirtschaftliche Produktionsgenossenschaft* = Ida-Saksa kolhoos). Lähtutakse põhiseaduse sättest, mis lubab omandi sundvõõrandamist üldsuse huvides.

Suurmajandite tootmise põhivarade bilansid koostati hoolikalt ning määrati selles kindlaks õigusjärglaste ja majanditöötajate osalus. Osakud soovitati paigutada eelkõige säilinud suurettevõtetesse, väljamaksmisega ei kiirustatud. Sellega välditi põllumajanduse tootmisvara killustamine ja laialikandmine. Erandina maksti osakud välja talurajajatele rahas või natuuras kui stardikapital.

Reformi käik on SLV uutes liidumaades olnud küllaltki kiire ja sihipärane. Juba esimesel reformiaastal rajati üle 12 000 talu, mis hõivasid 11,5% põllumajandusettevõtete maast (tabel 2). 1996. a lõpuks oli moodustatud 25 000 talu, keskmise suurusega 48 hektarit. Füüsiliste isikute hulka arvatakse samuti isiku- ehk kapitaliühingud (*Personengesellschaft*), mida võib pidada ka ühitaludeks. Tegelikult on need suurmajandid (mõisad), mille keskmine suurus oli 1997. a 437 hektarit (*Agrarbericht... 1997*).

Tabel 2

Agraarstruktuuri muutused Saksa LV uutes liidumaades

	1991			1996		
	Ette- võtete arv	Kasu- tuses maad %	Kesk- mine suurus ha	Ette- võtete arv	Kasu- tuses maad %	Kesk- mine suurus ha
Füüsilised isikud:						
a) üksikettevõtjad (talud)	12106	11,5	50	25014	21,7	48
b) isikuühingud	531	5,7	550	2820	22,7	437
Juriidilised isikud:						
a) endised tootmis- kooperatiivid	1496	40,1	1380	-	-	-
b) osalus- kooperatiivid	830	27,6	1710	1293	33,2	1425
c) osauhingud	744	14,9	1030	1432	21,3	826
d) aktsiaseltsid	-	-	-	54	1,3	1369
Muud vormid	99	0,2	100	230	0,3	78
Kokku	15806	100,0	325	30843	100,0	180

Juriidiliste isikutena on esindatud suurtootmisvormid. 1991. a lõpuks olid endised LPGd ümber registreeritud ja viidud üle uutele põhikirjadele. Esialgu muudeti need isikustatud osaluskooperatiivideks (*eingetragene Genossenschaft* = eG), edaspidi asuti viimaseid ümber kujundama osauhinguteks (*Gesellschaft mit beschränkter Haftung* = GmbH). Aktsiaseltse on moodustatud vähe, nad pole ilmselt põllumajanduses sobiv vorm.

Reformi tulemusena on SLV uutes liidumaades praegu talude kasutuses ligikaudu 20% maast, ülejäänud 80% on suurmajandite valduses. Esialgu ka Saksamaal kohati levinud tõrjuv suhtumine suurtootmisse on muutunud. Leitakse, et mõistlik osa suurtevõteteid tagab põllumajandustootmise jätkumise, tööhõive ja konkurentsivõime. Peetakse silmas, et ka vanades liidumaades on probleeme killustatud agraarstruktuuriga ning jätkub kontsentratsiooniprotsess. Endisel Lääne-Saksamaal oli 1949. a üle 50-hektariliste talude kasutuses 10% maast, praegu on nende osakaal juba 44%.

Teiste Kesk-Euroopa maade agraarstruktuuri ümberkorraldustes oli igalühel oma eripära, kuid üldiselt hoiduti seniste suurmajandite kergekäelisest lammutamisest. Statistilise arvestuse järgi oli Tšehhis 1997. a juriidiliste ja füüsilistest isikutest ettevõtete vahekord kogutoodangus 48:52% ja Ungaris 43:57% (tabel 3). Et ka viimaste hulgas on küllalt suuri ettevõtteid, võib suurtootmise osakaal tegelikult olla tunduvalt suurem.

Balti riikidest, kus reformidega taotleti ulatuslikumaid muudatusi, toodeti samal ajal Läti ja Leedu suurmajandites (riiklikud õppe- ja katsemajandid) vaid veerand kogutoodangust (tabel 3). Eestis oli suurettevõtete ja talude vahekord lähedane Kesk-Euroopa maadele, kuid suurmajandid on reformi käigus oluliselt nõrgestatud. Reformide erinev käik on kajastunud kogutoodangu mahu muutustes. Kesk-Euroopa maades on see vähenenud 1990. aastaga võrreldes veerandi, Balti riikides ligikaudu poole võrra (tabel 3).

Tabel 3
Ettevõtlusvormid ja põllumajanduse kogutoodang
mõnes reformiriigis

	Suur- ja väike- tootmise vahe- kord kogu- toodangus (%)	Kogutoodangu maht 1997. a võrreldes 1990. aastaga (%)		
		Kokku	Sealhulgas taime- kasvatus	looma- kasvatus
Tšehhimaal	48:52	76	81	72
Ungari	43:57	76	88	65
Eesti	46:54	56	75	45
Leedu	25:75	64	92	46
Läti	24:76	42	62	34

Erinevused Eesti ja Leedu vahel on mõjustatud ka siseturukorraldusest. Väärrib tähelepanu, et Euroopa Liidu maades, sealhulgas Saksamaal tervikuna, on põllumajanduse kogutoodang püsinud 1990. aastate tasemel. See on andnud EL riikidele võimaluse hõivata arvestatav osa seniste põllumajanduslike Kesk- ja Ida-Euroopa maade siseturust.

Lätis ja Leedus olid reformid isegi mõnevõrra ulatuslikumad kui Eestis. Valitses restitutsiooniline suund ja taotlus taastada 1939. a agraarstruktuur. Suurettevõtetest on säilinud vaid riiklikud õppe- ja katsemajandid. Taasrajatud talud on võrdlemisi väikesed, Leedus keskmiselt 11,8 hektarit, Lätis siiski 22–23 hektarit, seega võrreldavad Eesti omadega. Tagastamisnõudega on ligikaudu 38–40% maadest, niisiis peab reform mingil kujul jätkuma.

Eestis algas agraarreform tegelikult *Taluseaduse* kehtestamisega 1989. aastal. See andis võimaluse suurmajanditest järk-järgult eralduvate talude rajamiseks, kuigi ei kavandatud kompaksete talukülade kujundamist. Rajati küllaltki suuri talusid, mis on praegugi elujõulised.

Esialgse arengu katkestas jäiga restitutsiooniidee levik. Taotleti 1940. aastal natsionaliseeritud maa ja kollektiviseerimisel ühistatud vara tagastamist õigusjärgsetele omanikele. See eeldas suurmajandite kiiret laialisaatmist ja nende kasutuses olnud maa ja vara jagamist. Sisuliselt tähendas see taotlust taastada 1939. a agraarstruktuur. Sealjuures oli ette näha, et kaasaja tingimustes pole võimalik taastada omaaegset 140 000 talu ega tulemaale tagasi sel ajal põllumajanduses töötanud ligi 500 000 inimest. Ühtlasi on agraarajaloost teada, et nii kiire ja ulatuslik agraarstruktuuri muutmine pole majanduslikult teostatav. Kuigi kollektiviseerimine toimus vägivaldselt, oli hilisem suurmajandite vara ja ka nende organisatsiooniline struktuur rahva tööga loodud väärtus, mida poleks võinud kergekäeliselt maha kanda.

Vaieldava lähtekontseptsiooni tõttu kujunesid ka reformiseadused raskesti käivitataavaks. Vastupidi varasematele tavadele koostati eraldi seadused suurmajandite maa ja vara jagamiseks. Suurmajandite likvideerimist ja nende vara jaotamist käsitlev akt nimetati põllumajandusreformi seaduseks, ehkki selles puuduvad konkreetset viited reformi eesmärgi, tulevase agraarstruktuuri kohta. Maaküsimuste lahendamiseks koostati eraldi *Maareformi seadus*, mis tegelikult ei kavandanud maareformi traditsioonilises mõttes, vaid oli sisult maade õigusjärglastele tagastamise seadus. Maareform sõna otseses mõttes tähendanuks maakorralduslikku kompaksete kasutusüksuste moodustamist ning nende väljaandmist vastavaid prioriteete arvestades. Õigusjärglastele tulnuks

sel juhul maa kompenseerida ainult väärtpaperites (EVPd), andes neile ka õiguse osavõtuks maareformist.

Ühtlasi kujunes seadus kohmakaks, sest sellesse püüti koondada peale talumaade tagastamise ka linnade eramukruntide erastamise ning muid maade kasutamist reguleerivaid aspekte. Samuti asuti seadusi ajalise erinevusega rakendama: majandite likvideerimine ja vara jaotamine algas hoogsalt juba 1993. aastal ning viidi põhijoontes kiiresti lõpule, maade jaotamine oli palju keerukam ning on praegugi pooleli. Selle tagajärjel oli vara uutel valdajatel raskusi selle efektiivse kasutamisega, sest polnud korrektselt vormistatud maakasutust.

Talumaade tagastamine osutus ettearvatult keerukaks, kuluks ja aeganõudvaks. Tülikas oli ülemäära laia pärijateringi hulgast õigeid otsida, kulukad olid poolsajanditaguste talupiiride taastamisega seotud maamõõdutööd. Küsitav on kogu töö mõttekus: tõsimeelsed talutaastajad said tagasi kaasaja nõuetele mittevastava, liiga väikese maatüki. Kui õnnestub seda mingil viisil suurendada, tuleb kogu maamõõdu ja katastrisse kandmise töö uuesti teha.

Teisalt on tagastamisnõue esitatud vaid ligikaudu 30–40 protsendile talumaadest. Ülejäänud on aga raskesti kättesaadav tegelikule maaharijale, talupidajale või ühistule. Reformireeglid nägid ette sellise maa erastamist enampakkumise teel, mitte riigi vahendusel teostatava reformi kaudu. Järelikult kuulus reformiideoloogide poolehoid maid kokkuostvatele spekulantidele.

Põllumajanduse omandireformi teostamisel eelistati suurmajandite vara jagamist võimalusele paigutada osakuid tootmist jätkavatesse ettevõtetesse. Ei tunnetatud tekkivaid raskusi. Oli teada, et suurmajandite tootmise põhivaradest moodustasid 1980. aastate lõpus üle 70% hooned, ehitised, istandused, maa-parandusrajatised jne, ainult ligi 30% oli loomade, masinate, transpordivahendite maksumus. Naturaalselt jaotatavad olid vaid viimased. Esimese grupi puhul oli jaotatav nende rahaline väärtus, kuid oli lootusetu seda vara kellelegi soodsa hinnaga ära müüa. Tekkisid raskused ka varade bilansi koostamisel. 1980. aastate lõpus oli põllumajandusettevõtete põhivarade maksumus kokku 4,4 miljardit rubla, sealhulgas tootmise põhivarasid 3,4 miljardi ning olme- ja sotsiaalobjekte ühe miljardi rubla väärtuses. Pidades

silmas selleaegse ja praeguse raha ostujõu vahekorda, ulatuks põhivarade maksumus 40–50 miljardi kroonini. Reformikomisjonid lähtusid mõningate täpsustustega 1992. a rahareformiga kehtestatud inflatsioonirubla ja krooni vahetussuhtest 10:1, kuigi põhivarasid inflatsioonirubladesse polnud hinnatud. Kohati kasutati ka lihtsustatud, nn lehma hinna meetodit.

Vara hindamise tulemused on Põllumajandusministeeriumi andmeil järgmised: õigustatud subjektidele tagastamisele kuulus 377 miljonit krooni, töösakuid arvestati 987 miljoni krooni väärtuses, riigivaraks tunnistati 103 miljonit krooni (*Põllumajandus...* 1998: 43). Varade koguväärtuseks hinnati seega 1467 miljonit ehk ligikaudu 1,5 miljardit krooni. Lähtudes ülalesitatud kaalutlustest, hinnati majandite vara vägagi odavalt.

Lisaks on vaieldav ligemale veerandi vara, sotsiaal- ja olmeobjektide, tasuta võõrandamine ja riigi- ning munitsipaalomandiks andmine. Maailmas ei ole kusagil põllumajanduselt nõutud riiklike subsiidiumide tagasimaksmist. Majandite vara alaväärtustamise tõttu kujunes valdava osa maarahva, niihästi õigustatud subjektide kui ka majandite töötajate osasaamine vara jagamistest väga tagasihoidlikuks. Sellest ei piisanud talurajamise stardikapitaliks. Teisalt võimaldas vara odavus selle koondumist üksikute mõjukate isikute ja isikugruppide valdusesse oksjonite ning mitmesuguste ärastamisviisiliste erastamisvõtete kaudu. Arvestatav osa varadest jäi aga kasutult seisma.

Reformiseadused ei nõudnud otsesõnu seniste suurmajandite laialisaatmist, vaid nende mõningat ümberkorraldamist. Avalik arvamus ja enamik reformikomisjone oli aga häälestatud likvideerimismeelselt ning laiali saadeti isegi tugevaid riigimajandeid, nagu Kehtna, Saku, Tori jt. Tervikuna säilisid mõned üksikud, näiteks kolm Järvamaa tuntud ettevõtet, mis kujundasid omandisuhdet ümber töösakute alusel.

Teatud määral võimaldas tootmisvarade sihipärast kasutamist jätkata nn tervikvara kontseptsiooni lülitamine põllumajanduse omandireformi seadusse. Tervikvarade all mõisteti loomakasvatufarme, teravilja- ja masinakeskuseid, tööndusettevõtteid. Need erastati kas üksikisikutele või töösakute alusel suuremale grupile endistele majanditöötajatele, enamasti siiski üksikobjektidena, mitte tehnoloogilise tervikuna. Seega kujutavad praegused

suurettevõtetena arvestatavad tootmisüksused endast sageli vaid loomakasvatusefarmi, millel on piiratud ulatuses ebamäärase kasutusõigusega maad. Tihti puuduvad neil ka teravilja- ja masinakeskused. Selliseid tootmisüksusi koormati osakute väljamaksmise kohustusega; reorganiseerimiskulude ning materjalide ja energia hindade tõusu tõttu on neil arvestatavaid võlgu. Ka talude arengut pole kontseptuaalselt vaieldav agraarreform eriti soosinud. Tekkinud olukorras on vaja selgitada võimalusi, kuidas edasi minna.

3.3. Agraarstruktuuri kujundamine lähiaastatel

Meie reformiseadused ei püstitanud konkreetseid eesmärke ettevõtete süsteemi loomiseks. Mõneti stiihiliselt on siiski kujunenud, võiks väita, mitmesuguste vormidega agraarstruktuur. Siiski ei funktsioneerigi see kuigi efektiivselt, lahendamata probleeme esineb kõigil tasanditel (Kaubi 1998).

1993. a alguseks kulges süsteemi ümberkujundamine teatud määral evolutsiooniliselt: oli moodustatud üle 8000 talu, ülemääraste mõõdetega suurmajandeid oli jaotatud paremini juhitavateks üksusteks, nende üldarv oli kasvanud (tabel 4).

Tabel 4

Põllumajandusettevõtete arvu ja süsteemi muutused Eestis

(aasta algseis)

	1991	1993	1994	1996	1998
Juriidilisest isikust ettevõtted	340	586	1013	873	803
Talud:					
kuni 10 ha	408	1699	2116	6388	10806
10–20 ha	581	2269	2823	5272	9545
20–30 ha	539	1804	3191	3574	6216
30–50 ha	581	1811	2090	3195	5519
üle 50 ha	230	829	933	1358	2585
Kokku	2339	8412	10153	19767	34671
Talu keskmine suurus (ha)	26,6	25,4	24,8	20,8	21,7

1993. aasta kujunes n-ö suure murrangu aastaks. Senised suur-ettevõtted samahästi kui likvideeriti, nende asemele moodustati tervikvara põhimõttel 1013 killustatud, ebamäärase maakasutusega tootmisüksust. Neile kujunenud suhteliselt rasketes tingimustes on praeguseks säilinud 803 üksust.

Et talude taasrajamine oli reformi põhieesmärgiks, suurenes nende arv pidevalt. Praegu on talude koguarv ligi 35 000. Et talumaid tagastatakse 1939. a piirides, kujunes vastavalt ka talude suuruseline struktuur, nad on kaasaja tingimustes liiga väikesed (tabel 4). Talude keskmine suurus on järjest vähenenud. Üle 30 ha talusid oli 1991. a algul ligi 35%, praegu alla veerandi. Seevastu kuni 10 ha talusid oli vastavalt 17,4% ja 31,2%. Põllumajanduse kogutoodangust andsid 1997. aastal suurtootmisüksused 45,7%, talud 26,7% ning elanike abimajandid 27,6%. Suurtootmisüksuste osa on veel eriti kaalukas loomakasvatases, ulatudes üle 60 protsendi (tabel 5). Taimekasvatus on suurettevõtetes tagasihoidlikuks jäänud.

Tabel 5

Ettevõttevormide osakaal tootmises 1997. a (%)

	Külvi- pind	Kogu- toodang	sealhulgas	
			taime- kasvatus	looma- kasvatus
Suurettevõtted	42,7	45,7	29,8	60,6
Talud	38,7	26,7	40,3	14,0
Elanike abimajandid	18,6	27,6	29,9	25,4
Kokku	100,0	100,0	100,0	100,0

Säilinud suurtootmisüksuste lähitulevik eeldab levinud poliitilis-ideoloogiliste eelarvamuste (samastatakse mõistega "kolhoo-sikord") ületamist. Praegu on nad vajalikud, et kasutada ära olemasolevat tootmisbaasi, eeskätt hooneid, ning tagada maarahvale tööhõive. Ühtlasi on neil koht lähituleviku agraarstruktuuris, et Eesti põllumajandus oleks kaasaja tehnilisel tasemel konkurent-sivõimeline. Samuti loob see maarahvale valikuvõimaluse: olla talupidaja, talusulane või mõisatöoline.

Vaieldamatult on suurettevõttele sobimatu nõukogudeaegne ebaisikuline ühisomandi vorm. Teine äärmus oleks parempoolit-

sevale mõtteviisile omane ainuisikuline omandivorm ehk mõisnikustaaus. See peaks jääma ajalukku, kuigi teatud ulatuses seda praegu kujuneb. Valdavaks peaks jääma suurema omanike hulgaga äriühing, eeskätt osaiühingu vormis. Maarahvast ei tohiks omanike ringist ülemäära välja tõrjuda.

Loodetavasti laheneb suurettevõtete maaküsimus riigireservi jäävate maade jätkuva erastamise kaudu, sobiv oleks kasutada ka rendivormi. Praegu on suurettevõtetal keskmiselt 459 hektarit külvipinda, osa ettevõteteid on pindalalt liiga väikesed, nad tuleks viia ratsionaalse suuruseni. Ühtlasi on osa suurtootmisüksustest tehnoloogiliselt killustatud tervikvaradena erastamise tõttu. Võimaluse korral tuleks taastada nende tehnoloogiline terviklikkus, suurettevõtete tehnilised teenistused võiksid teenindada ka ümbruskonna talusid.

Talude ning elanike abimajandite probleemid on üldjoontes samad, sest viimased on sisult juriidiliselt vormistamata maakasutusega ja staatusega talud. Jätkuva riigireservi maade erastamise käigus võib osa neist kujuneda küllaldase suurusega tootmistaludeks. Osa vanemaid inimesi piirdub ilmselt 3–5 ha kääbustaludega, osa neist jääb võib-olla alla 1 ha eluasemekohtadeks, mida tavakohaselt talude hulka ei arvestata. Igal juhul tuleb abimajandite seisund seaduslikult vormistada ning koguhulga kohta arvestust pidada. Et talumaid tagastati 1939. a piirides, on talud jäänud liiga väikeseks. Kaasaegse tehnika abil võib perekonna tööjõuga majandada 100–150-hektarilist talu, seetõttu tuleks riigireservi maade jätkuva erastamise käigus teha talude senises struktuuris korrektiive. Maa peaks olema kättesaadav tegelikele kasutajatele (talud, suurtootmisüksused), järelikult on vaja eelistada ostueesõigusega erastamise või pikaajalise rendi vormi. Enampakumise vorm vastab küll abstraktsele maaturu kiire käivitamise ideele, kuid ei arvesta tegelike kasutajate võimalusi ning soodustab maade suundumist spekulantide kätte.

Agraarteoreetilistes seisukohtades peetakse suurmajandeid tehnilise progressi kandjaks, kuid ka taludel on ratsionaalses ettevõtete süsteemis oluline koht. Nende hulgas suurtalud on muidugi võimelised konkureerima mõisatega, väiksematel taludel on eeldusi mõnede tootmisharude (aiandus, maitse- ja ravimtaimede kasvatamine), samuti mahepõllumajanduse arendamisel. Eeskätt

aitavad nad säilitada elu maal. Praeguses olukorras tuleks püüda välja kujundada siiski küllaldane hulk elujõulisi tootmistalusid.

Teisalt on agraarreformi käigus moodustatud suur hulk väikesi naturaalmajanduslikke äraelamistalusid, mis jäävad ka edaspidi püsima. Tasub silmas pidada, et kogu maailmas on muutumas suhtumine väiketaludesse. Enam ei püüta neid agraarstruktuuri korrastamise nimel diskrimineerida ja välja tõrjuda. Arenenud maades on maarahvas niigi vähenenud miinimumini, linnad enam lisatööjõudu ei vaja, neil on niigi tööhõivega probleeme. Muidugi ei taga väiketalud pere tööjõu täit rahuldatust ja vajalikke sissetulekuid. Töökohtade loomise probleem jääb püsima, püütakse leida maale sobivaid tootmisharusid, rakendatust võivad pakkuda ka säilinud suurmajandid. Lisaks peetakse vajalikuks riigi toetust, see on ühiskonnale ökonoomsem kui toita kasvavaid töötute hulki linnades.

Finantsseisund on praegu raske nii suurtootmisüksustes kui tootmistaludes. Senine tootmisbaas on reformide käigus osalt kasutusest välja jäänud. Tootmisbaasi uuendamiseks on sissetulekud praeguse turusituatsiooni tõttu ebapiisavad. Võrreldes 1920. aastate reformidega on ka talude taasrajamise riigipoolsed toetused (soodushindadega ehitusmaterjalid, pikaajalised laenuid jne) tagasihoidlikumad. Et Eesti põllumajandus Euroopa Liitu astumiseni püsima jääks, on agraarstruktuuri korrastamise kõrval vaja rakendada tegusat turukorralduse- ja tulupoliitikat.

Kirjandus

- A e r e b o e , Friedrich 1919. *Allgemeine landwirtschaftliche Betriebslehre*. 1. Teil. Die Bewirtschaftung von Landgütern und Grundstücken. Berlin
- A g r a r b e r i c h t 1997. *Agrar- und ernährungspolitischer Bericht der Bundesregierung*. 1997. Bonn
- E e s t i majandusajalugu. 1937. Toim. H. Sepp. Tartu
- K a h k , Juhan 1993. *Talude päriseksostmise aegu*. Tallinn
- K a u b i , Johannes 1998. Põllumajandusettevõtete süsteemi kujundamisest. — *Maaleht*, 19. märts
- P i i r i m ä e , Helmut 1990. *Suur Prantsuse revolutsioon 1789–1799*. Tallinn
- P o o l , Theodor 1936. *Maauendus Eestis ja selle tulemusi*. Tallinn

Agraarreformid

- Põllumajandus ja maaelu. Ülevaade 1997. 1998.* Tallinn
Preussische Reformen. — Wirkungen und Grenzen. Aus Anlass des 150. Todestages des Freiherrn vom und zum Stein. 1982. Berlin
- Ratt, A. 1990. *Põllumajandusökonomika ajaloost Eestis kuni 1940. aastani.* Tallinn
- Die agrarischen Umwälzungen im ausserrussischen Europa.* 1930. Ein Sammelwerk. Hrsg. M. Sering. Berlin, Leipzig
- Uluots, Jüri 1935. *Grundzüge der Agrargeschichte Estlands.* Tartu
- Schmitt, G. 1990. "Perestroika" und die Ratlosigkeit der Agrarökonomien. — *Agrarwirtschaft*, Heft 4, S. 97–98
- Vožnilek, Jan 1931. Die Tschechoslovakische Bodenreform. Sonderabdruck aus der *Prager Presse* vom 7 Juni 1931. Prag

JOHANNES KAUBI (sünd. 1927) on lõpetanud 1952. a Eesti Põllumajanduse Akadeemia. Töötanud 1952–1957 Kuremaa Põllumajandustehnikumi õpetajana, 1957–1992 Teaduste Akadeemia Majanduse Instituudis (aspirant, teadustöötaja, sektorijuhataja). 1964. a majandusteaduste kandidaat. 1992. a-st Eesti Agraarökonomika Instituudi teadustöötaja.

DOKUMENTE 1949. AASTA MÄRTSIKÜÜDITAMISEST

II

5.

“Kinnitan”

Täiesti salajane

ENSV siseminister kindralmajor /Resev/ (allkiri)

**ENSV SISEMINISTEERIUMI (SM) TEGEVUSPLAAN
NSVL SM KÄSKKIRJA NR. 00225 12.3.1949. A. JA
NSVL SM TELEGRAMMI NR. 1606 16.3.1949. A.*
TÄITMISEKS**

Nr. Tegevuse sisu	Täitjad
1. Luua kontakt ENSV Riikliku Julgeoleku (RJ) ministriga kogu tegevuse koordineerimiseks, et täita NSVL SM käskkirja nr. 00225.	minister kindralmajor Resev
2. Organiseerida ENSV SM operatiivstaap eelnevate aktsioonide ettevalmistamiseks ja teostamiseks käskkirja nr. 00225 põhjal ning nende täitmise kontrollimiseks operatsiooni käigus koosseisus: ministri asetäitjad alampolkovnik Smirnov, alampolkovnik Santšuk ja osakonna ülem alampolkovnik Avik.	minister kindralmajor Resev

---

Tõlkinud Jaan Isotamm.

Algus eelmises numbris.

* Nimetatud telegrammi ei ole õnnestunud arhiividest leida.

3. Organiseerida NSVL SM korralduste põhjal Tallinna saabuva operatiivkoosseisu, meditsiinitöötajate ja konvoiväelaste vastuvõtmine ning majutamine. alampolkovnik Smirnov
major Voronin
4. Eraldada SM koosseisust 12 juhtivat töötajat ning määrata nad operatsiooni ajaks SM vastutavateks volinikeks maakondadesse ja Tallinna linna, instrueerida neid ning suunata kohtadele järgmiste ülesannetega:
  1. Vajalike abinõude tarvituselevõtmine avaliku korra tagamiseks linnades ja maal operatsiooni ajal;
  2. Kontakti loomine operatsiooni teostavate RJM organitega. Neile vajaduse korral praktilise abi osutamine.alampolkovnik Smirnov
alampolkovnik Avik
5. Koostada SM ja miilitsa liinis SM vastutavate volinike jaoks põhiliste aktsioonide nimestik avaliku korra tagamiseks linnades ja maal operatsiooni ajal.
Võtta seejuures arvesse tegevust agentide ja informaatiorite võrgu, miilitsa ning kohalike formeeringute väliteenistuse, patrullteenistuse, tuletõrje, autode ja vankrite maanteedel liikumise kontrollimise alal jne. (välja arvatud RJM operatiivgrupi transpordivahendid). miilitsapolkovnik Siimon ja
alampolkovnik Virngof
6. Luaa kontakt SM piirivalveorganitega. Valmistada ette ning teostada aktsioone riigipiiri valvamise tugevdamiseks 11., 99. ja 106. piirivalvesalga lõigus. polkovnik Ralnikov ja
piirivalvesalkade ülemad
7. Valmistada ette ning teostada aktsioone Eesti Raudtee objektide kaitse tugevdamiseks SM raudteevägede 51. polgu III pataljoni operatiivteenindamise lõigus. pataljoniülem major Vassiljev

8. Eraldada ENSV SM ohvitseride hulgast, instrueerida ja saata ešelonide formeerimispunktidesse (19 ešloni):
 ešloniülemaid — 9
 asetäitjaid operatiivalal — 19
 asetäitjaid varustusosalal — 19
 arste — 10
 Samuti määrata ešelonidesse, instrueerida ja saata ešelonide formeerimispunktidesse NSVL SM korraldusel saabunute hulgast:
 ešloniülemaid — 10
 arste — 9
 meditsiiniõdesid — 38
9. Eraldada konvoivägede 392. polgust, samuti NSVL SM korraldusel saabunute hulgast konvoi, instrueerida ja saata ešelonide formeerimispunktidesse:
 konvoiülemaid — 19
 konvoi isikkoosseisu — 456 meest,
 24 meest ešloni kohta
10. Eraldada ENSV SM ohvitseride hulgast 19 laadimispunktide ülemat, instrueerida neid ja saata ešelonide laadimisjaamadesse ülesandega:
 1. Juhtida väljasaadetavate ja nende pagasi vastuvõtmist ENSV RJM esindajatelt;
 2. Kindlustada avalik kord laadimispunktides koos nende punktide RJM komandantidega.
 3. Organiseerida ešelonide ärasaatmine kontaktis raudtee esindajatega.
11. Eraldada konvoivägede 392. polgu koosseisust 19 ohvitseri, instrueerida neid ja saata ešelonide laadimispunktidesse ülesandega abistada ešloniülemaid ja konvoid ešelonide formeerimisel, nende kaitse ja valve organiseerimisel.
12. Viia läbi ešloniülemate, konvoiülemate ja laadimispunktide ülemate ühine instrueerimise- ja nõupidamine.

alampolkovnik
 Smirnov
 alampolkovnik
 Avik

392. polgu ülem
 major
 Saburov

alampolkovnik
 Smirnov
 alampolkovnik
 Avik

392. polgu ülem
 major
 Saburov

minister kindral-
 major Resev

13. Koostada arvestused vajaliku hulga vagunite kohta 19 ešeloni tarvis (väljasaadetakavad, pagas, konvoi, köögid, sanitaarisolatorid jne.) vastavalt käskkirjale nr. 0025. Samuti koostada arvestused ešelonide siseja välisseadmete liikide ning hulga kohta.
14. Koostada ešelonide formeerimise skeemid, organiseerida kontingendi vastuvõtmine ja nende valve, tellimused ešelonide ärasaatomiseks.
Kontingentide vastuvõtmisel juhinduda instruksiooni punktidest 6-g, 7 ja 8.
15. Küsida NSVL SM luba SM Tallinna ohvitserikooli ohvitseride ja kursantide kasutamiseks operatsioonis.
16. Teha arvestus ENSV SM ülejäänud jõudude ja vahendite kohta (SM keskaparaat, vabariiklik miilitsavalitsus, Tallinna miilitsavalitsus, parandusliku töö kolooniate osakond, sõjavangide ja interneeritute osakond, kohaliku õhukaitse osakond, maanteed valitsus jne.)
  1. kohalike SM ja miilitsaorganite tugevdamiseks inimressurssidega avaliku korra tagamise alal;
  2. praktilise abi osutamiseks ENSV RJM-le operatsiooni läbiviimisel.
17. Teha arvestused ja varustada ešeloniülemad ettenähtud rahaliste vahenditega käskkirja nr. 00225 kohaselt.
18. Organiseerida abinõud võitluseks põgenemistega, juhindudes instruksiooni punktidest 26, 27, 28.
19. Organiseerida ENSV RJM-st väljasaadetakavate nimekirjade saamine koos nende lähteandmete, erinõupidamise protokollinumbrite või toimiku põhjal tehtud määrustega arvestuskaartide täitmiseks nende kohta ning nende operatiivarvele võtmiseks ENSV SM 1. eriosakonnas.

alampolkovnik
Santšuk
major
Saburov
major
Balalaikin
ešeloniülemad,
konvoiülemad,
laadimispunktide
ülemad

minister kindral-
major Resev

alampolkovnik
Smirnov
alampolkovnik
Tšistjakov

kapten
Patrušev

ešeloniülemate
asetäitjad
operatiivalal
major
Vorobjov

20. Organiseerida vaatlus ja kontroll ešelonide laadimispunktidesse andmise, nende ärasaatmise ja liikumise üle Eesti Raudteel. Määrata ešeloni-, konvoi- ja laadimispunktide ülemate ettekannete kord ja laad. alampolkovnik
Santšuk
major
Saburov
major
Balalaikin
21. Valmistada puust kaste ja nende lukkused (19 tükki) ning varustada nendega ešeloniülemad. major
Voronin
Varustada ešeloniülemad tindi, sulepeade, pliiaatsite, paberi, kirjalaki ja muuga.
22. Korraldada ja teostada ešelonide administratsiooni (ülemate, nende asetäitjate, meditsiinipersonali) ja konvoi varustamine materiaalse varade ja toiduainetega ning ühtlasi selle toimetamine ešelonide formeerimise ja ärasaatmise punktidesse. alampolkovnik
Santšuk
alampolkovnik
Matvijeovski
polkovnik
Anton
major
Saburov
23. Organiseerida ja teostada sidet ning koostööd ENSV RJM organitega ešelonide laadimise käigus. alampolkovnik
Matvijeovski
alampolkovnik
Kodukov
alampolkovnik
Avik
major
Rešetov
24. Organiseerida SM isikkoosseisu väljakutumise ja lähetamise kord neile määratud punktidesse operatiivteenistustlike ülesannete täitmiseks. alampolkovnik
Smirnov
alampolkovnik
Tšistjakov

ENSV siseministri asetäitja alampolkovnik /allkiri/ (Smirnov)

ENSV SM mobilisatsiooniosakonna ülem alampolkovnik /allkiri/ (Avik)

17. märtsil 1949. a.

Tallinn

Allikas: ERAF, SM, f 17/1, n 1, s 139, l 1–5.

6.

ENSV Siseministeerium

Täiesti salajane

Ainult isiklikult

Eks. . . .

ENSV SM MAAKONNA- JA LINNAOSAKONDADE ÜLEMAILE

Ainult . . . . . linn

Lähemal ajal teostab Riikliku Julgeoleku Ministeerium Eesti NSV territooriumil riikliku tähtsusega operatsiooni ENSV RJM poolt väljatöötatud plaanide alusel.

Kogu operatsiooni viivad läbi ja juhivad seda ENSV RJM ja tema kohalikud organid.

Operatsiooni ajaks on ENSV SM ja miilitsaorganitele tehtud ülesandeks: kindlustada avalik kord linnades ja maal ning abistada RJM organeid operatsiooni läbiviimisel.

Sellega seoses panen ette:

1. Eraldada Teie osakonna (valitsuse) koosseisust . . . ohvitseri ja operatiivtöötajat ning . . . miilitsaseersanti ja -rameest ning anda RJM kohalike organite käsutusse nende esimese nõudmise peale.

Selle kontingendi tugevdamiseks saadetakse Teile täiendavalt . . . ohvitseri ja rameest, kes tuleb samuti anda RJM käsutusse nende esimese nõudmise peale.

2. Luua tihe kontakt RJM organite ülematega ja olla kursis nende tegevusega ühiskondliku julgeoleku tagamise alal maakonna /linna/ territooriumil operatsiooni ajal.

3. Valmistada ette ja viia läbi tegevust SM ja miilitsa liinis ühiskondliku korra tagamiseks niihästi operatsiooni päeval kui ka 3–4 päeva jooksul pärast operatsiooni. Seejuures on vaja:

a. Tugevdada eelvangistuskambrite, vanglate, laagrite, kolooniate, maakondlike osakondade, maakonnakomiteede, maakonna täitevkomiteede ja teiste objektide, nagu valla täitevkomiteed, külanõukogud, kolhoosid, riigipangad, telefoni- ja telegraafiside, riikliku ja kooperatiivkaubanduse kauplused ja laod, tööstusettevõtted jne. kaitset.

b. Organiseerida linnades, asulates ja küldes ohvitseri- ja miilitsapatrullide, brigaadmiilitsate ning nõukogude ja parteiaktiivi patrullimine.

c. Aktiveerida agentide ja informaatorite võrk kavatsetavate kriminaalsete, bandiitlike ja muude ühiskondliku korra rikkumise ilmingute õigeaegseks kindlakstegemiseks ning signaaliseerimiseks.

Õigeaegselt ennetada ja katkestada need ilmingud.

d. Organiseerida kõigi asustatud punktidesse, teedele ja igasugustesse avalikesse kohtadesse ilmuvate kõrvaliste, dokumentideta ja kahtlaste isikute kontrollimine ja kinnipidamine.

Filtreerimisel kontrollida neid tingimata kohalike RJM organite kaudu.

e. Tugevdada passirežiimi selleks määratud režiimialustes kohtades.

f. Tugevdada tuletõrjeteenistust ettevõtetes, sovhoosides, kolhoosides, riiklikes ja kooperatiivsetes organisatsioonides ning tuletõrjekomandode operatiivvalmidust.

g. Aktiveerida maakonna peamiste teede sõidukorras hoidmist ning nende puhastamist võimalikust lumest.

4. Kogu SM tegevus kooskõlastada ja viia läbi kontaktis RJM organite tegevusega, lubamata sekkumist operatsiooni, selle teostamise punktidesse ning operatiivgruppide sõidukite liikumismarsruutidel.

Astuda samuti kontakti operatsioonis võimalikult osalevate piirivalvewägede, RJM vägede ja kohalike garnisonide tegevusega.

5. Kogu kavandatud tegevus viia läbi Teie isiklikul vastutusel rangelt konspireeritult ja näiliselt süütutel ettekäanetel, lubamata seejuures RJM organite eelseisva operatsiooni vähimatki avalikustamist.

6. Seoses sellega, et põhiline hulk SM ja miilitsa isikkoosseisust võtab operatsioonist osa, tuleb meie tegevus rajada esmajärjekorras ülejäänud isikkoosseisu valvsuse ja koormatuse tugevdamisele, tõmmates sinna järk-järgult kaasa kõik isikud, kes vabanevad operatiivülesannete täitmisest.

7. Kõiki operatsioonist osavõtjaid põhjalikult instrueerida, varustada nad ettenähtud teenistusrelvadega ning nõuda neilt seaduste ja tšekistlik-sõjaväelise distsipliini ranget jälgimist.

Instruktaaz teostada alles pärast seda, kui need töötajad on saanud RJM operatiivülesanded.

8. Kontrollimiseks ja praktilise abi osutamiseks saadetakse Teie juurde ENSV SM vastutav volinik . . . . ., kes on vastavalt instrueeritud.

Kõigist sündmustest kanda mulle viivitamatult ette ja operatsiooni lõppedes esitada aruanne.

Eesti NSV siseminister kindralmajor /Resev/*

Allikas: ERAF, SM, f 17/1, n 1, s 139, l 12–12p.

7.

Kinnitan

NSV Liidu riikliku julgeoleku ministri asetäitja kindralleitnant (Ogaltsov)

**PLAAN ERIKONTINGENDIGA EŠELONIDE
LAADIMISEKS, KOOSTAMISEKS JA
SIHTKOHTADESSE SAATMISEKS
EESTI NSV TERRITOORIUMIL**

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
Ešeloni number	Laadimisjaam	Millisest maa-konnast toimub laadimine	Ülesanne	Vagunite hulk	Ešeloni koostamisjaam	Vagunite laadimisjaamadesse andmise eest vastutav RJM valvevalitsuse töötaja
97301	Rakvere	Viru	600	21 64	Rakvere	Leitnant Jegorov
97302	Jõhvi	Viru	300	21 43	Jõhvi	Leitnant Gassitš
97310	Paldiski	Saare, Hiiu	280 50	13 47	Keila	Leitnant Magaran
97304	Kehra	Harju	300	10 43	Tapa	V.-leitnant Pahhomov
97305	Ülemiste	Pärnu	490	58	Ülemiste	Leitnant Kljujev
97306	Ülemiste	Tallinn	320	58	Ülemiste	V.-leitnant Tretjakov
97307	Keila	Harju	400	57	Keila	V.-leitnant Guljajev
97308	Risti	Pärnu	950	63	Risti	N.-leitnant Bazarov
97309	Haapsalu	Lääne	500	13 58	Haapsalu	N.-leitnant Salnikov
97303	Tapa	Järva	480	10 58	Tapa	V.-leitnant Andrejev

*Dokumendi tekst on allkirjastamata.

Dokumente 1949. aasta märtsiküüditamisest. II

97311	Jõgeva	Tartu	547	20 58	Jõgeva	Leitnant Sepunin
97313	Jõgeva	Viljandi	400	57	Jõgeva	N.-leitnant Nikola- jenko
97312	Veriora	Võru	210	20 30	Veriora	Leitnant Volhovski
97314	Tartu	Tartu	400	57	Tartu	Kapten Menšikov
97315	Elva	Tartu	423	60	Elva	Major Davõdov
97316	Keeni	Valga	400	57	Keeni	N.-leitnant Jemelja- nov
97317	Puka	Viljandi	500	13 58	Puka	Kapten Kuzmin
97318	Võru	Võru	—	13 15	Võru	N.-leitnant Utkin
97319	Võru	Võru	510	58	Võru	Leitnant Nikolajev

[eelmise tabeli jätk]

[1.]	8.	9.	10.	11.	12.
[Ešeloni number]	Kontingen-ti laadimis-jaamas vas-tu võttev RJM koha-liku osa-konna ko-mandant kuni koos-tamisjaa-mani	Laadimis-punkti ülem SM poolt	Ešeloni koosta-mispunktis vastu võt-tev konvoi ülem SM konvoi-vägedest	Ešeloni koostamispunktis vastu võt-tev ešeloni ülem	Sihtkoha jaam ja raudtee
97301	Major Tsvetkov	Major Zavjalov	V.-ltn. Jemelin	Ešeloni ülem al.-polk. Krivtsov. Asetäitja operatiivalal ltn. Gering. Asetäitja majandusalal v.-ltn. Tongin. Arst Vaingorten. Meditsiiniõed Danilova, Moissejeva.	Abakan

Dokumente 1949. aasta märtsiküüditamisest. II

97302	Al.-polk. Beljajev	Major Galkevitš	Ltn. Šubin	Al.-polk. Zelenkov, v.-ltn. Eidus, n.-ltn. Bau- lin, Nizov, Gulova, Sima- tšenkova	Abakan
97310	Major Jakobson	Major Zabolotski	V.-ltn. Tupitsõn	Kapten Kurotškin, ltn. Asto- ton, ltn. Žugan, Juurik, Novosseltseva, Dolgova	Barabinsk
97304	Major Zaporo- štšuk	Major Ivanov	Ltn. Podli- palov	Al.-polk. Platonov, v.-ltn. Kulikov, major Mišin, v.- ltn. Kvater, Stavrova, Buhharova	Abakan, Son
97305	Polk. Nikolski	Major Buzin	Kapten Kotškur- kin	Al.-polk. Kezin, n.-ltn. Kangro, kapten Sobolev, Janovitski, Potapova, Bogatenkova	Šira, Son, Užur
97306	Polk. Taevere	Kapten Ots	Kapten Okunev	Major Leontjev, n.-ltn. Saar, n.-ltn. Katištšev, Startsev, Kulikova, Kazakova	Atšinsk, Adadõm, Užur
97307	Al.-polk. Mjag- tšenko	Kapten Lazarev	V.-ltn. Neste- renko	Major Drevlev, n.-ltn. Trio- din, vanem Smirnov, Zal- manova, Janina, Fedulova	Tšerepa- novo
97308	Al.-polk. Pomõtov	Al.-polk. Hanson	Kapten Gaganov	Major Nikitin, ltn. Lii- vin, ltn. Pismennõi, Mi- litš, Kuzmina, Rubtsova	Tšerepa- novo
97309	Major Pupõšev	Al.-polk. Kulitski	V.-ltn. Ivanov	Major Maruškov, ltn. Sme- lovski, major Belokon, Ni- kitina, Povarova, Kazanskaja	Tšulõms- kaja, Novo- sibirsk, Zojaš- Tugutsin
97303	Major Andrejev	Major Stepanov	Ltn. Petrov	Al.-polk. Zaikin, ltn. Frei- gin, v.-ltn. Koršakov	Abakan
97311	Kapten Minski	Kapten Zõkov	V.-ltn. Birokov	Major Savinov, ltn. Rebrov, ltn. Trizna, v.-ltn. Frimina, Rempel, Zaitseva	Bara- binsk, Ubins- kaja, Karagat
97313	Al.-polk. Povarov	Kapten Petrov	Ltn. Tšigrin	Major Gnedõhh, v.-ltn. Bu- magin, v.-ltn. Makuhhin, kapt. Žalan, Solovjova, Šibajeva	Tatar- skaja, Karsuk

97312	Al.-polk. Puditšev	Major Andre- juškov	Ltn. Pavlov	Major Tolmatšov, ltn. Fi- lissov, ltn. Solovjov, v.- ltn. Titenko, Sergejeva, Jerohhova	Kaiints, Bara- binsk, Tšanõ
97314	Al.-polk. Gavri- lenkov	Al.-polk. Vallik	Kapten Bobrik	Kapten Kudrov, ltn. Jeroh- hin, v.-ltn. Ovsjannikov, kapt. Guljajev, Tšepeljo- va, Gerassimova	Omsk
97315	Polk. Saveljev	Kapten Aleksin	Ltn. Sagartšuk	Al.-polk. Sõromjatnikov, n.-ltn. Kuteinikov, vanem Duškovi, kapt. Fomitšev, Baženova, Danilkina	Ljubims- kaja, Kala- tšins- kaja
97316	Major Smirnov	Major Uljanov	V.-ltn. Vorontsov	Al.-polk. Rõbkin, v.-ltn. Soklanov, kapt. Ignatjev, kapt. Pomerantseva, Reb- rova, Kobjakova	Novo- sibirsk
97317	Major Gavrilov	Al.-polk. Raud	Kapten Mirončšik	V.-ltn. Tezjajev, ltn. Rad- tšenkov, ltn. Skvortsov, v.- ltn. Ratanova, Matšneva, <i>Bussurina</i>	Novo- sibirsk
97318	Major Gavrilov	Paukson	Ltn. Porõvkin	Al.-polk. Teetsov, n.-ltn. Kubantsev, v.-ltn. Abdu- lin, v.-ltn. Issajeva, Mika- šo, Martõnova	Mihhai- lovo, Ida- Siberi raudtee
97319	Major Suhharev	Major Voronov	Kapt. Bažin	V.-ltn. Babenkov, v.-ltn. Gluhhovtšenko, v.-ltn. Rja- bov, v.-ltn. Livitski, Podõ- mova, Smetuhhina	Kitoi, Tulon

Kirjutas üles alampolkovnik Matviejevski (allkiri)

Saadetud eksemplare:

NSVL SM Konvoivägede Valitsusele

ENSV Siseministeeriumile

48. diviisi ülemale

Allikas: ERAF, SM, f 17/1, n 1, s 139, l 13–14.

(Järgneb)

ARVUSTUS

TALLAMISI EESTI RAHVUSBIBLIOGRAAFIA RADADEL

Eesti raamat 1941–1944: 1941. a. september–1944. a. september: Estonica 1941–1944. Koostanud Janika Tomingas. Tallinn: Eesti Rahvusraamatukogu, 1997. 231 [+1] lk. (Eesti retrospektiivne rahvusbibliograafia.)

1.

Kõnealune teos nägi ilmavalgust augustis 1997. Et ta täiesti selgesti — seda tõendab palgeleht — liitub Eesti retrospektiivsesse rahvusbibliograafiasse ning et sellest bibliograafiast on ees olemas ja ka peatselt tulemas kõige olulisemad osad, siis sünnitab põguski tutvus uue osaga rohkesti küsimusi ja probleeme, mis ilmselt ei oota vastuseid ja lahendusi mitte ainult vahetuult tegijailt, vaid ka asjaomastelt ringkondadelt ülepea. Ühtlasi rõhutan algusest peale, et ma ei ole kõnesoleval alal professionaal, vaid lihtsalt üks selle teose uudishimulikke ja küsivaid tarbijaid.

Kõigepealt sunnib kõnealune teos meid uuesti järele mõtlema “Eesti retrospektiivse rahvusbibliograafia” põhimõttelise kontseptsiooni, kontseptuaalsete põhimõtete üle. Et meil on selgesti toonitatult tegemist *Eesti* bibliograafiaga, mis suurtähelisena peaks ilmselt sisaldama ning — nagu tõendab teostus — faktiliselt ja arusaadavalt ka ning eelkõige sisaldabki väiketähelist “etnilist” eestilisust ja eestikeelsust, siis paistab see suurtähelisus esialgu seadvat ürituse ulatusele teatavaid “territoriaalseid” piire, nimelt eestimaisust. Ent kui sellele piiritlusele lisandub veel viide *rahvusbibliograafiale*, siis tähendab see seda, et niimoodi piiritletud bibliograafia peaks tervikuna kirjeldama rahvuse raamatut, õigemini trükist, rahvustrükist. Ükskõik mis tähenduses me siis ka ei tarvita sõna *rahvus*, hõlmaku see siis ahtalt etnilist või eestikeelset, Eestimaad kui territooriumi või vaba Eesti riiki tervikuna — millele võiksid näiteks vihjata seerianimetuse tõlked saksa ja inglise keelde —, tähendab

see seda, et see bibliograafia peab e s i t e k s kirjeldama kõike millal ja kus tahes tervenisti või osaliselt eesti keeli ilmunut, s.t kirjastatud ja/või trükitut, t e i s e k s kõike Eestimaal — ta maksimaalseis piires, s.t ajaloolises “Suur-Eestis” — millal ja mis keeli tahes ilmunut, k o l m a n d a k s kõike eestlaste ja ka Eestimaalt vahetult päritolevate poolt väljaspool Eestimaad, võõrsil millal ja mis keeli tahes tegijana — autori, kirjastaja ja/või trükkalina — ilmutatud, s.t võõrsil *omana* ilmutatud. Eesti rahvusbibliograafia mõiste kätkeb nimelt seda kirjeldatava trükise *rahvusomasust*. Seda, et kirjeldatava trükise esimene ning võimalik et ainuski kirjelduspaik on eesti rahvusbibliograafias. Seda, et kirjeldatavat trükist peame tingimata kirjeldama meie oma eesti rahvusbibliograafias. Selge on see, et kõnealune omasus, rahvusomasus on formaalteoreetiliselt vaieldav, ent silmas pidades probleeme, mis võivad tekkida võõrsil “omana” ilmunu liitmisel eesti rahvusbibliograafiasse, paistab, et need lahenevad kunati suhteliselt kergesti, kui igale juhule läheneda järelemõtlevalt *in concreto et in individuo*. Teadupärast ei te kita meie oma trükise ajaloolis-geograafiline tingitus lihtsalt sääraseid probleeme, vähemalt mitte *en gros*. Põhimõtteks võib muidugi olla, et pigem rohkem kui vähem, ent mitte ülearust.

Nõnda siis peaks eesti retrospektiivne rahvusbibliograafia — nagu muide ka jooksev! — kirjeldama kõike eesti keeli, Eestimaal ja võõrsil eestlasilt ja eestimaalasilt ilmutatud. Igatahes peaksid rahvusbibliograafia piirid olema sääraseid, et võimaldada oma trükisena kirjeldada Karl Rumori teost *Kahe tule vahel* ning ei võimalda sellena kirjeldada Anna Louise Strongi teost *The Russians are People*.

Karl Rumori teos peaks kuuluma arvustatavasse bibliograafiasse, mis hõlmab aastaid 1941–1944 juhul, kui peab täielikult paika järgmine, *de visu* tehtud kirje — teosest leidub kaks eksemplari O. Lutsu nimelises Tartu Linna Keskraamatukogus:

Karl Rumor Ast, *Kahe Tule Vahel: Peatükke eesti rahva iseseisvuse võitlusest sakslaste ja venelaste vallutamise püüete vastu*. — New York: Üleilmiline Eesti Ühing New Yorgis, [1943 või 1944/45]. — 230 [+2] lk. — Lk. 197–230 lisa: Eesti rahvas ajaloo valgusel.

Asi seisabki selles, et raamatus ei ole ilmumisaastat näidatud. Leidub kaks viidet teose valmimise ajale: eessõna “Saateks” järel seisab *Rio de Janeiro* 1943, lisa järel: *R. d. Janeiro, 16. aug. 1943*. Alfred Kurlents, kes aastail 1959–1961 “jagas” oma elupaika Montreali ka Karl Rumoriga, näitab lühimonograafias *Karl Rumor*, mille valmimisega viimane ilmselt tuttav pidi olema, raamatu *Kahe tule vahel* ilmumisaastana 1943 (Alfred Kurlents, *Karl Rumor*. — Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv, 1963. — Lk. 54). Harald Peep kordab sa-

ma ilmumisaastat 1943 (*Eesti kirjarahva leksikon: Estnisches Schriftstellerlexikon*. — Koostanud ja toimetanud Oskar Kruus. — Tallinn: Eesti Raamat, 1995. — Lk. 484). Bernard Kangro esitab raamatu ilmumisaajana 1944/45 (Bernard Kangro, *Eesti kirjakuulutaja eksiilis: Biblio- ja biograafiline teatmik aastaist 1944–1986: Kirjanduse lugu andmetes, arvudes ja piltides*. — Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv, 1989. — Lk. 80). Ka Rutt Hinrikus teab, et *Kahe tule vahel* on ilmunud 1944/45 (vt: *Kultuurileht*. — 13. jaan. 1995. — Nr. 2). Nii et kui ilmumisaajana peab paika 1943 või 1944/45, pidanuks vastav kirje leiduma rahvusbibliograafia kõnealusel osas. Selle puudumist võib vabandada ainult kindel teadmine, et raamat ilmus 1945 või veel hiljem. Loodetavasti tegijad nõnda teavadki.

Mis nüüd A. L. Strongi raamatusse puutub, mille kirje (nr 830) lugeja leiab rahvusbibliograafia käesolevast osast, siis ei ole koostaja seda oma silmaga näinud — sellele viitab kirje-eelne tärn ehk asterisk. Muud märgid viitavad sellele, et ilmselt on kirje koostatud Ants Orase artikli järgi “Sõjaaegset inglise- ja rootsikeelset kirjandust Eesti üle” (*Eesti Looming: Kirjanduslik koguteos*. — Toimetanud A. Oras, K. Ristikivi, E. V. Saks, G. Suits, V. Uibopuu. — Helsingi, 1944) või selle osa järgi “Inglisekeelset kirjandust Eesti kohta” (*Kauge Kodu: Kirjanduse, kunsti ja kultuuri kuukiri*. — 1946. — Nr. 3). Raamatud nägemata ja teost tundmata on raske otsustada selle üle, kas see peab olema kirjeldatud meie rahvusbibliograafias — isegi siis, kui silmas pidada kõnealuse osa ülesehituslikke põhimõtteid. Olemasolevate andmete alusel otsustades puuduvad tal päris kindlasti “rahvusbibliograafilised” tunnused eespool kirjeldatud mõttes. Nähtavasti on raamat arvatud *Estonica* alla. Tundes selle kommunistliku literaadi elukäiku ja mõnd teistki teost, näib olevat õige järeldus, et Eestis pole ta viibinud ning kirjeldab Balti riikide liitumist N. Liiduga Leedust nähtult, hinnates seda tõelise revolutsioonina. Ants Oras, kes ütleb teose kohta, et “see on veel üpris tagasihoidlik faktide võltsimine”, peatub sellel teosel oma ülevaates ilmselt sellepärast, et see kõneleb Baltimaade inkorporeerimisest tervikuna. Muide, 1990. aastal avaldati Moskvast vene keelde tõlgitud A. L. Strongi teine teos *Leedu uus tee*, mis oli esmakordselt ilmunud 1941 New Yorgis pealkirjaga *Uus Leedu* — seda kasutati veelkordselt ajakohase propagandaraamatuna Leedu vastu.

Millepärast ei leidu rahvusbibliograafia käesolevas osas K. Rumori raamatut ning leidub A. L. Strongi oma, seda teab täpselt ainult osa koostaja. Õigupoolest ei olegi nende põhjenduste saavutamise siin omaette eesmärgiks — kasutan nende näidete “vastandust” ajendina järgneva aruteluks. Nimelt seab see “vastandus” selgesti üles nn *Estonica* ja

Estica probleemi ning ühtlasi nende vahekorra probleemi Eesti retro-spektiivse rahvusbibliograafia.

Vaadeldavast rahvusbibliograafia köitest, mis hõlmab aastaid 1941–1944, leiame spetsiaalselt sissejuhatatud mõttelise, sest seejärel bibliograafiasse lihtsalt laialilükitud osa *Estonica*. Eesti Teaduste Akadeemia Raamatukogu, praeguse Eesti Akadeemilise Raamatukogu poolt väljaantava rahvusbibliograafia varasematest köidetest säärast spetsiaalselt sissejuhatatud “osa” ei leia. Nende puhul ei saanud nimetatud liigendusprobleemi ka tekkida, sest pealkirja kohaselt hõlmavad nad ainult eestikeelset või vähemalt eestikeelse rööpteksti või tekstiosaga raamatut. Probleem või(nu)ks tekkida muidugi rahvusbibliograafia nende köidete puhul, mis kirjeldavad võõrkeelset raamatut, ent kuna see ala on väljakuulutatud programmi kohaselt vähemalt pealkirjatsi ette piiratud Eestis ilmunud raamatuga, siis ei paista siin raskusi tekkivat. Nagu eespool väidetud, kuulub see ala täiesti ühemõtteliselt ja vaieldamatult Eesti rahvusbibliograafia ulatusse. Käsitagem seda Eestit piisavalt avara ja suurena.

Mainitud *Estonica* ja *Estica* omavahelised piirid on teatavasti hägused ja vaieldavad, sõltudes lisaks sellest, kas neid käsitletakse Eesti vaatepunktist või võõrsil. Näiteks Freiburgi Ülikooli raamatukogus Saksamaal võiksid *Estica* ja *Estonica* alla põhimõtteliselt kuuluda kõik kolm kirjeldatud “rahvusbibliograafilist” ala, mida täiendaks veel kõik mis tahes ja kelle poolt tahes ja mis keeli tahes ja millal tahes ja kus tahes Eesti ja eestilise kohta ilmutatu. Silmas pidades eriti seda, et võõrsil ei osutuks sääranegi kollektsioon ettenähtavalt mitte kunagi kirjeldamatult suureks! Ent Eestis oleks säärane käsitus arusaadavalt lihtsalt absurdne. Harilikult, nagu olen aru saanud, mõteldakse Eestis *Estica* all kokku kõike eesti keeli ja kõike Eestis ilmunut, *Estonica* all kõike Eesti, eestilise ja eestikeelse kohta võõrsil ilmunut. Täpsemalt hõlmaks *Estonica* minu käsituse järgi siis kõike võõrsil ja mitte-eesti keeli ja võõraste (3. jaotuse seisukohalt “mitte-omade”) poolt Eesti, eestilise ja eestikeelse kohta ilmutatu. Nõnda kuuluks nn *Estica* kindlasti rahvusbibliograafia ulatusse, ent ei mingil juhul *Estonica*. Siit järgneb ka, et õigupoolest ei ole meie rahvusbibliograafia seisukohalt erilist otstarvet eristada *Estica*’t, ent ometi *Estonica*’t. Nii et too A. L. Strongi raamat võib tõesti — pärast sellega tutvumist *de visu* — kuuluda *Estonica* alla, ent säärasena kindlasti mitte rahvusbibliograafiasse. ETA Raamatukogu poolt (toimetajaks Endel Annus) ilmutatud rahvusbibliograafia köidetest on *Estonica* kaalutult ja rahulikult välja jäetud. *Estonica* väärrib kahtlemata registreerimist ja kirjeldamist — ega selles asjas veel hääd korda ole —, ent ma ei mõista, millepärast peaks näiteks kelle-

gi inglase või USA juudi poolt Londonis inglise keeli kirjapandud ja sealses kirjastuses inglise keeli kirjastatud ja sealses trükikojas trükitud reisijuhti Eesti kohta, mida Eestis mitte keegi isegi näinud ei ole, kirjeldama Eesti retrospektiivses rahvusbibliograafias. Isegi mitte spetsiaalses lisas *Estonica*. Selle loogika järgi peaksid kõik maakaardid, mis iganes ilmunud ja millelt Eesti vähemalt nime järgi ülesleitav, samuti leidma oma kirje mitte ainult *Estonica*'s, vaid ka rahvusbibliograafias endas. Maakaarte selles ometi kirjeldatakse! *Estonica* ei kuulu ei Eesti ega eesti rahvusbibliograafiasse. Isegi nõukogude ajal eraldati *Estonica* jooksvas bibliograafias — hiljem ideoloogilis-poliitilisel kaalutlusil rõhutatult Nõukogude *Estonica*'na — l i s a n a eesti rahvusbibliograafia osast. Nagu eestpoolt näha, olen nõus sellega, et rahvusbibliograafia "ala" avardada, ent siiski mitte piiramata viisil. Kindlasti tuleb vaadeldava kõite koostajat kiita selle eest, et sisse on võetud ka raamatud, millel ei ole Eestiga muud seost peale trükikoha ja -koja. Nõnda on sõja ajal Tartus trükitud Anton Dörfleri *Die schöne Würzburgerin* (85) ja Rainer Maria Rilke *Die Weise von Liebe und Tod des Cornets Christoph Rilke* (775), jt. Ent ühtlasi peaks iga trükise kirjest ühemõtteliselt selguma see, millepärast on trükis rahvusbibliograafiasse võetud. Mõnikord võib seda vaevu aimata, näiteks F. A. Lange trükise puhul *Der deutsche Anteil am Aufbau des Zarenreichs* (501), mida koostaja ise polegi näinud. Avara, ent siiski mitte piiramata rahvusbibliograafia viisand eeldaks edaspidigi kõige Eestis ainult trükitugi, ehkki mitte siin ilmunu kirjeldamist. Pean seejuures silmas asjaolu, et hõlpsasti kättesaadavad andmed selle kohta, mida kõike on Eestis aegade jooksul ka ainult trükitud, avardavad meie ettekujutust Eesti ajaloolisest rollist Euroopas — eriti ehk murranguaegadel. See, et nõukogude ajal trükiti Eestis miljonite kaupa venekeelseid õpikuid Venemaa koolilastele, ei üllata arvatavasti kedagi. Ent seda, et 1980.–1990. aastate vahetusel trükiti Eestis nimelt neid ajalehti-ajakirju, mida Venemaal trükkida ei tulnud veel kõne alla, või seda, et veidi hiljem trükiti Tartus *fac simile* ka Adolf Hitleri *Mein Kampf*, või seda, et nimekas Saksamaa LV kirjas-taja trükib tänapäevalgi oma raamatuid Võrus — seda ei tarvitseta enam mäletada või veel teada. Probleem on muidugi selles, kuidas kõigele säärasele veel õigel ajal jälile saada ning seda täielikult kirjeldada.

Kuulumaks meie rahvusbibliograafia "alasse", selleks peab (vaideldava) trükise tegijal või tegemisel olema oluline seos Eesti või eestilisega, trükisel peab see seos olema trükisena — sisu, see *millest*, *mille üle* või *mille kohta*, see ei mängi siin määravat osa. Sisu võib viia *Estonica*'sse. Üks näide nn olulise seose kohta. Kui näiteks minu väitekirja kunagine juhendaja, Tartu Ülikooli juudi soost *professor eme-*

ritus — sündinud ja õppinud Peterburis, seejärel tulnud Tartusse, siin kirja pannud ning Venemaal ja mujal välismaal vene ja muis keelis avaldanud mitukümmend teost, lisaks Eestis eesti keeli viis —, peaks kunagi millegipärast lahkuma Eestist näiteks Iisraeli või Saksamaale või USA-sse ning kusagil seal elades avaldaks edaspidi kusagil seal ka oma vanu ja uusi teoseid, siis tuleks minu meelest kõik need trükised registreerida ja kirjeldada meie rahvusbibliograafias — muidugi selle kunatise seerias, nt seerias “Võõrkeelne trükis võõrsil”. Ning nimelt sellepärast, et teose autor — autor on kirjastaja, trükkali jmt kõrval üks trükise tegijaid — pärineb ka Eestist, olles lisaks Eesti Vabariigi kodakondlanegi. Nõndasamuti peaks rahvusbibliograafia mainitud seeria hõlmama rohkesti baltisakslasi, ent muidugi sugugi mitte kõiki. Igal juhul *in individuo et in concreto* peaks otsustav olema see oluline seos. — Ütelduga seoses ilmneb üks kõnealuse köite enda olulisi puudusi: see — hõlmates siinkohal vaidlustatult ka *Estonica*’t — ei võimalda mõnigi kord taibata seda, millepärast on sisse võetud selle või teise trükise kirje — üldjuhul peaks see selguma kirjest endast. Kui ei selgu, siis lisandub üks põhimõttelisi lahendusi kirje pealdise näol, mis hädatarvilikke biograafilisi ja muid andmeid sisaldades peaks “põhjendama” trükise kirje kuuluvust rahvusbibliograafia kunatise seeria kunatise köitesse. Ent käesolevas köites puudub ülepea vähemalt mõnel puhul täiesti tarvilik — eriti silmas pidades *Estonica* kaasatust köitesse — kirjepealdis, nagu see tänuväärset hädatarvilikke andmeid tuues leidub rahvusbibliograafia köiteis, mis välja antud endise ETA Raamatukogu poolt. Tervikkirje järgi peaks olema võimalik alati otsustada, kas trükise tegijal või tegelemisel on olemas see oluline seos, mis “põhjendab” kirje kuuluvust meie rahvusbibliograafiasse. Eriti tähtsat osa hakkab kirje pealdis muidugi mängima rahvusbibliograafia seerias “Võõrkeelne trükis võõrsil”, millest lähemalt allpool. Ent arvustatavast köitest ei selgu ühemõtteliselt isegi mitte A. L. Strongi teose “õigus” kuuluda *Estonica*’sse, kõnelemata rahvusbibliograafiast.

2.

Nagu eestpoolt näha, kaldun ma meie retrospektiivse rahvusbibliograafia ülesehitaval liigendamisel ja all-liigendamisel nn kontsentrilisuse printsiibi poole, mis peab silmas Eestimaa ja eesti rahva ajaloolis-geograafilisi tingitusi, lähtudes seejuures säärastest eristustest nagu *eestikeelne~võõrkeelne*, *raamat~periodica*, *Eestis~võõrsil*, *oma~võõras*, *iseseisvus~okupeeritus*. Silmas pidades mainitud kontsentreid ning endise ETA Raamatukogu ja praeguse Eesti Akadeemilise Raamatukogu väljaandel ning Endel Annuse toimetusel juba ilmunud

või ilmumisel olevaid Eesti retrospektiivse rahvusbibliograafia osi, mis selgesti toetuvad nn kontsentrisuse ja vastanduse printsiibile, näen võimaliku olevat jätkata seda bibliograafiat ka vahemiku kohta 1918–1940 ning sealt edasi nn mõttelise seeria põhimõttel. Tarvitan siin täiesti teadlikult nimetust *seeria*, sellal kui *osa* on mainitud raamatukogu poolt juba tegelikult tarvitusele võetud nende mõtteliste — vaevalt et mõeldud — seeriade alljaotiste puhul. Seeriad põhinevad trükise mõistel ning oleksid või õigupoolest juba on järgmised:

1. Eestikeelne trükis Eestis. Seeria jaguneb kõigepealt eristuse *raamat*~*periodica* alusel ning need jaotised omakorda ajaloolis-kronoloogiliselt osadeks, millest on teatavasti ilmunud *Eestikeelne raamat 1851–1900* (1995) ja *Eestikeelne raamat 1901–1917* (1993) ning peatselt ilmumas *Eestikeelne raamat 1525–1850*. Eos on osa *Eestikeelne raamat 1918–1940*, millele peaksid järgnema osad *Eestikeelne raamat [Eestis] 1940–1990* ning *Eestikeelne raamat [Eestis] 1990–...* Piiraastaga 1990 peetakse siin silmas seda, et aastail 1940–1990 Eestis ilmunud raamat — nagu ka *periodica* — kannab okupeerituse märki: Eesti NSV valitsus likvideeris ametlikult tsensuuriameti alles 1. oktoobril 1990 (vt K.-O. Veskimägi, *Nõukogude unelaadne elu: Tsensuur Eesti NSV-s ja tema peremehed*. — Tallinn, 1996. — Lk. 303). Selle osa 1. köide võiks koosneda allosadest 1940–1941 (esimene Nõukogude okupatsioon) ja 1941–1944 (Saksa okupatsioon). Järgmiste köidete hulk (teine Nõukogude okupatsioon 1944–1990) sõltuks materjali mahust.

Ettepandu tekitab arusaadava küsimuse, et kas siis ka pärast seda, kui meil on trükiste jooksev bibliografeerimine korda saanud, oleks veel tarvilik jätkata nn retrospektiivse bibliograafiaga. Algul kõne all olnud ning ka reklaamvoldikuna levitatud kavand näebki ette, et see Eesti retrospektiivse rahvusbibliograafia üritus ulatub aastani 1940. Olen siiski täiesti kindlal seisukohal, et retrospektiivne rahvusbibliograafia peab jääma rööbiti tulema ka jooksva bibliograafia kõrval. E s i t e k s nimelt sellepärast, et retrospektiivne bibliograafia ehitub üles teisel põhimõttel kui jooksev, tähendades olemasoleva jooksva või ka mõnel muul printsiibil põhineva bibliograafia kirjade ümberkorraldamist võrratult paremini käsitsetavaks *organon*'iks. T e i s e k s sellepärast, et retrospektiivne bibliograafia ei osutu seega mitte ainult lihtsalt väga käepäraseks tööriistaks, vaid ka suure väärtusega teatmeteoseks, suutes anda vastuseid, mida jooksev kunagi ei suuda — eriti kui pidada silmas retrospektiivse bibliograafia ajalist ulatuvust, autoriti ja tähestikulist ülesehitust, kirjepealdiste ja rikkalike registre olemasolu. K o l m a n d a k s sellepärast, et retrospektiivne bibliograafia võimaldab täita nii vahepeal

ilmnenud lünki kui ka õiendada vigu, mida jooksev bibliograafia — lähimas minevikus teatavasti koguni ideoloogilis-poliitilisel põhjusil — kunagi täielikult vältida ei suuda. — Muidugi peab tunnistama seda, et aegade möödudes muutuvad ka nn retrospektiivse bibliograafia köited omamoodi “jooksvaks”!

2. **Võõrkeelne trükis Eestis.** Seeria jaguneb samuti eristuse raamat~periodica alusel ning need jaotised omakorda ajaloolis-kronoloogiliselt osadeks, millest on olemas osa *Eestis ilmunud saksa-, vene- ja muukeelne perioodika 1675–1940* (1993). Täpselt lähenedes on see pealkiri muidugi eksitav, sest muukeelne võib sisaldada ka eestikeelset, kuigi mõeldud on teisiti. Muukeelne oleks täpne siis, kui puuduksid saksa- ja vene-, s.t kui pealkirjaks oleks lihtsalt “Eestis ilmunud muukeelne perioodika 1675–1940”. Praeguses pealkirjas peaks *muukeelse* asemel keeleliselt õigena seisma *muu mitte-eestikeelne* või ainult *võõrkeelne* ühegi eelneva määratluseta. Köidet lähemalt uurides näeme, et Eestit on seejuures täiesti avaralt käsitatud: varasemast ajast, eriti aastani 1918, hõlmab see ka võõrsil, enamasti nn lähivälismaal (Venemaal, Lätimaal jm) ilmunut, mis mõeldud Eestis või ka Eestis levitamiseks või siis Eesti tutvustamiseks võõrsil. Mitmel puhul on õieti tegemist *Estonica* või koguni *Baltica*’ga meie ahtamas, mittetraditsioonilises mõttes. Imselt peaks seda edaspidi silmas pidama seeria “Võõrkeelne trükis Eestis” raamatu-osa puhul, millesse on kavandatud osad “Eestis ilmunud saksa-, ladina- ja muukeelne raamat 1631–1940” (pealkiri, muide, samuti ebatäpne nagu perioodika-osalgi) ja “Eestis ilmunud venekeelne raamat 1800–1940”. Ühtlasi peaks siis seeria edaspidi registreerima ja kirjeldama ka kõiki neid trükiseid, mis Eestis tõesti üksnes trükitud, sealhulgas nood venekeelsed kooliraamatud Venemaa lastele, nood “kahtlased” ajalehed-ajakirjad lähemast kümnendivahetusest, too A. Hitleri *Mein Kampf*, nood SLV kirjastaja raamatud, jms. Hea eeskujuna on arvustatavas köites nõnda toimitud — nagu eespool näidatud — mitmelgi korral.

3. **Eestikeelne trükis võõrsil.** Tarvidus eristada seda mõttelist seeriat muutub õigupoolest aktuaalseks alles 1918. aastast peale ilmunu registreerimisel-kirjeldamisel. Sest see eristus *Eestis~võõrsil* hakkab tuntavalt toimima alles Eesti Vabariigi loomisest peale. Rahvusbibliograafia osad *Eestikeelne raamat 1525–1850*, *Eestikeelne raamat 1851–1900* ja *Eestikeelne raamat 1901–1917*, mis valdavalt loovutet varasemale eestikeelsele raamatule Eestis, registreerivad-kirjeldavad seejuures rohkesti ranges mõttes võõrsil ilmunut, s.t seal kirjastatut ja/või trükitut — selles veendumaks tarvitseb vaid mõelda esimesele eestikeelsele raamatule, mis trükiti Lübeckis, või heita pilk mainitud

osade koha- või trükikojaregistrisse. See kõneleb veel kord seeriast "Eestikeelne trükis Eestis" ja "Eestikeelne trükis võõrsil" mõttelisest eristumisest, ehkki järgnevalt oleks neid seeriaid ilmselt otstarbekam eristada ka ositi ja köiteti. Tõelisi pagulaskogukondi, mis suudavad kanda eestikeelset trükist võõrsil, tekitas ikkagi alles iseseisva riigi teke. Enne 19. sajandi lõppu rännati parema elu otsinguil välja Venemaale, poliitilise või ka ideoloogilise jälitamise eest pagesid mitmed mehed sajandi algul varjule Soome või Prantsusmaale või samuti koguni Venemaale, andes seal oma raamatuidki välja. Ent poliitiliselt pealesunnitult kujuneb eesti pagulaskogukond varasemale kogukonnale toetudes pärast Eesti Vabadussõda välja näiteks Venemaal, hiljem, 1941–1944, lisandub ajutiselt uus pagulaskond. Pärast Teist maailmasõda kujuneb arvukas eesti pagulaskond kiiresti välja Läänes. Ka kahe maailmasõja vaheline väljaränne Austraaliasse ja Lõuna-Ameerikasse oli sünnitanud seal eesti kogukondi. Enamasti on eesti pagulasi alati ja kõikjal saatnud ergas kirjastus- ja trükitegevus, millest meil on eeltöö korras olemas teatav pilt eribliograafiina või nende osadena. Näiteks võiksid olla Bernard Kangro *Eesti raamat vabas maailmas* (1957, 1960, 1966, 1971) ning *Nõukogude Eesti trükisõna Suure Isamaasõja aastail* (1970). Mina muidugi ei tea, kas ja kui, siis kuidas on kavandatud selle mõttelise seeria tegelik jätkamine, ent kindlasti eeldab see 1917. aasta järgselt eri osi, nagu näiteks "Eestikeelne trükis Venemaal ja mujal Idas 1918–1944" ning "Eestikeelne trükis Läänes 1918–1944–1990". Viimane jaguneks eri maid pidi vastavaiks allosiks — Austraalia, Canada, Rootsi, Saksamaa, Soome, USA jmt. Pealkirjas seisev *trükis* tähendaks seda, et see osa *resp.* allosa registreeriks ja kirjeldaks üheskoos näiteks kõik Saksamaal ilmunu, nii raamatud kui ka ajalehed-ajakirjad, sest nad moodustavad koos nii-ütelda ajaloolise terviku. Ent kuna on tulemas osa "Eestikeelne ajakirjandus 1766–1940", mis ilmselt ühendab mõlema mõttelise seeria — "Eestikeelne trükis Eestis" ja "Eestikeelne trükis võõrsil" — *periodica*-osi, siis oleks otstarbekam jätkata siin osaga "Eestikeelne ajakirjandus võõrsil 1940–1990", millele mõttelises seerias "Eestikeelne trükis Eestis" vastaks osa "Eestikeelne ajakirjandus Eestis 1940–1990". Sellelegi leidub eeltöid: *Nõukogude Eesti perioodilised väljaanded 1940–1960: Koondbibliograafia* (Tallinn, 1968), *Nõukogude Eesti perioodilised väljaanded 1961–1970: Koondnimestik* (Tallinn, 1975), osaliselt mõned teisedki bibliograafilised nimestikud.

4. **Võõrkeelne trükis võõrsil.** Esimesel pilgul võib selle seeria kuuluvus rahvusbibliograafiasse küsitavana paista, ent olles meenutanud otsustavaid põhimõtteid, nagu neid eespool kirjeldatud — 1) sissevõetava trükise kui trükise tegijal või tegemisel peab olema olu-

line seos Eesti või eestilise ja 2) pigem rohkem kui vähem, ent mitte üleaurust —, selgub meile, et neis piires on seerial oma ulatuslik bibliograafiline aines. Kõigepealt hõlmab seeria võõrsilt neid võõrkeelseid trükiseid, mille tegijaks või üheks tegijaks teose autorina — kirjapanijana, tõlkijana, kujundaja-kunstnikuna vms — on eestlane või keegi, kes siit “oluliselt” pärit. Peale eestlasilt tõlgitud ilu-, teadusliku ja muu kirjanduse läheb siia kirja kõik Eestimaalt pärit baltisakslasilt, kõik Eestimaaga oluliselt seotud sakslasilt, kõik näiteks J. Lotmanilt võõrsil vene või muus keelil ilmunu. Siia kirja lähevad Eduard Wiiralti poolt — trükise ühe tegijana — kaunistatud bibliofiilsed raamatud (A. Puškin, F. Mauriac), mis 1928 ilmunud Pariisis, nagu ka kõik need Astrid Lindgreni raamatud, mida omal ajal raamatuina kaunistanud eesti raamatu graafik Ilon Wikland *alias* Maire-Ilon Pääbo. Kuid muidugi ei lähe kirja need arvutud juhud, mil uute trükiste ilmutamisel on lihtsalt kasutatud E. Wiiralti või I. Wiklandi valmisteoseid. Endastmõistagi registreerib ja kirjeldab see mõtteline seeria kõike eestlaste poolt võõrkeeli kirja pandut ja seejärel võõrsil avaldatut. Näiteks peaks seeriasse liituma — esialgu asteriskiga märgitult — Elizabeth Judase ingliskeelne *Rasputin Neither Devil Nor Saint*, mis olevat 1942 kirjastatud USAs ning millest paistab olevat tehtud kaks separaatrükist (vt E. A., Dr. Elizabeth Judas 60 aastane // *Olion: Eesti rahvusliku ideoloogia, kultuuri ja majanduse ajakiri*. — VIII ak. — Sydney: Olion Press, detsember 1957. — Nr. 4. — Lk. 58).^{*} Arvustatavas köites leidub küll E. Judase teise raamatu kirje (268). Ilma asteriskita peaks seeriasse liituma E. Wiiralti-näituse saksa- ja leedukeelse paralleeltekstiga kataloog, mille on koostanud ja artikliga (“Das Schaffen von Eduard Wiiralt”, lk 5–8) varustanud Aleksis Rannit — siinkohal vaid saksakeelsed andmed: *Katalog der Ausstellung des estnischen Graphikers Eduard Wiiralt*. — Kaunas: Kulturmuseum Vytautas des Grossen, 1943. — 18 [+2] lk. Kuigi selle on juba ilmunisaastal 1943 Tartu Ülikooli raamatukogule kinkinud A. Rannit ise, leidub arvustatavas teoses ainult bibliokirje (731) A. Ranniti teisest samaaegsest ja -teemalisest üllitiseist *Eduard Wiiralt*, mille on välja andnud Vilniuse Kunstimuseum. Muide, toda kirjeldamata kataloogi tunneb ka *Eesti kunsti ja arhitektuuri biograafiline leksikon* (lk 590). — Viimaks hõlmab seeria võõrsilt neid võõrkeelseid trükiseid, mille kirjastajaks või trükkaleiks — raamatu kui säärase tegijaina — eestlased. Nõnda — toomaks näidet — läheb tõesti näiteks rahvusbibliograafia kirja Ernest Howard Harrise *Literature in Estonia* (London, 1943), ent mitte teose sisu poolest, millega raamat kuuluks ainult *Estonica*’sse ning jääks rah-

^{*}California Ülikooli raamatukogu elektronkirje järgi võib nüüd lisada andmed: Los Angeles: Wetzel, [1942]. — 283 lk. *Toim.*

vusbibliograafiast välja, vaid sellepärast, et raamatu on kirjastanud eesti kirjastus "Boreas Publishing Company Limited" (tegevdirektor Evald Jakobson, peadirektor asutamisaajal 1939 Hans Männik).

Näeme, et seeria "Võõrkeelne trükis võõrsil" osutub nii oma tähenduse kui ka mahu poolest täiesti iseseisvaks ja vägevaks ning kuulub õigustatult eesti rahvusbibliograafiasse, mis arvestab e e s t i trükist ega mitte Eesti, eestikeelse või eestilise kohta käivat või seda puudutavat trükist. Mõistagi peab ka *Estonica*'l olema oma korralikult läbimõeldud bibliograafiline väljund, mis ometi ei peaks väidetava sugulasena veeteerima rahvusbibliograafia katuse all. Täiesti omaette on küsimus, kuidas korraldada võõrsil mitte-iseseisvalt, näiteks artiklina ilmunu arvelevõtmist, sest sellestki kuulub vaid üks osa rahvusbibliograafiasse, teine osa vastavasti *Estonica*'sse. Jäägu see küsimus siinkohal kõrvale.

Ütelduga olen tahtnud üksnes pöörata tähelepanu üha uuenevale tarvidusele mõelda järele nii eesti rahvusbibliograafia saavutuste kui ka saatuse üle, seda nii põhimõttelisest kui ka formaalsest küljest — arvates, et e e s t i r a h v a s o n v e e l s e e t ä p s e l t p a r a s r a h v a s, kes suudab oma trükisõna veel täiesti ülevaatlikult hõlvata ning selle registreerimist ja kirjeldamist terviklikult korrastada. Need hääd perspektiivid avanevad meile Eesti retrospektiivse rahvusbibliograafia ilmunud osade horisondil.

3.

Kõige viimaks kõnelen täiesti konkreetseist tähelepanekuist, mis vahepeal kuhjunud teose *Eesti raamat 1941–1944* kasutamisel, ning mõnest ettepanekust, mis võiksid edaspidi kasuks tulla. Häirivalt rohkesti tuleb ette trükivigu, mis saksa- ja ladinakeelse teksti puhul võivad koguni kirjavead olla: näiteks ei ole luuletaja R. M. Rilke üks eesnimesid siiski mitte *Reiner*, vaid *Rainer*. Kui raamatus (kirje nr 775), mida ma näinud pole, peaks vääramasti tõepoolest *Reiner* seisma, siis olnuks nimelt kirje pealdis see paik, kus viga õiendatakse. Veel rohkem häirivad vastavusvead aine- ja nimeloendis, mis kogemuslikult viitavad tegemise käigus toimunud "nihetele" kirjete numeratsioonis, mis registreis arvesse võtmata jäänud. Kui leiad "Vaimuliku kirjanduse" alt ka raamatu *Äikeseja rahevaatlused...* (1063) ning "Filosoofia" alt ainsana Eduard Vilde *Valitud teosed* (1018), siis on see kõigepealt muidugi naljakas, ent õõnestab ometi tugevasti usaldust vaadeldava bibliograafia suhtes. Kui mitte muu, siis vähemalt mis tahes bibliograafia peab täpne olema. Nimeloend tekitab ka teist laadi küsitavusi. Mitme nimega autori puhul peaks viide kirjele olema vahest selle nime juures, mis kirjes. Kuid Erna Aavaasaarelt on loendis viidatud Erna Siirakule, seal on üteldud, et enne

E. Aavasaart on ta olnud Erna Tillemanni ning viidatud kirjele nr 48. Ning alles selle sissepõikamise järel E. Siiraku juurde leian ma mainitud kirjest viimaks, et E. Aavasaar on *Ammukaares* (II) kirjutanud Hendrik Adamsoni luuletaja-teenekonnast. Milleks minna otse, kui võib ka ringi! — Siin on tegemist probleemiga, mis lahenuks, kui arvustatavas teoses oleks jäänud kindlaks säärase kirjepealdise juurde, nagu kasutatud retrospektiivse rahvusbibliograafia varem ilmunud osades. Kuigi “Eessõnas” on kirje pealdist spetsiaalselt kirjeldatud, ei ole see enam pealdis päristises mõttes, mis asub kirje peal, esitades lisaks õigekirja-keelsele ja täielikult avatud nimele ka autori eluaastad, kõik teised nimed ja pseudonüümid, bio- ja bibliograafilisi andmeid. Käesoleval juhul kujutab see nn pealdis endast vaid avatud eesnime(de)ga täiendatud nime, mis sellesamas reas järgnevast eristatud “rasvase” kirjaga. Esiletõste taotletud toimet vähendab see, et tegelikult täidab ta eeskätt tähestikulise järjestamise ülesannet, sest täpselt samal viisil on pealkirja järgi kirjeldatud trükiste puhul pealkirjast esile tõstetud see sõna, mis niimoodi esiletõstetult määrab ainult kirje järjestamise koha. Kinnitab seda seegi, et kahe ja kolme autori puhul piisab nn kirjepealdiseks ainult ühe, nimelt esimese, ehkki sugugi mitte alati tähenduselt esimese autori nimest! Nii et õieti vihjab nii mõnigi “ring” nimeloendis teadvustamata katsele korvata kirje päristise pealdise puudumist. Katse seda puudust kõrvaldada nimeloendi varal võib viia ka ummikseisu või — täpsemini — suletud ringi. Näiteks leian nimeloendist Aleksander Sipelga viitega kirjetele nr 624 ja 625, mis käivad kellegi A. Olsjanski teose *Neuvostovakoilijana Suomessa* kahe trüki kohta — neis pole jälgegi A. Sipelgast. Ka tähestiku järgi ei leia kirjet pealdisega *Sipelgas, Aleksander*. Otsin igaks juhuks nimeloendist A. Olsjanskit, leiangi sealt *Olsjanski, Aleksandri* viitega — vaata imet! —, et vaadaku ma uuesti. . . *Sipelgas, Aleksandri!* Ring on täis. Mitte kuidagi ei jõua järjele, mis seob — peale ühise eesnime — Aleksander Sipelgat Aleksander Olsjanskiga! Muidugi võivad meid lisaks oma vaistule ja teadmistele edasi aidata teised allikad — ka Rein Kruus *Eesti kirjarahva leksikonis* (lk 535–536) —, ent käesolev “allikas” jätab asjaloo tumedaks — nagu eesti spiooniloole kohanegi. Ka kirje nr 603 pealdiseks seatud *Nauticus* ei õigusta end säärasena, sest vastutusandmeis seisab samuti *Nauticus*. Kes ei juhtu nimeloendit kaema, ei saa kuidagi teada, et tegemist on Mika Waltariga. Ent nimelt selle saladuse peaks avama kirje pealdis! — Mis ülepea loendesse ehk registresse puutub, siis peab ütleva, et täpsed ja täielikud registrid on mis tahes bibliograafia järel lihtsalt hädatarvilikud. Sellepärast ei saa mitte kuidagi aru, millepärast ja kuidas on seekord jäänud tegemata ja liisamata pealkirja-, koha-, organisatsiooni-, ilmumiskoha-, kirjastus- või kirjastaja-, trükikoja- või trükkali- ja ilmumisa- ehk kronoloogiare-

gistrid — registrid, millela vähemalt retrospektiivse rahvusbibliograafia väärtus tuntavasti väheneb.

Mõni sõna kirjete kohta. Siin ilmneb ebajärjekindlust nende trükiste puhul, mis kirjelduvad ainult pealkirja järgi ning millel puudub reeglina kaas või ka titelleht, s.t et päästitel asub ühel ja samal esimesel leheküljel koos algava tekstiosaga. Mitmesuguste laululehtede ja kontserdikavade puhul tekib probleem, kas väljaandva või korraldava asutise nimi, kui see ei ole käändeliselt pealkirja selgesti sisse põimitud, kuulub siiski veel pealkirja või mitte. Võimalik, et praegusest pealkirjast *Halliste kogudus: jumalateenistus Wana-aasta õhtul 1942* (212a) kuulub osa *Halliste kogudus* hoopis näitamisele trükise kirjastajana — nagu näiteks Viljandi Maakiriku laululehe puhul (507) *Viljandi Maakirik*. Lahendusest sõltub nii kirje asukoht kui ka järelikult bibliograafilise otsingu tulemuslikkus — eriti kui näiteks puuduvad tarvilikud registrid. *Viljandi Maakiriku* leiaksin hõlpsasti kirjastus- või organisatsiooniregistrist. Edasi on millegipärast trükised *Adolf Hitler ja lapsed* ning *Adolf Hitler vabastaja* järjestatud pärisnime *Hitler* järgi, olgugi et nimetatu ei ole siin autorina käsitletav. Samahästi võinuks järjestada lendlehe “Ka kana võidab tootmislahingu!” (298) pealkirjas leiduva *kana* järgi, kes ilmselt suurem “tegija”. Ent muidugi on õigustatud kunstikataloogi või kontserdikava järjestamine pealkirja kuuluva autorinime järgi. — Retrospektiivse bibliograafia koostajal on üks tähtsamaid ülesandeid kindlaks teha ja esitada trükiste trükiarv ning leidumus. Käesoleva juhu (aastad 1941–1944!) raskust silmas pidades on arusaadav, kui trükiarv on 1150 trükise puhul esitatud kõigest veidi rohkem kui 200 korral, sõna tõsisel mõttes kindlaks tehtud — nurksulgudes esitatult — vähem kui 30 korral. Muide, erinevalt rahvusbibliograafia varasemaist osist on kordustrükid seekord saanud kõik omaette positsiooninumbri. Trükiarvu kindlaks tegemine nõuab aga vaeva jätkuvasti. Esitamata on Richard Ritsingu *Vanemuise kandle* (782) tiraaž 1000 eksemplari, mis trükises näidatud. August Annisti “*Kalevala*” kui *kunstiteose* (54) arvavad mõned asjatundjad (nt *Eesti kirjanduse biograafilises leksikonis* ja *Eesti kirjarahva leksikonis*) esmakordselt eesti keeli ilmunud olevat alles 1969. aastal. Käesolev bibliograafia loeb teose ilmunuks 1944, ent unustab lisamata, et sellest on vahest olemas ainult kümme eksemplari, mille said Eesti suuremad raamatukogud. Rudolf Põldmäe ütleb, et A. Annisti “... monograafia “*Kalevala*” kui *kunstiteos*” ladu lõhuti enne tiraaži läbitrükkimist, kuid sellest õnnestus teha siiski mõned tõmmised.” (*Eesti kirjanduse ajalugu*. — V k., 1. rmt. — Tallinn: Eesti Raamat, 1987. — Lk. 51.) Juhatades sisse 1969. aasta väljaannet, kõneleb sellest lähemalt ka autor ise. Allakirjutanu brošeerköites ja trükikaanega eksemplari

iga poogen kannab käekirjalist märget *III korr.* Muide, kirje vastutusandmeis on antud valesti *August Annist*, p.o *Aug. Annist*. Sellal kui A. Annisti monograafia võib tõesti ilmunuks lugeda, sest ta jäi ettenähtud hulgal trükkimata täiesti kirjastamisväliseil põhjusil, siis ei saa ilmunuks lugeda — ning õigesti seda ei tehtagi — nt Goethe-kõidet, mille üht brošeerköites eksemplari (*III korrektuur*) võib allakirjutanu ometi *de visu* kirjeldada: Goethe, *Valitud draamad: Götz von Berlichingen / Prometheus / Egmont / Iphigenia Taurises / Torquato Tasso.* — Tartu: Eesti Kirjastus, [1943]. — 417 [+1] lk. — (Goethe, *Valitud teosed III.*) Köitele liitub D. Palgi ulatuslik "Saatesõna" (lk 368–413). — Goethe ei saanud tollal eesti keeli lihtsalt ilmumisluba.

Täites teataval määral eesti raamatu koondkataloogi ülesannet, esitab rahvusbibliograafia seegi osa iga trükise leidumuse, ent tõhusa kasutatavuse huvides tulnuks kindlasti — näiteks eessõnas — märkida, mis ajast raamatukoguti pärinevad need andmed leidumuse kohta — teatavasti täienevad raamatukogud pidevalt ka järelkomplekteerimise teel. Niigi ei tahaks hästi uskuda, et veel 1990. aastate keskpaiku puudusid Eesti Kirjandusmuuseumi Arhiivraamatukogust säärased trükised nagu Karl Ristikivi *Tuli ja raud* (Helsinki : Stockholm, 1944), toosama *Adolf Hitler ja lapsed* või *Mälestusi kaunist Tartust* (Tallinn, 1943). Vähemalt Tartu vanaraamatuturul ei ole need eriti haruldased olnud. Muide, erinevalt rahvusbibliograafia varasemaist osist, mis välja antud Eesti Akadeemilise Raamatukogu poolt, seati seekord leidumuse puhul "pingerea" etteotsa Eesti Rahvusraamatukogu, pidades seda nähtavasti väärikamaks endisest esimesest — Arhiivraamatukogust, ehkki viimases peaks eesti raamat siiski siia maani leiduma täielikemalt.

Nagu vihjatud, ei ole kõnealune köide bibliokirjete poolst sugugi mitte täielik või ammendav. Mina, kes ma ei ole Eestis 1941–1944 ilmunud trükiseid varem spetsiaalselt kollektioneerinud, olen viimase aasta jooksul leidnud vähemalt 15 säärast koostajale tundmata või siis teadlikult väljajäetud trükist, mille täielik *de visu* kirje jääb siinkohal vaid ruumipuudusel esitamata. Muidugi on enamik neist nn väiketrukised, ka 2-leheküljelised, ent kuna koostaja on kiiduväärselt ka neid valikuliselt — mõnda isegi nägemata — arvestanud, siis loetlen säärasteiski tähtsamaid:

Meie vabatahtlikud riigi-tööteenistuses. — S.l., s.a. — 32 lk.

Tartu Pauluse I koguduse Jõulutervitus lastele 1943. — Tartu, 1943. — 16 lk.

Richard Ritsingu helitööde kontsert: Laupäeval, 27. märtsil 1943 kell 18.30 Vanemuise kontsertsaalis. — Tartu, 1943. — 8 lk.

Mart Saar 1882–1942: Pidulik Vabaduspäeva Kontsert: Kesknädalal 24. veebr. 1943 kell 19 Ülikooli aulas. — Tartu, 1943. — 4 lk.

Laulud mälestusjumalateenistusel Tartu Maarja ja Garnisoni kalmitute ühishaudadel, 21. septembril 1941. a. — Tartu, 1941. — 4 lk.

Laulud Vabadussõjas langenute mälestustahvli uuesti pühitsemisel Nõo kirikus 26. oktoobril 1941. a. — Tartu, 1941. — 4 lk.

Tänujumalateenistuse laulud Tallinna vabastamise 1. aastapäeval 28. augustil A.D. 1942. — Tallinn: Tallinna Niguliste kirik, 1942. — 4 lk.

Pärnu praostkonna Laululeht: Eestlaste kommunistliku ikke alt vabastamise pühäl 21. X 1942. a. — Pärnu, 1942. — 4 lk.

Laulud Vana-aasta õhtul 31. detsembril 1943. a. Uue-aasta hommikul 1. jaanuaril 1944. a. — Viljandi: Viljandi Maakirik, 1943. — 8 lk.

Jumalateenistuse laulud E. V. 26. iseseisvuse väljakuulutamise aastapäeval 24. veebruaril 1944. a. — Tartu, 1944. — 4 lk.

Laulud 3. küüditamise aastapäeva jumalateenistusel. — Tartu: Tartu Maarja kogudus, 1944. — 2 lk.

Jumalateenistuse laulud Tartu vabastamise 3. aastapäeval. — Tartu, 1944. — 4 lk.

Kaaskodanikud! Annetagem sõjavarustuse tootmiseks kõik [---] värvilistest metallidest esemed! — Tallinn, s.a. — 2 lk.

Paari kirje eest (vt 678a ja 1081a) võinuks asteriski kergesti maha võtta, kuna need on ilmselt pärit Tartu Ülikooli raamatupoe kataloogist *Esimene raamatuoksjon* (Tartu, 1997) ning hea tahtmise korral võinuks kindlaks teha ostja, kes poleks keeldunud ostetud trükiseid *de visu* tutvustamast.

Millegipärast on registreerimata jäetud mitmed trükised, mida koostaja pole meie neljast suurraamatukogust ega mujaltki leidnud, ent mis ilmselt on 1941–1944 siiski ilmunud. Bernard Kangro bibliograafiaist *Eesti raamat vabas maailmas* võinuks asteriskiga sisse võtta Leeni Vesterise *Soome—eesti miniatüürsõnaraamatu* (Porvoo, 1944), *Raamatukogudest ja antikvariaatidest kõrvaldamisele kuuluvate kodanlikul ja okupatsiooni ajal Eestis ilmunud väljaannete koondnimekirja 2. osast* (Tallinn, 1963): masinakirjaline koguteos *Eesti SS-Leegioni sõjakirjasaatjate kaastöö: Avaldamiseks Eesti ajakirjanduses* (S.l., 1944), *Euroopa ja bolshevism* (s.l., s.a.), *Julgeolekupolitsei väljaõppe ja kasvatusala õppematerjal* (s.l., 1944), *Kaitse isamaad. Schütze die Heimat* (Tallinn, s.a.). Eesti Julgeolekupolitsei kuus isikute otsimiskirja

aastast 1943 ning viis vihku E.E.L.K. Konsistooriumi *Kirikulehte*. . . aastaist 1941, 1942 ja 1944 on nähtavasti loetud jätkväljaanneteks ning varutud vastava *periodica*-kõite tarvis. Samas on ometi mõned ilmsed — ka mittemonograafilise sisuga — jätkväljaanded (nt “Eesti Rahva Ühisabi toimetused”) kirjeldamist leidnud. Muide, *de visu* kirjeldamata trükiste puhul olnuks ja oleks igati korrektne viidata kunatise kirje allikale! Kui allakirjutanu pakub siinkohal kirjet: *H. Seppik, *Praktiline rootsi keele õpik*. — Eriksdal, 1944. — Üle 1000 eks., siis on Herman Pallase teose *Kapral Teisest maailmasõjast* (Tallinn, 1995) vahendusel (lk 160) selle kirje allikaks *Eriksdali Teataja* (peatoim. J. Lattik) 2. vihik aastast 1944. Kui R. Ritsingu kogumiku *Heliseb vaid tundetoon: Laule sega-koorile* (781) kõrval on kirjeldatud ka kogumikku moodustav sepaaratrükis *Vanemuise kannel* (782) samast ilmutumisaastast 1944, siis võinuks sellesama kogumiku bibliograafilise loetelu (“Autorilt ilmunud”) alusel ning asteriski kasutades seda teha ka kogumikku kuuluva *Minu luule* suhtes, seda enam, et kogumikku moodustava varasema (1943!) trükisena leiduvad selle viimasel leheküljel vastavad trükiandmed — nagu *Vanemuise kandlelgi*. Trükiseid nägemata tulnuks Richard Ritsingult samamoodi kirjeldada ka *Oh sõbrad, ei lase ma öelda: Laule meeskoorile* (1944) ning vähemalt seda ilmselt moodustavad sepaaratrükised *Orb* (1943), *Ihitaja* (1944) ja *Emakene, hellakene* (1944). Kuigi kõige lihtsam olnuks pöörduda R. Ritsingu raamatukogu ja arhiivi haldaja poole!

Viimaks: täiel määral toetades Kaja Noodla ettepanekut avaldada selle bibliograafia “uus, täiendatud trükk” (*Postimees*, 30. okt. 1997), täpsustan seda ettepanekut kõike eespoolüteldut kokku võttes järgmiselt.

1) Jätta kindlasti välja *Estonica* eelkirjeldatud mõttes, kuna see ei muutu rahvusbibliograafia “osaks” isegi sellesse hoolega laialipillatult. Niikuin on selle *Estonica* vähegi rahuldav täielikkus aastaist 1941–1944 küsitav, kõnelemata sellest, et puudub ka *Estonica* ning rahvusbibliograafilise kirjeldusala täpne ajaline vastavus: *Estonica* hõlmab neli täit aastat, rahvusbibliograafia ala ulatub paar kuud üle kolme aasta. *Estonica* tegelikule ulatusele viitab näiteks seegi tõik, et olen üksnes Marju Rink Parmingu ja Tõnu Parmingu loendist *A Bibliography of English-language Sources on Estonia: Periodicals, Bibliographies, Pamphlets and Books* (New York: Estonian Learned Society in America, 1974) leidnud aastaist 1941–1944 paarkümmend trükist, mis koostajate meelest kuuluvad *Estonica*’sse, ent millest pole jälgegi arvustatavas bibliograafias.

2) Silmas pidades võimalust osaliseltki realiseerida retrospektiivse rahvusbibliograafia mõttelisi seeriaid, võiks ühe olulise vahemiku

bibliograafilise kirjelduse “ajaloolist terviklikkust” taotledes jätta välja koguni kõik väljaspool Eestit ilmunu — kirjeldamaks pealkirja all “Eestis ilmunud trükis: juuli 1941–september 1944” täielikult ainult kõike sellal siin ilmunut. See tähendab, et valikulisuse põhimõttest loobudes tuleks lisaks kirjeldatule valikuta ja mahule vaatamata kirjeldada kõik muugi sellal Eestis — ka ahtalt ametkondlikult — ilmunu: kõik väiketrükised (aruanded, põhikirjad, kataloogid, reklaamtrükised, kontserdikavad, laululehed, noodid, lendlehed, üleskutsed jms), kõik graafilised trükised (postkaardid ja nende bukletid, plakatid, graafilised lehed, eksliibrised, meenetrükised, kaardid ja linnaplaanid jms), kõik pisitrükised (kutsed, nimekaardid jms), viimaks ka perioodika, ent ainult bibliokirjeliselt, s.t erinevalt jätkväljaandeist sisu avamata, sest see kuulub teise, nn analüütilise bibliograafia alasse. Samas võiks siiski suuremal määral avada mõne mitteperioodilise väljaande sisu, sest pealkirjast ei loe seda mitte alati välja. Ei tarvitseta teada, et mõnigi laululeht — näiteks toosama Viljandi Maakiriku oma — sisaldab lisana kirikuaasta-aruande, mis omakorda sisaldab suure ajaloolise väärtusega isikuandmeid koguduse liikmete kohta.

3) Edasi tuleks lisada eespool loetletud puuduvad, kuid retrospektiivse bibliograafia seisukohalt hädatarvilikud registrid, nagu tuleks tingimata lisada ka kirjet avavad ja avardavad päristised kirjepealdised, samuti illustratsioonide-osa, sest see iseloomustab kirjeldatu ajaloolist terviklikkust täiendavalt veel ühes suhtes — pealegi ilmus 1941–1944 Eestis väga kauneidki trükiseid, millega sugugi mitte kõik tänased võistelda ei suuda.

4) Viimaks tuleks õiendada rohked kirje-, kirja- ja trükivead, võimalust mööda lisada kirjetesse ka puuduvaid andmeid, eriti trükiarvu ja leidumuse kohta. Leidumuse puhul tuleks mõnelgi korral (Paul Amburi *Laulurästas hallaöös*, August Gailiti *Kogutud novellid III*) täävitada, kas kunatised andmed käivad ka trükise nn bibliofiilse variandi kohta. Kindlasti ei oleks liiast ka mõned sarja- või seeriaregistrid: “Eesti Lauljate Liidu Toimetised”, “Eesti Rahva Ühisabi toimetused”, “Kuldne Kodu”, “Sõnarelvaga”, jmt. Samuti esitaks korralik bibliograafia loetelu neist põhiallikaist, millest pärit *de visu* kirjeldamata trükiste kirjed.

Hea tahtmise korral võiks arvustatud teose teise, juba uuepealkirjalise väljaandega maha saada näiteks Eesti Raamatu Aastaks 2000–2001. Uue väljaande kõitekõrgus ei tarvitseks erineda rahvusbibliograafia varasemate osade omast, nagu võiks ka kiri kõiteseljal alata endistviisi altpoolt. Päris kindlasti täiendaks ja avardaks Eesti retrospektiivse rahvusbibliograafia täpne ja usaldusväärne, ajalooliselt terviklik osa “Eestis ilmunud trükis: juuli 1941–september 1944” suuresti meie

pilti eestlaste ajaloost Eestis tolle suure sõja aastail. Janika Tominga koostatud teose näol on hea eeltöö selleks olemas.

Viimaks ei saa ma ütlemata jätta, et asja huvides tulnuks varemgi ja tuleb edaspidi kindlasti taotleda hoopis rohkemat ja asjalikumat koostööd eesti bibliofiile ja raamatukogujaiga. Sest nende teistmoodi lähedane vahekord eesti raamatuga erineb tugevasti elukutselise bibliograafi omast.

Ülo Matjus

ILO KÄBINI RAAMAT GEOGRAAFI PILGU LÄBI

Ilo Käbin. Eesti ajalugu arsti pilgu läbi. Tartu: Ilmamaa, 1998. 422 lk

“Ilmamaa” kirjastuses eelmise aasta viimastel päevadel ilmavalgust näinud ja selle aasta 15. jaanuaril ametliku esitluseni jõudnud Ilo Käbini teos ei ole pelgalt järjekordne uus raamat meie niigi küllastunud raamatulettidel. Käbini raamatu ilmumine oli oodatud sündmuseks paljudele arstidele, maateadlastele, teadusloolastele ning rahvusaadet kalliks pidavatele inimestele. Raamatu heast vastuvõtust andis märku esitlusele kogunenute suur arv. Ei mäletagi enam, millal siinmail ilmus viimati Eesti teaduslugu nii põhjalikult ja samas üldistavalt ning populaarses vormis käsitlev raamat. Millal võiks oodata väarikat järke Käbini teadusloolisele raamatule, on raske ennustada.

Rootsis elavast arstist teadusloolase ja literaadi Ilo Käbini raamatu on oskuslikult üheks nauditavaks tervikuks seadnud tema kolleeg, psühhiaatrist kirjanik Vaino Vahing. Enamjaolt Välis-Eesti ajakirjanduses avaldatud ettekannete põhjal koostatud kogumik jaguneb siiski mitmesse alalõiku: autobiograafiline andmestik; mõtteid Teisest maailmasõjast ja võitlusest soomepoisina; arstiteaduse ajalugu Eestis; mõtteid Eesti kultuurist ja ajaloost; eestimaalased — Tartu Ülikooli arstid-maadeuurijad. Need esmapilgul ühitamatuna tunduvad osad seisavad tegelikult üksteisega olemuslikus seoses, neid ühendab armastus Eesti, siinse kultuuriajaloo ning eestimaalaste vastu. Raamat annab tunnistust Käbini suurest eruditsioonist, ulatuslikust raamatukogust, maailma ajaloo ja filosoofia ning eriti Eesti ajaloo heast tundmisest. Autori

keel on isegi teemat mittetundvale lugejale lihtne, püsides samas kindlalt ainevaldkonnas. See tänuväärne oskus puudub kahjuks paljudel Eesti loodusteadlastel, kes ei pea vajalikuks oma töid üldarusaadavas emakeeles tutvustada.

Narvast pärit Kåbini elutee on olnud sündmusterohke. Maailma ajaloo käiku muutnud 1940. aastad muutsid pöördumatult ka arsti elukutsest unistava noormehe eluteed. Nii punaste kui pruunide okupantide vormiriitusest pääsemiseks suundus vaid Eesti eest võidelda sooviv Kåbin salaja Soome ning lõi vihatud punaväega lahinguid soomepoiste ridades. Temagi tuli 1944. aasta augustis koos teistega Soomest veel kord tagasi kodumaa vabaduse eest võitlema, kuigi see oli lootusetu võitlus. Järgnes uus põgenemine Soome kaudu Rootsi ja hüvastijätt kodumaaga pikka- deks aastakümneteks. Rootsis lõpetas Kåbin arstiõpingud ning asus nüüd Karjala Kannasel haavatud soomepoiste ravimise asemel ravima rootslastest patsientide füüsilisi hädasid, millele lisandus eksilisi elavate eestlaste vaimu kosutamine. Arstist kujunes voolava sule ja lihtsa keelekasutusega literaat, kelle kirjutiste suundjooneks oli usk Eestisse, tema rahvastiku kvaliteeti ja meie kultuuriloo suurusesse. Sellisest kontseptsioonist lähtuvaid töid avaldas Kåbin peamiselt inglise, prantsuse ja saksa keeles paljudes maailma teadusajakirjades. Eesti kultuuri tutvustamist maailmas peab ta praegugi üheks Eesti teaduse tähtsamaks ülesandeks.

Pagulusel elanud Kåbini kirjutistes ei ole märgata vähimatki kibestumist, erinevalt paljudest teistest eesti keeles kirjutanud autoritest nii siin- kui sealpool Läänemerd. Ta hindab kõrgelt kõiki Eestile ja siinsele teadusele kuulsust toonud eestimaalasi, olid nad siis baltisakslased või juudid. Kåbini raamat murendab ka meie rahvusideoloogiat läbivaks punaseks niidiks kujunenud ettekujutust pidevast, 700-aastasest orjajast (lk 336). Kåbinit võib pidada üheks esimeseks eestlaseks pärast Teist maailmasõda, kes on püüdnud meid veenda, et siinmail tehtud teadust ja kultuuri ei saa jagada eesti, baltisaksa või juudi omaks. On olemas küll eesti rahvuskultuur, kuid on ka rahvusvahelisem Eesti kultuur ning see ei sõltu rahvuslikust kuuluvusest (lk 359–361). Kåbin on veendunud, et vaatamata oma rahvuslikule kuuluvusele olid eestimaalased oma kodumaa Eesti patrioodid. Ta ei eksi. Nii Karl Ernst von Baer kui Ludvig Puusepp elasid suurema osa oma elust välismaal, kuid eestimaalastena tulid tagasi kodumaale. Nende põrm puhkab siin kõrvuti paljude teiste raamatu lehekülgedel tutvustamist leidvate eestimaalaste omaga, kes on toonud maailmakuulsust Eestile ja Tartu Ülikoolile. Saksamaal on seni veel elus Eestist 1939. aastal ümberasunud, neile saksakeelsetele eestimaalastele on Eesti jäänud kodumaaks tänaseni.

Seda mõttekäiku kinnitavad Käbini tänumeelest kantud õnnitlused eesti-maalastele Helmuth Weissile ja Erik Thomsonile (lk 364–374).

Nõukogude Eestis oli keeruline tutvustada kirjasõnas Eesti kultuuri ühtsena. Eraviisiliselt oli see võimalik ja sel moel väljendas oma erilist tunnustust Käbini “kahe kultuuri integreerumise” kontseptsioonile 1973. aastal kirjanik Lennart Meri (lk 361). Ei ole käesoleva töö eesmärk otsustada, kas pärineb Eesti president Lennart Mere algtees Eesti kultuuri ühtsusest Käbini töödest. Oma tegevuses presidendina järgib ta Eesti kultuurilise ühtsuse printsiipi sihikindlalt ja on sellega pälvunud baltisakslaste erilise lugupidamise. Seda teenitult. Nii Käbini kui Mere teene on uue paradigma sünd Eesti ajalookäsitluses: Eesti kultuur on ühtne, rahvusest sõltumatu nähtus.

Eesti teadusajalugu on Eestis palju uuritud, kuid ulatusliku üldkäsitluse ni pole siinmail jõutud. Erinevalt meist jõudis sellise tulemini Ilo Käbin. Ta on põhjalikult käsitlenud Eesti arstkonna kujunemist ja selle organiseerumist Eesti Arstide Seltsi (lk 123–134) ning kauaaegse sihikindla töö tulemusena valmis 1986. aastal ulatuslik, kõiki Tartu ülikooli arstiteaduse harude saavutusi kokku võttev doktoriväitekiri “Die medizinische Forschung und Lehre an der Universität Dorpat/Tartu 1802–1940”, Lüneburg, 676 lk. Promotsioon toimus Lundis. Dissertatsioonis väärtustas Käbin ja tõstis aegade hämarusest kaasaegsete pilkude ette Tartu ülikooli arstiteaduskonna hiilguse. Tartus sündis või rajati siin õppinute poolt mitmed arstiteaduse harud (farmakoloogia, neurokirurgia, kaasaegne embrüoloogia), tehti olulisi avastusi (füsioloogias, füsioloogilises keemias, farmaatsias, farmakoloogias), juurutati uenduslikke ravivõtteid (nt kummikinnaste kasutuselevõtt kirurgias, anti-septiline haavaravi), millela tänapäeva meditsiin poleks mõeldav. Kõiki neid olulisi Tartu ülikooli professorite ja siinse ülikooli õpilaste teadustulemusi tutvustab Käbin ladusas ja lihtsas keeles realugejale oma raamatu peatükkides. Nauditav on lugeda andmeid Tartus töötanud meditsiiniprofessoritest, nende seostest Eestiga. Lähemalt tutvustab Käbin lugejale Johann Christian Moierit, Friedrich Bidderit, Oswald Schmiedebergi, Werner Zoege von Manteuffelit, Rudolf Buchheimi, Ernst von Bergmanni, Nikolai Pirogovi, Ivan Luninit, Ludvig Puuseppa, Friedrich Karl Akelit jpt. Võib kindel olla, et paljudele arstidelegi pole mitmed neist nimedest tuntud. Nendele võlgneb aga Tartu oma jätkuva kuulsuse eeldusel, et me ei lase nendel nimedel uuesti ajalootolmuga kattuda. Meie teaduskuulsuste töid tuleb järjekindlalt väärtustada uutes seni käsitlemata aspektides. Sama kehtib tegelikult kogu Tartu Ülikooli teadustegevuse süstemaatilise uurimise kohta.

Praegu Tartu ülikooli teadusajalugu enam süstemaatiliselt ei uuritagi. Jäänud on vaid üksikud mõne teadusharu arengut hobikorras uurivad entusiastid. Ülikooli ajaloo ja teadustegevuse süstemaatilist uurimist ja väärtustamist tuleks organiseerida ühtse institutsiooni — teadusajaloo õppetooli juures. Sellise õppetooli rajamist peab õigeks ka Käbin, sest vaid sel moel on võimalik ellu viia tema soovi, et eestimaalaste tööde “kergitamine minevikust meie endi ja võõrrahvaste teadvusse teeniks kahte eesmärki: inspiratsiooni ja enesekindluse tõusu nii “tavalisele inimesele” kui praegusele teadlastegeneratsioonile Eestis, samal ajal aga ka teiste rahvaste respekti seni vaevalt tuntud Eesti teadusesse ja kultuuri” (lk 363). Ülikooli juhtkond on seni teadusajaloo õppetooli rajamise mõttesse suhtunud jahedalt, seda nii rahalistel kui ideoloogilistel põhjustel. Tuntav vajadus õppetooli rajamiseks on siiski olemas.

Käbini artiklid arstiteaduse ajaloost Tartu ülikoolis kordavad sageli üksikeid mõningates aspektides ning seepärast vajanuks raamat veidi rohkemat toimetamist. Täiesti iseseisva ning tervikliku osa moodustab 1972. aastal Lundis avaldatud raamat “Maal ja merel: Eesti arste-maadeuurijaid”, mis on ilmunud ka rootsi keeles. Selles pole vaatluse all pelgalt arstidest maadeuurijate, vaid peaaegu kõigi tähtsamate eestimaalastest maadeuurijate ekspeditsioonid. Eestis polnud Käbini raamat ilmumise järel enamasti kättesaadav, kuigi sobinuks hästi kõigi geograafiaajaloo huviliste raamatukokku. Õnneks on eestimaalastest maadeuurijaid siinmailgi uuritud. Eelkõige tuleks nimetada teadusloolast ja Baeri-uurijat Vello Kaaveret, kelle artiklid *Eesti Looduses* (nt Alexander von Bunge seeniorist ja juuniorist; Johann Friedrich Eschscholtzist; Karl Ernst von Baerist ja Hermann Walterist) täiendavad oluliselt Käbini kirjutatut. Kahjuks ei jõudnud Kaavere erinevalt Käbinist kokkuvõtliku töö kirjutamiseni Eestist pärit maadeuurijate kohta.

Raamatu *Maal ja merel* eesmärk on tutvustada eesti lugejaskonnale eestimaalastest maadeuurijaid. Käbin on arvamisel, et “kaudne sarnasus anatoomia ja geograafia vahel on olnudki põhjuseks, et geograafiline uurimistöö on huvitanud paljusid arste läbi sajandite” (lk 177). See pole siiski peamine põhjus. Loodusteadused olid 19. sajandi alguses veel vähe arenenud ning enamasti langes loodusteaduslike loengute pidamine Euroopa ülikoolides arstiteaduskonna professoritele. Erandina luges Tartus botaanikat Christian Ledebour ning geoloogiat (mineraloogiat) Moritz von Engelhardt. Zooloogia õppetool rajati Tartus alles 1843. Tartu ülikoolis polnud 19. sajandi algul võimalik lõpetada ülikooli loodusteaduslikul erialal ning loodusteadushuvilistel tuli õppida arstiteadust. Arsti elukutse polnud eeldus geograafiliseks uurimistööks, vaid arstiteadus võimaldas saada ülevaadet loodusteadustest. Pärast arstikutse

saamist oli võimalik pühendada põhiuivile botaanikale, zooloogiale või geograafiale. Seda näib kinnitavat ka Tartu ülikooli lõpetanud arstide-maadeuurijate arvu märgatav vähenemine 19. sajandi keskpaigas, mil loodusteaduste õpetamine Tartu ülikoolis oluliselt paranes.

Käbin tunneb hästi Eesti geograafia ajalugu ning tal on õnnestunud seda mitmes osas täiendada uute nimedega. Siinpool Läänemerd on ilmunud mitmeid materjale Adam Johann von Krusensterni, Ferdinand von Wrangelli, Karl Ernst von Baeri, Otto von Kotzebue, Alexander Theodor von Middendorffi, Johann Friedrich Eschscholtzi ning Alexander von Bunge seniiori ning juuniori kohta. Vähe on ilmunud või üldse mitte midagi pole ilmunud oma aja silmapaistvate loodusteadlaste Julius Stubendorffi, Heinrich Alimanni, Karl Espenbergi, Michael Albrechti, Heinrich Weyrichi, Theodor Basineri ning Carl Maximowitschi kohta. Nende meeste töö väärtustamine eestikeelses kirjasõnas on Käbini teene.

Käbini käsitlus arstidest-maadeuurijatest põhineb enamasti autentsel originaalmaterjalil, kuid siiski leidub töös ebatäpsusi, mis vajaksid uute andmete olemasolul täpsustamist. Enamasti on võimalik neid puudusi selgitada kaugel olemisega Eesti ja Venemaa arhiviides säilitatavatest ulatuslikest arhiivi- ja kirjandusmaterjalidest. Käbinile polnud need lihtsalt kättesaadavad.

Käbin on põhjalikult uurinud Eestist pärit kuulsaima loodusteadlase Baeri pärandit. Siiski pole tõene Käbini väide, et Baer pärast Novaja Zemlja (1837) ning Lapimaa (1840) ekspeditsioone tegeles geograafiaga ainult teoreetiliselt või kaudselt (lk 236). Tegelikult langes 1840. aastate esimesse poolde Baeri kõige vilkam tegevus Venemaa geograafilise uurimise alal. Kõrge vanuse tõttu ei saanud Baer enam ise ohtlikke ekspeditsioone ette võtta, kuid seda aktiivsemalt suunas ja korraldas ta Venemaa geograafilist uurimist. Sel ajajärgul ilmusid Baeri kõige olulisemad tööd Venemaa polaaralade kliimast, füüsilisest geograafiast, sealsete organismide elutingimustest, Siberi nomaadide etnograafiast ning Siberi majandusoludest. Need materjalid, kogumahuks ligi paar tuhat lehekülge, avaldas Baer enda rajatud sarjas *Beiträge zur Kenntniss des Russischen Reiches und der angränzenden Länder Asiens* (I kd 1839). 1844. aasta algul esitas Baer idee Venemaad uuriva teadusliku seltsi rajamiseks. Sellest ideest kasvas välja Vene Geograafiaselts (vt lähemalt Сухова Н. Г. Еще раз о предьстории Русского Географического Общества: К 145-летию со дня основания. — *Известия РГО*, 1990, т. 122, вып. 5, с. 403–408). Idee sai teoks 1845. aastal, kui Baer otsustas Middendorffi Siberist tagasijõudmise auks korraldatud pidusööki kasutada hea võimalusena Vene Geograafia-

seltsi rajamiseks. Seni polnud ükski Vene maadeuurija saanud nii suure avalikkuse tähelepanu osaliseks kui Middendorff. Piltlikult öeldes elas kogu Venemaa kaasa Middendorffi reisile. Suuresti oli see osava organisaatori ja sulemehe Baeri teene, kelle arvates jäid Vene maadeuurijad teenimatult avalikkuse tähelepanuta. Seepärast ei saa sugugi tõeseks pidada Käbini väiteid, et Middendorffi ekspeditsoon oli kodumaal peaaegu tundmatu (lk 360) ning et Baeri arvates ei leidnud Middendorffi tulemused nii suurt tunnustust kui inglise polaaruurijate omad (lk 254).

Seoses Vene Geograafiaseltsi asutamisega ei saa mainimata jätta, et Baer oli seltsi esimene etnograafiasektsiooni juhataja (1845–1848), mitte Vene Etnograafiaseltsi asutaja (1848), nagu kirjutab Käbin (lk 236). Baeriga seoses tuleb teha veel üks väike märkus. Nimelt on Käbin arvamusel (lk 321), et Moskva võimud ei lubanud vene keelt halvasti tundnud Baeri kohta ulatusliku monograafia avaldanud Boriss E. Raikovi raamatut (*Karl Baer: Tema elu ja tööd*, ilmunud 1960) võõrkeeltesse tõlkida. Tundub, et mingit ideoloogilist takistust töö tõlkimiseks siiski ei olnud, ja Raikovi raamatu saksakeelne versioon eestimaalase Heinrich von Knorre ulatuslike kommentaaridega ilmus Leipzigitis 1968. aastal.

Leheküljelt 243 loeme, et “Baerilt pärineb koguni polaarekspeditsooni projekt põhjanabale” vastusena Londoni Kuningliku Geograafiaseltsi 1865. aasta üleskutsele. Originaalset põhjanabaekspeditsooni projekti Baer siiski ei esitanud, vaid toetas saksa “polaaruurimise isa” August Petermanni ekspeditsoonikava (laevaekspeditsoon Novaja Zemlja läänerannikult poolusele). Kuningliku Geograafiaseltsi põhjanaba vallutamise plaan toetus kapten Sherard Osborni oletusele Gröönimaa poolsaarelise pikenduse olemasolust pooluseni (vt lähemalt Tammiksaar, E., Suchova, N. G. August Petermann und seine Hypothesen über das Nordpolarmeer. — *Polarforschung*, 1995 (erschienen 1998), Bd. 65, Nr. 3, S. 133–145). See kujutelm ei tekkinud tühjale kohale. Gröönimaa ulatumist pooluseni oletas oma kirjas Londoni Kuninglikule Geograafiaseltsile juba 1848. aastal eestimaalane ning Kirde-Siberi ekspeditsooni üks juhte Ferdinand von Wrangell. Temalt pärineb ka esimene põhjanaba vallutamise plaan koerarakenditega piki oletatavat Gröönimaa pikendust (vt Wrangel[I], F. v. 1848. On the best Means of reaching the Pole. — *The Journal of the Royal Geographical Society of London*, vol. 18, p. 19–23). Seega ei tõestanud Wrangell Osborni ettekujutuse ekslikkust, nagu kirjutab Käbin (lk 248), vaid vastupidi: Osborni idee põhines otseselt Wrangelli artiklil. Hilisem polaaruurimise käik tõestas erinevalt Baeri, Petermanni jpt ootustest, et pooluse vallutamine polnud toonaste tehniliste võimaluste juures aurulaeval võimalik. Pooluse vallutamine õnnestus 1909. aastal ameeriklasel Robert Edwin

Pearyl, kes jõudis sihile koerarakendil Wrangelli ja Osborni osutatud piirkonnas (vt lähemalt Schilling, H. v., Tammiksaar, E. Nikolai Baron von Schilling (1828–1910) Seeoffizier und Wissenschaftler. — *Jahrbuch des baltischen Deutschtums*, Bd. 56(1999), S. 102–118).

Baeri järel kuulsaim Eestis sündinud loodusteadlane on kaheldamatult Middendorff. Baer avastas Middendorffi ja kasvatas temast silmapaistva õpetlase. Middendorff võlgneb Baerile oma tuntuse ning suunamise läbitöötamata Siberi ajalugu käsitlevate materjalide uurimise juurde. Baeri õhutusel asus Middendorff tegelema Siberi avastamisajaloo uurimisega ning huvitus arhiivimaterjalidest (vrd Сухова Н. Г. Карл Бэр и географическая наука в России. — *Известия РГО*, 1993, т. 125, вып. 2, с. 27–35). Baer uuris Siberi avastusajalugu, kuid ta ei vallanud selle põhjalikuks tundmaõppimiseks piisavalt vene keelt. Suunates Middendorffi nende materjalidega tegelema, koostas viimane põhjaliku Siberi avastusajaloo. Teenitult hindab Käbin seda tulemust kõrgelt (lk 252), kuid osaliselt tuleb seda pidada ka Baeri teeneks, kelle andmeid Middendorff ulatuslikult kasutas.

Käbini järgi lubasid Peterburi Teaduste Akadeemia eskirjad Middendorffil ekspeditsioonile kaasa võtta vaid ühe abilise ning viimane valis selleks Mihkel (Mikk) Fuhrmanni (lk 256). Tegelikult oli Fuhrmann ekspeditsioonil preparaatori ja teenri ametis ning teaduslikuks kaastööliseks valis Middendorff taanlase Thor Branthi. Vaatamata sellele oli Fuhrmanni panus ekspeditsiooni õnnestumisse vaieldamatu ning tema uurimistulemused võimaldasid Baeril ning Middendorffil teha suuremaid üldistusi Siberi kirsmaa ulatusest ning paksusest (vt Tammiksaar, E. Mikk ehk Mihkel Fuhrmann Baeri kirjades. — *Eesti Loodus*, 1999, nr 2/3, lk 82). Fuhrmanni tegevust käsitlevas osas (lk 220) vajab parandamist viga, mille Käbin on üle võtnud Pjotr Jürgensoni artiklist (vt *Eesti Loodus*, 1959, nr 4, lk 227–228). Mõlema arvates pidi esimene eestlasest maadeuuriija Fuhrmann Stubendorffi abilisena avaldama 1849. aasta ekspeditsiooni kohta aruande Baeri väljaantavas koguteoses *Beiträge* (vt Baer, K. E. v. *Beiträge*, 1855, Bd. 9, Teil 2, S. 409). “Just siis jäi aga Baer kõrvale töö redigeerimisest ja Fuhrmanni oodatud töö ei ilmunud kunagi,” kirjutab Käbin (lk 220). See väide on ekslik, sest Baer toimetas kogumikku selle rajamisest kuni surmani 1876. aastal. Baer jõudnuks igasuguste raskusteta Fuhrmanni aruande avaldada, sest ta viis kõnealuse kogumiku materjalid trükki teadmata põhjustel alles 1855. aastal. Jürgenson ja Käbin on ekslikult tõlgendanud Baeri nimetatud Fuhrmanni “Sammlungen’e” kui viimase ‘aruannet’ *Beiträge* tarvis. Tegelikult pidas Baer aga sõna “Sammlungen” kasutades silmas Fuhrmanni ‘taimekogu’ (mis on samuti hõlmatav

sõnaga "Sammlungen") saatmist Peterburi Botaanikaiaiale. Peterburi Botaanikaaias säilitataksegi praegu Stubendorffi taimekogu, mille tegelikuks kogujaks oli Fuhrmann.

Koostajate möödalaskmisena tuleks märkida ka mõneti vigast isikunimede registrit. Akadeemik Ain-Elmar Kaasik viitas veel ühele raamatule ettetulevale ebatäpsusele. Käsitledes statistilisi andmeid eesti arstkonna kohta, väidab Käbin, et 1989. aastal oli Eestis 7500 arstist vaid 1000 eestlased (lk 132). Tegelikult oli see arvsuhe pigem vastupidine. Kõikides trükitöödes on pisipuudusi, ilma nendeta pole üks korralik raamat mõeldav. Ilo Käbini raamat on sisukas ja vajalik lugemisvara Eesti teadusloohuvilistele ning haritlastele. Miks mitte kasutada Käbini raamatut koolides lisaõppematerjalina. Käbini lodusalt kirjutatud raamat sobiks konspektiks ulatuslikule lihtsas keeles kirjutatud "Eesti teadusloole", mida veel pole.

Eesti president Lennart Meri on hinnanud Ilo Käbini teeneid Eesti Vabariigi ees Eesti Punase Risti II järgu teenetemärgiga. Akadeemik Ain-Elmar Kaasiku arvates väärib Ilo Käbin oma elutöö eest veel ühte, ainult Tartu ülikooli võimkonda kuuluvat tiitlit. Allakirjutanu ühineb selle mõttega täielikult.

Erki Tammiksaar

EDITORIAL NOTE

Holding in hand the present issue, we can state with pride that by now we have published exactly ten annual volumes — *Akadeemia* started appearing in 1937–1940 and continued in April 1989. To celebrate the occasion, we have reserved the opening pages of the issue to our editor-in-chief Ain Kaalep.

Present-day society has reached a magnetic pole of ideas. Its ideological compass needle is wavering in confusion, searching for the force lines of the new era. This does not apply only to the transition societies of the East where chauvinists appear on the political scene as liberals, recent communists, however, as social democrats or centrists. The same concerns the West, which is reaching a new phase of development and has started to dismantle the traditional concepts of leftist and rightist politics. What kind of ideology will shape and influence most people's thinking and political behaviour in the near future like such big social movements as liberalism and socialism did in the 19th–20th centuries? Uku Hänni, an expert on property and land reform at the Estonian Ministry of Finances, attempts to discuss these developments from the viewpoint of one clear-cut doctrine — sc. classical liberalism — and using its system of notions. Leaving aside the fundamental conflict on private ownership, which led to the formation of the socialist branch in the liberal movement, the differentiating feature between liberals and socialists is their different view on social affairs. The author defines classical liberalism as a doctrine on people's social behaviour or a doctrine showing how an individual should behave in a way most profitable for society (in the material sense). Socialism, on the contrary, can be defined as a doctrine on how society should be arranged so that it would be most useful for each of its members. Still, present-day liberals have started to recognise the real situation in society and the need for constructive changes in it as starting-points for

their policy. Present-day socialists, however, have increasingly approached the recognition of the priority of individual's rights and freedoms before collective rights. They have clearly stopped relying on chosen social strata and interest groups. Nowadays we have reason to state that the antagonism between liberalism and socialism has disappeared together with the fall of the dogma that private ownership is wicked. Still, this does not mean that these two ideological trends have wholly merged again. The differences between them do not consist only in sc. constructive ideas but also in values, attitudes and manner of action or sc. political character. For example, in the search for new ideas, Tony Blair's "third way" doctrine has emerged, the essence of which consists in the idea that efficient (market) economy and efficient state need not be opposites.

In the last years of his life Michel Foucault wrote several commentaries on Immanuel Kant's famous essay "Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung?" Foucault saw this text as an introduction to a new philosophical discourse — the discourse on modernity. The reason why Kant's essay has become topical two hundred years later is that, for Foucault, this text seems to pose a new type of a question in the history of thinking — the question about the present-day reality, on *the present* historical moment. Foucault's interest in Kant's "Enlightenment-texts" is interpreted by political scientist Jüri Lipping.

What does it mean to speak? The current opinion asserts that the primary aim of speaking is expression. Secondly, speaking is a human activity, and, finally, human expression is the imagination and presentation of the reality and the unreality. However, Martin Heidegger claims that, in its essence, language is neither expression nor a human activity. Language itself speaks. In his article Heidegger looks for what language has really said in Georg Trakl's poem "Ein Winterabend".

To celebrate the centenary of the Estonian literary scholar Daniel Palgi (1899–1988), we print Part 12 of his until now unpublished monograph on the Estonian prose writer Peet Valak (1893–1959).

Thereafter we publish a contemplation for Easter morning by Juris Rubenis, Lutheran pastor in Riga, associate professor of the New Testament and homiletics at the Latvian Lutheran Academy.

Among the motives for marriage, ethical and emotional incentives occupy the first place. People wish to marry because they are in love; they want to be together with a beloved person — they get married for proximity. Potentially, marriage really is a place for the realisation of proximity. On the other hand, namely there proximity is particularly vulnerable; the danger that it will be replaced by isolation is especially great. Doctor of Psychology Dagmar Kutsar discusses the problems of proximity in her article. The author deals with the dimensions of proximity, proximity as a process, types of marital relations, obstacles to proximity and preconditions for achieving proximity.

Estonia is believed to be one of the most thoroughly investigated regions in the world. Nevertheless, the question, how high the highest hills of Estonia are, may be difficult to answer. For example, according to August Wilhelm Hupel, one of the most renowned scholars working in Estonia in the 18th century, the highest hill of Estonia was Väike Munamägi near Otepää. Triangulation measurements in 1816–1819 by Georg Wilhelm Struve, who later became an academician of the St. Petersburg Academy of Sciences, proved that the highest hill of Estonia is Suur Munamägi, situated on the lands of Haanja manor. Taavi Pae, student of geography at Tartu University, uses maps and literature to provide an overview of changes in the height numbers of the highest hills of Estonia and the causes for such changes. In conclusion the author states that a great deal of numerical data on Estonia may be outdated and misleading. General knowledge on our homeland's nature and encyclopaedic information in particular is scanty, unsystematic and not properly analysed.

Thereafter, Eva Perneder tells us about her studies at Tartu University as a student of geography during the winter term of 1927/1928.

Economist Johannes Kaubi's article deals with agrarian structure or the opportunities for arranging the system of agricultural enterprises in present-day Estonia. To clarify the problem, the author follows the changes in land ownership and forms of pro-

duction both in Estonia and elsewhere in Europe throughout the times. The author finds that our farms are too small, and at least part of them should be rearranged into more viable ones in the near future. The large-scale production structures that have preserved from the Soviet period should be developed into technologically unitary enterprises with sufficient landed property.

Between 1940 and 1952 several extensive deportation campaigns were carried out in the Baltics and the western regions of the then Soviet Union. According to the official data of the security authorities, more than 618,000 people were deported to Siberia (49,000 among them were arrested). *Akadeemia* publishes a selection of documents on the largest deportation operation that hit Estonia in March 1949. The operation's code-name for all the Baltic republics was *Priboi* (Breakers).

In the section of book reviews, Ülo Matjus, professor of history of philosophy at Tartu University, analyses the volume of Estonian national bibliography published in 1997. This volume registers the books in the Estonian language or dealing with Estonia, published from 1941–1944. Erki Tammiksaar, researcher at K. E. v. Baer's Museum, discusses Ilo Käbin's book on the history of Estonian science and culture. Ilo Käbin is an Estonian physician, science historian and writer living in Sweden.

The issue ends with Part 5 of the commented stenograph of the 8th Plenum of the Central Committee of the Communist (Bolshevist) Party of Estonia.

An old question reconsidered: Foucault on Kant and Auf- klärung

Jüri Lipping

The essay deals with the problem of the Enlightenment, concentrating especially on the interpretation that Michel Foucault offers to Kant's well-known text "An answer to the Question: What is Enlightenment?" (published in 1784). For Foucault, Kant's text seems to introduce an entirely new way of posing the question of Enlightenment (he defines the latter as a certain type of relationship between truth, subject and power) — the way which Foucault calls the "attitude of modernity". The importance of all this becomes apparent once we understand the deeper meaning of this transformation, since for Foucault, "modern philosophy is the philosophy that is attempting to answer the question raised so imprudently two centuries ago: Was ist Aufklärung?"

The essay concentrates particularly on three articles by Foucault which, as is claimed here, approach this same topic from different directions — they can be seen as Foucault's own responses to Kant's famous questions: What can I know? What should I do? What may I hope? Defining critique as essentially an "enterprise of desubjectification in relation to the game of power and truth", Fou-

cault effects an important shift in the meaning of Kantian critique by relating it to Kant's notion of the Enlightenment as an act of courage, as an imperative to use one's own reason in a public way. This imperative is essentially a political one: it proclaims that our freedom depends less on knowledge and authority as on what we undertake with more or less courage. Hence the motto which Kant gives to the Enlightenment: sapere aude! Besides these political implications, though, Foucault also discusses the idea of aesthetical self-creation of man, connecting it with the above-mentioned attitude of modernity, and illustrating his program of the "critical ontology of ourselves" with the example of one of the first modernists, the French poet Charles Baudelaire.

Agrarian reforms throughout the times in Estonia and else- where

Johannes Kaubi

The article discusses the possibilities for reshaping the system of agrarian enterprises in present-day Estonia. To clarify the problem, the author first observes the changes in land ownership and forms of production throughout the times. History shows that, nearly always, small and large-scale

productions have existed side by side in different proportions. In broad outline, modern agriculture took shape through extensive rearrangements at the end of the feudal era. New relations of land ownership emerged. Instead of the hierarchical feudal usufruct, private ownership to land appeared. Land began to be freely bought and sold. Forms of production changed; along with manors, farms became independently functioning units of production based on private ownership.

New revolutionary changes occurred in the first decades of the 20th century. Radical agrarian reforms took place in the new nation states of Central and Eastern Europe. These ended the large-scale land ownership by mostly foreign nobility along with their political and economic rule. At some places this meant also an almost total end to large-scale agricultural production. In a number of countries the 20th century became predominantly a period of peasant farming. Only towards the end of the century tendencies of concentration and search for new forms of production manifested themselves.

Nearly simultaneously, in the 1930s, another revolutionary change took place — collectivisation of agriculture in the Soviet Union and, later, in its satellite countries. Large collective farms were established without consider-

ing any economic preconditions or needs, first and foremost for ideological reasons — in order to abolish private ownership in agriculture. Therefore, this process could be realised only violently. The development of agriculture slowed down for decades, only by the end of the Soviet period some collective farms achieved satisfactory standards.

In the course of the present rearrangements, the transition states had to change the system of agricultural enterprises as well. There are two trends in agricultural reforms. In Central Europe, first of all in former East Germany, the aim was to form a competitive agrarian structure where both small and large farms would have a place. In the Baltic states a nostalgic and emotional trend was predominant; an attempt was made to restore the agrarian structure of 1939. By now, Estonia has reached an intermediate situation: part of large-scale production has preserved, although in a weakened form. In the near future it is necessary to rearrange part of the too small farms into more viable ones. The large-scale production units that have preserved from the Soviet period should be reorganised into technologically unitary enterprises with sufficient landed property. For them, joint stock company would be the most appropriate form of ownership.

EK(b)P KESKKOMITEE
VIII PLEENUMI
STENOGRAMM

Tõlkinud Mart Arold

V

Eesti Riigiarhiivi Filiaal, f 1, n 4, s 860. Kommenteerinud Viktor Niitsoo.

Juurviljast ja kartulist ma parem ei räägigi. See on skandaalne. Praeguseks oleme sm Hižnjakoviga kokku leppinud, saatsime sinna oma inimese, kes sõlmis lepingud ning 10 kolhoosi hakkab meile juurvilja vedama. Kuid tegemist on ju meie suurima tööstusrajooniga, kus ainult ühes linnas elab üle 40 tuhande inimese, seepärast ei tohi linna põllumajandussaadustega varustada ainult turu kaudu.

Võtke tervishoid. Plaani kohaselt peab meil olema 60 arsti. Olgu aga öeldud, et terve põlevkivibasseini kohta on meil üksainuke haigla ning haiged sõidavad sinna 18–20 versta tagant. Näib, et haigla peaks olema erilise tähelepanu all, et seda tuleks igati toetada ning teha kõik olemasolevate puuduste kaotamiseks, kuid selle asemel ei jätku meil isegi arste, neid on vaid 30 inimest.

Ütlen veelgi rohkem. Tartus oli milleski süüdi kosmopoliidist arst Üprus, ta löödi seal minema, saadeti Kohtla-Järvele ning anti instruksioon, et ta hakkab konsultandiks. Suurem osa meie arste on tulnud otse koolipingist, keda ta siis konsulteerima hakkab. Mul tuli ta välja kutsuda ja öelda, et kuule, seltsimees, sa tegid seal pahandust, näe nüüd vaeva ja katsu tööga usaldust võita.

Linnatranspordis on meil väga palju 6–12-kilomeetrilisi marsruute. Paistab, et transporti on vaja, kas siis tõesti pole võimalik meile saata 5–6 autobussi? Võib küll, niisugused võimalused on olemas. Kuid selleks, et nii kaugele jõuda, tuleb, nagu öeldakse, puud soola ära süüa. Kui sm Veimer meil kohtumas käis, siis sai ka sellest räägitud. Ta andis vastava korralduse ning meile saadeti täiendavalt 2 autobussi. Nüüd on meil terve linna peale 4 autobussi.

Haridusasju ma ei tea, sest ma ise pole pedagoog, kuid ma ei suuda kuidagi ette kujutada, et õpetajal võiks olla 45–60 tundi nädalas. See ei ole õpetamine, vaid traavimine, kus õpetaja jookseb hommikust õhtuni ühest klassist teise ning muidugi kannatab selle all õppetöö. Mitte seetõttu, et õpetaja oleks kehv, et ta ei tahaks oma teadmisi edasi anda, vaid seetõttu, et sm Raud ei suuda seniajani saata õpetajaid Kohtla-Järvele. Sm Raua kohta võiks veel rohkem öelda, et ta ei tea üldse, mis see Kohtla-Järve linn on, ja mida seal tehakse, seda ta ka ei tea. Näete, pika tukkumise peale mõtles ta välja, et Kohtla-Järvel võiks likvideerida 8., 9., 10. ja 11. klassi. Ja alles pärast pikka pressimist peaaegu juhtkonnani välja õnnestus meil see küsimus lahendada. See on lausa mõnitamine. Või siis niisugune küsimus, et kool on meil olemas juba 5 aastat, kuid pinke klassides ei ole ja lapsed istuvad laudade taga. Säärane on suhtumine. On sihukesi juhte MNs nagu sm Boitsov, ma ütlen otse välja, et ta on harimatu seltsimees, kes ei tea, kuidas tuleb ehitada. Ta sõidab väga tähtsalt kohale, räägib jämedalt, tuleb just nagu

soliidne esindaja. Sm Boitsov teab, et neid linnu ei ehitata nõukogude linnadena. Mitte üheski linnas pole kanalisatsiooni ega veevärki, pole haiglat ega klubi. Kohtla-Järve linnas, sm Boitsov, ei ole kaks aastat klubi, ei saa töölisi kuskile kokku koguda. Ent kas seda küsimust pole siis tõstatatud, kas töölisklass ei ole nendest küsimustest rääkinud? Aga mida tegi sm Boitsov? Ta saabus meteorina, istus, seletas enesekindlalt ja oligi kõik. Nii ei tohi ehitust juhtida.

Ent kuidas me ehitame? Kohtla-Järve linna ehitatakse generaalplaani järgi, nii nagu peab, aga kõrvale, just nagu mõni talu, tehti "Käva" kaevandus. Kui ehitame linna, siis anname talle gaasi, keskkütte, kanalisatsiooni ja vee. Linna ehitasime kino, asusime kultuurimaja kallale, kuid kaevanduses "Käva II", kus kaevurid teevad ülirasket tööd, ehitame talumaju, kus pole vett, valgustust ega kanalisatsiooni. Keskküttest ja gaasist ei tasu rääkidagi. Nii ei tohi teha. Tuleb lahendada kõik küsimused komplekselt, kuid kukub nii välja, et kuidas kellele pähe tuleb, nõnda ta ka ehitab. Tulemuseks pole sotsialistlik linn, vaid kõigest midagi linnasarnast.

Veel üks väike näide. On olemas imetore ja kasvatusliku tähtsusega film "Berliini langemine". Ootasime seda ja jõudsimme ära oodata, ent kui mujale saadeti värvifilm, siis Kohtla-Järvele mitte. Milles on põhjus? Kuidas seda nimetada? Ma töötan kolmandat aastat, kuid värvifilmina nägin esmakordselt "Kubani kasakaid".

Meil käis sm Sazonov, andis korralduse, et kinos oleksid esietendused, kuid seda ignoreeritakse siimaani. Ja see on süsteem, mis saab alguse MN ja EK(b)P KK juhtkonnast.

Ma olen siin kolm aastat töötanud ning ainult ühe korra olen suutnud sm Karotamme juurde pääseda. See vestlus kestis 20 minutit ja oligi kõik. Rohkem ma sm Karotammega rääkinud ei ole. Sm Karotamm teab ju, et pärast XX pleenumit pole otsustatud mitte ühtegi linna kohta käivat põhimõttelist küsimust. Sm Karotamm leiab meie jaoks aega vaid siis, kui teda kutsutakse välja Moskvasse ning kui ta siis läbi Narva, Jõhvi, Kohtla-Järve ja Virumaa tagasi sõidab, tuleb ka meile. Istus siis tunnikese, äkki avati uks ja öeldi: "Sm Karotamm, kell on nii-ja-nii palju." Ja oligi kõik lõppenud. Sõitis minema. Mulle tundub, et tööstuskeskusele tuleks senisest enam tähelepanu pöörata ja abi osutada. Siit võime teha järelduse, et EK(b)P KK ja MN, kuid eelkõige siiski sm-d Karotamm ja Veimer on oma igapäevases töös vabariigi töölisklassi osa just vähendanud. Ei ole kuulda olnud, et sm Karotamm või Veimer oleks oma sõnavõttudes või siis trükisõnas tõstatanud küsimust töölisklassi juhtivast osast. Kuid pole sugugi juhuslik, et ajakirjanduses ja kinoteatrites võib näha sm Karotamme koos kehakultuurlastega, üli-

õpilastega või kellega tahes, aga mitte töölisklassiga. Seega ei ole tema käitumine juhuslik, ei ole juhuslikud ka tema kõige jämedamad poliitilised vead, ei ole juhuslik, et ta kaitseb kodanlikke natsionaliste Andresenit, Kruusi jt.

Lubage mul peatuda veel ühel küsimusel. Sm Stepanov rääkis siin Boitsovist. Võtame kasvõi tema niinimetatud ringsõidu koos sm Veimeriga mööda vabariigi linnu. Kuidas see käis? Saabusid sm-d Veimer ja Boitsov hommikul kell 7 kaevandusse "Käva II". Me kogusime rahva kokku, inimest 800. Esinevad stahhanovlased, hästi esinevad ja esitavad nõudmisi tulevasele saadikule, annavad mandaadi. Kõik see on igati seaduslik, nagu on ette nähtud meie Nõukogude ühiskonnas. Äkki võtab sõna sm Boitsov ja kas teate, ma pole kunagi midagi niisugust näinud, see on kõige ehtsam tallalakkuja, mul on lausa häbi temast rääkida ja häbi on siin koos temaga istuda! Ja räägibki sm Boitsov, kuidas sm Veimeri juhtimisel on meie tööstus ja meie põllumajandus tõusnud veelgi kõrgemale tasemele, jne. (Kohalt: Ta esines KK ülesandel ja oleks pidanud ütleva, et seda usaldust on osutatud parteile ja valitsusele.) Ma ei tea, kelle ülesandel, kuid sealsamas istus sm Veimer, miks siis tema ei taltsutanud Boitsovi? See oli lihtsalt kohatu, kui otsene asetäitja esineb usaldusisikuna, sest mitte keegi polnud teda valinud. See polnud parteiline, vaid pani nõrdima. Ma ütlen, kuidas reageeris sellele töölisklass. Paljud töölised ütlesid: on arusaamatu, kuidas otsene asetäitja esineb usaldusisikuna. Me peame tegema järelduse, kas sm Boitsov võib jääda edasi sellele tööle. See, kuidas me valisime saadikukandidaate, on lausa anekdoot. On arusaamatu, miks meid välja valiti ja tööle saadeti. Juhuslikult esitati meie linnast ka üks õnnestunud kandidaat. Sm Kello helistab ja teeb ettepaneku saata kiires korras sm Odori iseloomustus. Kui ma küsin, milleks, siis ta seda ei öelnud. Mis siis ikka, tegime kiiresti iseloomustuse, kinnitasime ja saatsime ära. Kuid kas siis tõesti ei oleks saanud mind välja kutsuda ja öelda: "Sm Beljajev, valige välja väärikas inimene, kelle poolt igauks hääletaks!?" Kas me siis tõesti tunneme inimesi halvemini kui sm Karotamm?

Nüüd lubage teha märkus sm Karotamme esinemise kohta. Suurem osa seltsimehi on sellele oma hinnangu juba andnud. Mulle oli see ootamatu, et sm Karotamm mitte ainult ei saanud aru, vaid et ta ei tahagi aru saada. Ta on sellest kõigest niivõrd läbi imbunud, et kui me siin täna tahaksimegi teda parandada, siis me lihtsalt ei saaks sellega hakkama. Ma toetan täielikult seisukohta, et sm-d Karotamm ja Veimer ei ole võimelised Eesti parteiorganisatsiooni juhtima. ÜK(b)P KK otsust, mida me siin üheskoos kuulasime, sm-d Karotamm ja Veimer ei mõistnud ning seetõttu ei andnud ka oma vigadele poliitilist hinnangut. Mida varem

me lahendamise sm-te Karotamme ja Veimeri küsimuse, seda kiiremini parandab meie parteiorganisatsioon oma vead.

KÄBIN: Sõna saab sm Veimer²⁶ — ENSV MN esimees.

VEIMER: Seltsimehed! ÜK(b)P KK otsus puudustest ja vigadest EK(b)P KK töös ning ÜK(b)P KK sekretäri sm Ponomarenko kriitika on täiesti õige ja ning kajastab õigesti olukorda vabariigis.

Täiesti õige on ka ÜK(b)P KK osutus sellele, et MN ja selle esimees sm Veimer pole märganud vabariigi mitme ministeeriumi töös Nõukogude seaduste jämedat rikkumist ja poliitilise joone moonutamist.

Mida ma saan esitada õiendina nende näidete kohta. Selle kohta, et Sotsiaalministeerium maksis pikka aega pensioni suurkapitalistidele, kaupmeestele, majaomanikele ning spekulantidele, kannan ette järgmist: möödunud aastal tehti saabunud signaalide põhjal riigikontrollile ülesandeks kontrollida ebaseaduslike pensionide maksmist. Riigikontrolli Ministeeriumi ettekannet arutati MN bürool 23. augustil ning võeti vastu sellekohane määrus. 24. augustil tuli KKst MNi dokument, mis oli koostatud samade riigikontrolli materjalide põhjal, mille alusel MN 23. augustil määruse juba vastu võttis. Seetõttu antud küsimuses uut määrust vastu ei võetud ning selleks puudus ka vajadus.

Suurkapitalist Aisenstadtile pensioni maksmine avastati mais ning väljamakstud summad nõuti kohtu korras tagasi. MNi viga seisneb selles, et sotsiaalkindlustuse ministri kt Margna suhtes ei tehtud organisatsioonilisi järeldusi, kusjuures lähtuti ebaprintsiipiaalsetest kaalutlustest, et minister ise oli samal ajal kvalifikatsiooni tõstmise kursustel, teine

---

²⁶VEIMER, Arnold (1903–1977). Pärit Viimsi vallast Harjumaal, bolševike agent 1919. a-st, EKP liige 1922. a-st. Õppis 1922–1923 TÜ filosoofiateaduskonnas, oli 1923 kommunistide esindaja Tartu linnavolikogus, arreteeriti s.a ja mõisteti 1924. a 149 kommunisti protsessil eluaegsele sunnitööle. Vabanes 1938. a amnestiaga. 1938–1941 õppis Tallinna Tehnikaülikoolis majandust (lõpetas TRÜ majandusteaduskonna 1941) ja teenis 1938–1940 aega Eesti sõjaväes. 1940. a “juu-livolikogu” juhataja, 1940–1941 ENSV kergetööstuse rahvakomissar, 1942–1944 ENSV RKN (a-st 1946 ENSV MN) esimehe asetäitja ja 1944–1951 esimees, 1951–1952 ENSV TA Majanduse Instituudi direktor, 1954–1957 Riikliku Plaanikomisjoni esimehe asetäitja, 1957–1965 ENSV Rahvamajanduse Nõukogu esimees, 1965–1968 MN esimehe asetäitja, 1968–1973 ENSV TA president. EKP KK liige 1941–1951 ja 1958–1976, NSVL ÜN I–III ja V–VI koosseisu, ENSV ÜN I–III ja VII–VIII koosseisu saadik, ÜN presiidiumi liige 1969–1975. Lenini orden 1946, 1950, 1965, sotsialistliku töö kangelane 1973.

asetäitja kehvavõitu jne. Siinkohal tahan ma öelda vaid seda, et pole mingil moel püüdnud seada kahtluse alla ÜK(b)P KK järeltõlget, kuid ma olen väelnud vastu EK(b)P KK büroo poolt antud küsimuses koostatud määruse projektile, mis erineb oluliselt ÜK(b)P KK formuleeringust.

Teine küsimus oli villa vastuvõtmisest ümbertöötamiseks tellija materjali alusel.

1945. a võeti vastu EK(b)P KK ja MN määrus "Kohustuslikust villavaru-
misesest riigile", kus nähti ette villa ümbertöötamist kohaliku tööstuse
ettevõtetes ja tööstuskooperatiivide ettevõtetes mõnevõrra teiste liidu-
vabariikide omadest erinevatel tingimustel. See määrus kinnitati NSVL
valitsuse poolt. Vabariigi MN tõsine eksimus seisneb selles, et pärast
kaardisüsteemi likvideerimist ei viidud tellija tooraine ümbertöötlemise
arveldust vastavusse 1942. a 25. augusti määrusega "Tellija tooraine
vastuvõtmise ja töötlemise korrast", mis andiski spekulatiivsetele ele-
mentidele võimaluse suurteks kuritarvitusteks. On täiesti selge, et kõik
need näited räägivad Nõukogude seaduste ning Nõukogude seadusand-
luse põhimõtete jämedast rikkumisest ning poliitilise joone moonuta-
mise faktidest meie vabariigi nõukogude organite töös.

On teada, et mitmes ministeeriumis, nagu näiteks Põllumajandus- ja Jus-
tiitsministeeriumis — neis valdkondades on klassivõitlus eriti terav —
on niisuguseid poliitilise joone moonutusi eriti ohtralt.

Väga õigesti on toodud ÜK(b)P KK otsuses ning ÜK(b)P KK sekretäri
sm Ponomarenko ettekandes esile suured puudused maaelu sotsialist-
liku ümberkorraldamise vallas niihästi enne kollektiviseerimist kui ka
kollektiviseerimise ajal ja edasises töös kolhooside tugevdamiseks.

On täiesti õige, et meie käsutuses on maareformi teostamise käigus palju
juhtumeid, kui kulakutelt võeti kehvikute jaoks just kehvemaid maid.
On täiesti õige, et kehvikuid ei abistatud vajalikul määral kulakutelt ära
võetud põllumajandusliku inventari, kariloomade ja muuga. On täiesti
õige, et kulakuid ei tehtud vajalikul määral kindlaks, mistõttu kolhooside
loomise ajal paljud kulakud tungisid kolhoosidesse ning hõivasid seal
koguni juhtivaid ametikohti.

Ei saa öelda, nagu poleks mitte midagi tehtud nende vigade kõrval-
damiseks. Teostati maade ja inventari jaotamise üldine kontrollimine
ja tehtud vigade parandamiseks võtsime vastu rohkem kui ühe otsuse.
Kuid vaatamata sellele ei saa me öelda, et olukord oleks paranenud.
Mis on selle põhjuseks, mida on vaja teha selleks, et olukorda oluliselt
parandada?

Sm Ponomarenko andis oma ettekandes nende põhjuste süvaanalüüsi.
Peamiseks põhjuseks oli see, et me ei viinud keskmike puhul ellu sm Le-

nini juhtnööri "Osata saavutada kokkuleppeid keskmikega, loobumata hetkekski võitlusest kulakutega ning toetudes kindlalt ainult kehvikutele".

Just selles seisnebki põhiline puudujääk minu töös, et ma suutnud organiseerida bolševistlikult selle õpetuse elluviimist. Põhiline puudujääk meie töös seisneb selles, et me ei organiseerinud elusaid inimesi kehvikute ja eesrindlike keskmike seast võitluse kulakutega niihästi maareformi läbiviimise ajal enne kollektiviseerimist kui ka kollektiviseerimise ajal ning kolhooside rajamise edasiste ülesannete lahendamisel.

Meil on töötajate enda võitlus kulakute ning kapitalistide vastu asendunud administreerimisega ülalt. Meil ei teostanud maareformi kehvikud vallapartorgide ja nõukogude organite juhtimisel ning kõige aktiivsemal kaasabil, vaid enamasti käis see ainult administratiivsel teel, kehvikuid sisuliselt kõrvale jättes.

Sama toimus ka kulakute kindlakstegemisel. NSVL valitsuse määruse alusel võeti vastu ja saadeti alla maakondadesse määrus kulaklike majapidamiste täiendava maksustamise kohta, kuid täielikult jäeti organiseerimata selle õige täitmine. Kui olime saanud maakondadest esimesed andmed selle kohta, siis oli kohe näha, et seda määrust viiakse ellu valesi. Oli valdu, kus kulakuid peaaegu üldse ei tehtud kindlaks, ja oli valdu, kus peaaegu iga kolmas talu oli arvatud kulaklike majapidamiste hulka. Kuidas on see võimalik? Asi on selles, et enamasti tegid kulakuid kindlaks valla partorg ja täitevkomitee esimees ning parimal juhul kaasati ka mõned kohalikud elanikud. Just seepärast kutsutigi kokku see nõupidamine, millest juba rääkis sm Ajo. Küsimus polnud niivõrd protsentides, vaid selles, kuidas organiseerida kulakute kindlakstegemist. Kogu rõhk pandi just selgitustele, et klassivõitlust ei tohi asendada kroonuliku bürokraatismiga, sest see oleks partei liini elluviimisel kõigi vigade ja moonutuste allikaks. See on ka praegu meile võtmeküsimuseks ning minu arvates on see kogu meie parteiorganisatsiooni ja Nõukogude riigi põhiküsimus, mis seisneb just selles, kuidas klassivõitluse uute vormide juurutamisel ning kolhooside loomisel lõplikult lahti öelda ning jagu saada administreerimisest ülaltpoolt.

Ma ajasin hiljuti juttu ühe Valgamaa noore naiskolhoosnikuga. Tahtsin teada, kas nad kavatsevad oma väikest kolhoosi ühendada teise samasuguse naaberkolhoosiga. Vastuseks sain: "Ühinemine vist tuleb. Hiljuti käis meil partorg ja ütles, et kolhoosid tuleb ühendada." Kui küsisin, kuidas nende kolhoosis on lood kulakutega, siis ta vastas: "Jah, partorg ütles, et naaberkolhoosis on üks kulak, kes tuleb kolhoosist välja rookida." Kui küsisin, et kas neid rohkem ei ole, siis ta vastas: "Jah, üks on seal veel, kuid ta saab partorgiga hästi läbi ning teda ei puutu keegi."

Kui tahtsin teada, milline on kolhoosi esimees, siis kuulsin vastuseks: "Oli halb esimees, partorg laskis selle lahti ja pani uue. Aga too on samasugune joodik."

Miks ma sellel jutuajamisel peatusin? Sellepärast, et just selles ilmneb ikka veel kestev kolhooside väär juhtimismeetod. Meie parteiorganisatsioonid maakondades ja valdades pole oma põhilist tööd suunanud kolhoosides eesrindliku nõukogude aktiivi väljaselgitamisele, nende seast parimate ettevalmistamisele astumiseks komsomoli ja partei liikmekandidaatideks, et luua tugevat alust kolhooside endi juhtimiseks, nad piirduvad administreerimisega niihästi vallakomiteede sekretäride kui ka nõukogude organite esindajate poolt.

Et asi on just nii, ilmneb säärastest arvudest: peaaegu 3000 kolhoosi kohta tuleb meil kõigest 41 parteialgorganisatsiooni ja, mis on eriti häiriv, kõigest 9 kandidaadigruppi ja ainult 10 partei-komsomoligruppi. Asutatud komsomolirakukesed ei ole suutnud veel tegelikult tööd alustada. Minu arvates seisneb kõige tõsisem etteheide KK büroo ja selle liikmete, sealhulgas ka minu ning sm Karotamme aadressil, kes peamiselt tegeles KKs põllumajanduse küsimustega, just selle töö hooletusse jätmises, selles, et kolhoosides pole koondatud aktiivi ega neid eesrindlikke inimesi igakülgset tundma õpitud.

KK büroo pole juhtinud maakonnakomiteesid selle raske ja töömahuka, kuid samas ka kõige vastutusrikkama töö korraldamisel.

Oma ettekandes kritiseeris ÜK(b)P KK sekretär sm Ponomarenko õigesti EK(b)P KK ja MN kirja ÜK(b)P KKsse 9. oktoobrist 1948 kulakutele erilaagrite loomise kohta vabariigi territooriumil. Nüüd on mulle täiesti selge selle küsimuse poliitiliselt suunitletud tõstatamine. Ma tunnistan seda viga. Millega säärast küsimuse ebaõiget püstitamist seletada? Ma rõhutan veel kord, et see püstitamine polnud õige, ent tahan selgitada, kuidas see tekkis.

Küsimus tõstatati seetõttu, et pärast kulaklike majapidamiste kõrgeandatud maksustamist tulid kõigist maakondadest ärevad signaalid selle kohta, et kulakud pidurdavad kõikjal kolhooside loomist ning hakkavad laiali jooksuma, jättes omad talud maha. Väljasaatmise küsimus polnud veel lahendatud, sest kulakute kindlakstegemine ei olnud kaugeltki lõppenud. Selles olukorras tekkiski väär idee erilaagrite loomisest vabariigi territooriumil.

Kulakute väljasaatmise enda organiseerimisel tehti vaieldamatult palju vigu. Ma ei tahaks ennast n-õ õigustada, sest vigu on mul tõesti palju, kuid üleliigset ei taha ka enda peale võtta. Sel ajal, kui käis ettevalmistustöö, ei olnud ma vabariigi territooriumil. Kui tagasi tulin, siis

oli kogu selle asja juhtimine sm Karotamme käes ning mina osalesin viimastel päevadel selles töös üksnes büroo liikmena.

Sm Ajo ja sm Hižnjakov esitasid mulle isiklikult süüdistuse kulakute kaitsmises ja töid selle kinnituseks fakti, et minu naise kauge sugulane pandi suure vaevaga kulakute nimekirja ning jäi välja saatmata Tallinnast tulnud telefonikõne tõttu. Mis puutub minu perekonnaseisu, siis minu naine ei ole pärit kulakute seast, vaid töölisperekonnast. Ta ise on töötanud 14 aastat tekstiilitöölisena ja ka tema ema töötas kogu oma elu tekstiilitöölisena. Sugulane, kellest rääkis sm Hiznjakov, on tõepoolest olemas, tunnistati kulakuks MN esitusel ning maksustati kõrgendatud maksuga sellest hetkest, mil ta pandi maakonnas kulakute nimekirja. Mingeid näpunäiteid selle kohta, et teda välja ei saadetaks, pole ma mitte kellelegi teinud ja mingeid suhteid mul temaga pole. Et sm Hižnjakov on teinud selles asjas ametliku avalduse, siis ma palun see avaldus anda KK büroole läbivaatamiseks.

Ma olen olnud parteis peaaegu 30 aastat ja kõik need aastad olen pidanud aktiivset võitlust kodanluse vastu, sotsialistliku korra eest, sotsialismi ehitamise eest ning võin pleenumile kinnitada, et need minu vead ei tule kulakute haletsemisest, vaid seoses kartusega puudutada keskmikke nendesamade löökidega, mida me suunasime kulakute vastu.

Sm-d Ajo ja Jaanus iseloomustasid oma esinemistes külvipinna planeerimist Plaanikomisjoni poolt kahjurluse ja lubamatu plaanide tõstmisena. Ma pean selles küsimuses teravalt vastu vaidlema Plaanikomisjonile tehtud etteheidetele, sest mõne maakonna taotlusi külvipinna vähendamiseks ei saa rahuldada kasvõi juba seetõttu, et käesolevaks aastaks planeeritud külvipind on tunduvalt väiksem, kui oli 1948. a tegelik külvipind. Ja ka kõige tagasihoidlikum maabilansi arvestus näitab, et see maa on olemas... (sm Ponomarenko) ja on maakondade vahel õigesti jaotatud, küll aga võib esineda maakonnasiseseid vigu maa jaotamisel kolhooside vahel.

Veel pean ma andma selgituse minu jaoks väga raske süüdistuse kohta, et ma justkui ei armastavat meie Nõukogude Armeed, mida kinnitavat ohvitseride halb majutamine.

1950. a 1. jaanuari seisuga oli Tallinnas 840 000 m² teenistuslikku ja elamisepinda. Sellest on 102 000 m² ehk 14% antud sõjaväele tasuta rendile, kusjuures pole arvestatud maju, mis on antud Nõukogude Armeele bilanssi. Sama lugu on meil ka teistes maakonnalinnades. Lisaks sellele on meie väga piiratud vabariiklikust limiidist ehitatud Tallinnas 5-korruselise maja Nõukogude Armeele, on osutatud abi ehitusmaterjalide ja teiste vajalike vahenditega. Seetõttu ei saa ma niisuguste prentensioonidega nõustuda. MN ja KK taotlesid NSVL valitsuselt sõjaväe

abistamist elamispinna osas, mida võimaluste kohaselt ka tehti. Kuid ainult sõjaväe jaoks on vaja kulutada veel umbes 50 miljonit rubla, et kindlustada ohvitserid ja nende perekonnad elamispinna. Iseseisvalt me seda küsimust kohapeal lahendada ei saa.

Kruntide eraldamine lennuväljadele, polügoonidele ja sõjaväelinnakutele on vormistatud. Täiendavate maatükkide eraldamine on tööpooldest takerdunud ja sellekohased pretensioonid on täiesti õigustatud.

Kaitseministeerium ja Välisministeerium loodi ENSVs NSVL organite poolt. Käesoleval aastal püstitasin ma NSVL Välisministeeriumis küsimuse selle ministeeriumi likvideerimiseks meil, kuid positiivset lahendust see küsimus ei leidnud.

Kriitika selle kohta, et ma olen tähele panemata jätnud küsimuse kodanliku perioodi tuletõrjesüsteemi likvideerimise poliitilisest tähtsusest, on õige ja selle möödalaskmise eest kannan ma muidugi vastutust.

ÜK(b)P KK terav kriitika EK(b)P KK aadressil ning eriti EK(b)P KK I sekretäri sm Karotamme aadressil on täiesti õige ja ka mina tunnen EK(b)P KK büroo liikmena oma suurt vastutust selles asjas, kuid ma tahaksin teha mõned märkused.

Kõigepealt tuleb märkida seda asjaolu, et terve hulk ÜK(b)P KK sekretäri sm Ponomarenko ettekandes toodud kisendavaid fakte sai nii mulle kui ka teistele büroo liikmetele teatavaks alles nüüd, ehkki need leidsid aset juba aastaid tagasi, nagu näiteks Kruusi nõukogudevastane esinemine Tartu Riiklikus Ülikoolis. Tekib küsimus, miks varjati niisuguseid fakte KK büroo ja üksikute juhtivate töötajate eest. Vastust seni pole antud. Kuid muidugi ei tähenda see, nagu poleks me tundnud nende kodanlike natsionalistide Kruusi ja Andreseniga eesotsas poliitilist pallet ega seda, et need inimesed takistasid nõukogude teaduse, kirjanduse ja kunsti arengut. See on vaieldamatult õige. Võtkem kasvõi niisugune näide. Me tähistame varsti Nõukogude Eesti X aastapäeva, ent 150 000 õpilasel ei ole veel ENSV ajaloo õpikut. Pole tarvis kulutada palju sõnu selleks, et põhjendada selle õppeaine tähtsust ja tohutut kasvatuslikku tähendust. Miks meil siis seda õpikut ei ole? Vastus on selge. KK büroo otsusega on see tehtud ülesandeks Kruusile, Kleisile ja kompaniile, ent tuleb öelda, et kõik endised nõukogudevastased õpikud on kirjutanud just needsamad Kruus ja Kleis, kes pole loobunud oma endistest "ideaalidest" ning nüüd parteipiletiga taskus — neist esimene TA presidendina ning ENSV Ajalookomisjoni esimehena — tegid võimatuks selle aine uurimise noortele nõukogude ajaloolastele. Seda püüdis teha näiteks nõukogude ajaloolane Liebman, kuid kõik need katsed jäid tulemusteta, sest sm Karotamme kaitse all tegutses Kruus sellele vastu.

Seda, kuivõrd jultunuks on läinud need kontrrevolutsioonilised tegelased, näitab säärane asjaolu, et kui minu asetäitja sm Ansberg tahtis tutvuda TA juhtiva koosseisu isiklike toimetustega ning esitas nõudmise vastava materjali saamiseks — see muide juhtus juba pärast Kruusi mahavõtmist presidendi kohalt —, keeldus Nuut seda nõuet täitmast ning ta keeldus koguni teistkordselt, kui seda nõudis minu I asetäitja sm Puusepp.

Seda ilmekat keeldumist arutati MN bürool, ent tuleb otse öelda, et asja ei viidud lõpuni, ei tõstatatud KK ees küsimust Nuudi vallandamisest akadeemik-sekretäri ja võib-olla ka akadeemiku kohalt.

Vaieldamatult õige on nõue vabastada Akadeemia kontrrevolutsioonilistest ja fašistlikest tegelastest ning meie kritiseerimine selle tegematajätmise eest. Kes see Nuut on? Kodanliku Eesti fašistlik riigipea Päts määras oma käskkirjaga Nuudi 1939. aastal tollase polütehnilise instituudi direktoriks ning samaaegselt arvati Nuut fašistliku riiginõukogu liikmeks. Seda ta oma autobiograafias ei näita. Või siis seesugune "akadeemik" jutumärkides nagu Maddison, kes, nagu välja tuli, juhtis kodanlikul ajal Kaitseliidu tehnilisi vägesid Tallinnas. Sama tüüpi on Kogerman, kes oli Pätsi ajal haridusminister. Või võtta see Tuglas, kes on formalismi ja kodanliku natsionalismi kehasus ja on üks negatiivseid prototüüpe Jakobsoni näidendis "Elu tsitadellis". Sm Šifer osutas täiesti õigesti sellele, et sm Karotamm toetas Tuglast personaalpensioni saamisel ning surus selle personaalpensioni määramise komisjonile kahel korral peale.

See pole sugugi ainuke juhtum ning on tehtud õige järeldus, et oma täiesti ebaõige reaktsiooniliste kodanlike intelligentide toetamisega kompromiteeris EK(b)P KK büroo end kommunistide, vabariigi noore nõukogude intelligenti ja vana intelligenti progressiivse osa silmis.

KK büroo peab täiesti selgelt ja õigesti tunnistama selles küsimuses oma vigu ja tegema vastavad järeldused. Tingimata tuleb tunnistada täiesti õigeks terav kriitika EK(b)P KK aadressil rohkete moonutuste pärast kaadripoliitikas. Eriti õige on see kaadri tundmaõppimise, tööliste ja kolhoosnike seast uue nõukogude kaadri edutamise ning nende ettevalmistamise ja kvalifikatsiooni tõstmise puudujääkide osas.

Võtkem kaadri tundmaõppimise küsimus. Seda, kuivõrd vähe kaadrit tuntakse, näitab see, et viimasel ajal on paljud partei- ja nõukogude töötajad töölt vallandatud neid kompromiteerivate andmete varjamise pärast oma autobiograafias. Paljudele oli ju ootamatu, et näiteks Lüüs osutus endiseks kaitseliitlaseks ja menševikuks, ent töötas ministrina 1941. aastast peale, nagu hulk teisigi.

Ning tuleb tunnista, et kõigi KK büroo liikmete ja kõigi EK(b)P KK liikmete tohtuks poliitiliseks veaks oli see asjaolu, et pärast seda, kui sai teatavaks endise EK(b)P esimese sekretäri Säre reetmine 1941. aastal, ei tehtud sellest vastavaid järeldusi ega uuritud kõige põhjalikumalt, keda Säre kogu oma tegutsemisaja jooksul parteisse on toonud.

Sest alles praegu selgub, et nende seas olid ka Kruus ja Andresen, et nad võeti parteisse täiesti petlikult ja kõiki põhikirja reegleid rikkudes. Miks saab see parteile teatavaks alles 1950. aastal? Miks me ei tegelenud selle küsimusega juba 1941. aastal, kui sai teatavaks Säre reetmine? Selles peitub kindlasti üks peamisi põhjusi, miks meie parteikaader on nii tugevasti risustatud, ning ma arvan, et antud küsimuses tuleb KK büroo tulevasel koosseisul järeldused teha.

Kõige raskemaks kaadrit puudutavaks etteheiteks on see, et KK bürool ei olnud NSVL Ülemnõukogusse kandidaatide esitamise ajal kümneid lõplikult tundmaõpitud inimesi reservis, ent jaoskonnakomisjonides oli hulk tõsiselt kompromiteeritud inimesi, see kriitika on kõige raskem.

Samuti on raske selle mitte vähem tõsise asjaolu kriitika, et parteikooli saadetakse inimesi, kelle kohta on olemas tõsine kompromiteeriv materjal.

Selle eest kannan mina kui büroo liige ja ENSV MN esimees suurt ning tõsist vastutust.

Millega siis seletada säärast KK büroo liikmete passiivsust ja sm Karotamme mahitamist, kui ta viis läbi parteivastast joont niihästi nende vanade tegelaste ning vana intelligentsi reaktioonilise osa kui ka kaadriküsimuse suhtes?

Mõeldes ÜK(b)P KK otsusele ja oma esinemisele siinsel pleenumil, olen ma jõudnud järeldusele, et meil pole aset leidnud mitte ainult üksikud, ehkki arvukad parteijoone moonutamise faktid, vaid tegelikult aetakse siin juba paremoportunistlikku joont. Ma arvan, et see on tõsi. Ning minu ja siiski ka teiste büroo liikmete süü seisneb selles, et me olime tõepoolest töelisklassist irdunud ning sattusime tõepoolest kodanlike elementide mõju alla. See on õige iseloomustus ilma mingite ilustusteta.

Üksiküsimustes tahaksin anda mõningaid täiendusi ja selgitusi. Miks ma isiklikult olin ideoloogilistes küsimustes passiivne? Sellel on mitu põhjust: minu tõsine viga oli see, et olles hõivatud vabariigi rahvamajanduse ülesehitamisest, alahindasin ma ideoloogiarindel peetava võitluse tähtsust ning olin meeleldi nõus sm Karotamme pretensiooniga, et neid küsimusi lahendaks ainult KK. Et see tõesti oli nii, selle kohta toon ühe näite.

Kui avastati hulgaliselt kontrrevolutsioonilisi ilminguid koolides, siis tahtsin ma organiseerida nende vastu võitlemist nõukogude kaudu, suurendada Haridusministeeriumi ning haridusosakondade vastutust võitluses nõukogudevastaste väljaastumistega, tegin Haridusministeeriumile ja Riikliku Julgeoleku Ministeeriumile ülesandeks valmistada ette materjal MN bürool arutamiseks. Kui ma sellest sm Karotammele teatasin, andis ta nõu jätta see tegemata, teatades, et see kuulub KK kompetentsi, ning mina selle asemel, et oma seiskohta kaitsta, andsin järele, ent hiljem osutus, et ka KKs ei lastud seda küsimust vaadelda.

Ent see on ainult asja üks külg, mis seletab, miks pööras MN ja mina isiklikult vähe tähelepanu parteijoone läbiviimisele kultuuriküsimustes. Peale üldise oportunistliku joone on siin veel üks põhjus, mis seletab palju. EK(b)P KK büroo liikmete ja esimese sekretäri sm Karotamme vaheliste suhete kohta pean avameelselt ütlema pleenumi liikmeile, ma kõhklesin tõsiselt ja nõustusin suure kahtlusega asuma 1944. aastal sellele kohale, kus ma praegu olen. Ja seda mitte ainult sellepärast, et ma kartsin raskusi, vaid veel rohkem seetõttu, et ma kartsin eelseisvaid vastastikuseid suhteid sm Karotammega, sest kõigile temale lähedastele seltsimeestele oli teada ta raske ja püsimatu iseloom. Juba siis oli teada, et sm Karotamm ei talu oma läheduses seltsimehi, kes talle pimesi ei allu. Siit tegin ma ebaparteilise järelduse, et sellel kohal saab töötada, vältides, kui otse öelda, võimalust mööda tülisid sm Karotammega isegi põhimõttelistes küsimustes. Võib ainult öelda, et sellele sügavalt ebaparteilisele teele ei asunud ma karjeristlikel kaalutlustel, vaid arvasin, et toon sel kohal töötades sotsialismi ülesehitamisele kasu. Ning seepärast ei astunudki ma tihti välja sm Karotamme vastu, kui oleksin pidanud seda tegema. Selles on minu kui vastutaval ametikohal töötaja tõsine puudujääk. Ma saan sellest täielikult aru ning arvan seetõttu, et need seltsimehed, kes järeldasid, et minu vastu ei saa olla täit usaldust, kui ma sellel kohal edasi töötan, tegid õige järelduse ning ma ei saa sellel kohal edasi töötada, sest see on niivõrd raske tööõik, kus saab töötada ainult täieliku usalduse tingimustes.

Lõpetuseks võin öelda, et igal tööl, kuhu partei mind paneb, annan ma kogu jõu selleks, et võimalust mööda parandada tehtud vigu ja parteiliselt täita mulle usaldatud ülesandeid.

Sm KÄBIN: Sõna saab sm Sokolov²⁷, EK(b)P KK liige, EK(b)P KK põllumajandusosakonna juhataja.

Sm SOKOLOV: Seltsimehed! Nii nagu kõik teisedki pleenumist osavõtjad, tahan ka mina väljendada oma sügavat rahulolu ÜK(b)P KK otsusega ning ÜK(b)P KK sekretäri sm Ponomarenko ettekandega meie pleenumil. Mulle tundub, et praegu on isegi raske täiesti ja tervikuna hinnata selle ÜK(b)P KK otsuse tähtsust meie tööle, selle tähendust vabariigi parteiorganisatsiooni tööle ning ÜK(b)P KK sekretäri sm Ponomarenko meie juurde komandeerimise tähtsust, et koos meiega lahata neid vigu, mida EK(b)P KK juhtkond on teinud.

Ma tahan oma sõnavõtus peatuda ÜK(b)P KK otsuse sellel osal, mis puudutab põllumajandusküsimusi. Sm Ponomarenko ütles oma ettekandes pleenumil, et KK büroo, MN ja eriti sm Karotamm on tähtsustanud üle meie vabariigi rahvuslike iseärasusi, jättes sellega unarusse töörahva klassihuvide. Minu arvates peituvadki just selles EK(b)P KK ja isiklikult sm Karotamme, vabariigi MN ning isiklikult sm Veimeri vigade juured. Rahvuslikud iseärasused on Eestis muidugi olemas ja meie partei ei tohi oma poliitikat ellu viies neid ignoreerida, kuid sm-te Karotamme ja Veimeri, samuti teiste KK büroo liikmete vead on minu arvates selles, et nad ülistasid rahvuslike iseärasuste varjus vana kodanlikku korda ega viinud meie partei poliitikat ellu mitte rahvuslike iseärasuste arvestamise vaimus, vaid kohandasid seda poliitikat vana kodanliku korraga, moonutades sellega meie partei joont. Veelgi enam, ma olen jõudnud arusaamisele, et sm Karotamm väljendas ÜK(b)P KK poolt vääraks tunnistatud osas oma tegevusest tegelikult tahtlikult või tahtmatult kodanlike natsionalistide ja kulakute huve.

---

²⁷SOKOLOV, Aleksandr (1903–?). Pärit Saraatovi kubermangust, KP liige 1921. a-st. Aastail 1919–1927 töötas tehastes ja sõjakomis-sariaatides raamatukogu- ja klubijuhatajana, 1921–1923 oli sõjaväe-inseneride kooli kursant Samaaras ja Kaasanis, 1927–1943 partei- ja nõukogude tööl Saraatovis, Saraatovi oblastis ja Stalingradis. Õppis 1943–1945 ÜK(b)P KK Kõrgemas Parteioorganisaatorite Koolis, mida ei lõpetanud. Aprillis 1945 suunati ÜK(b)P KK otsusel tööle EK(b)P KKsse, kus oli 1945–1950 põllumajandusosakonna juhataja. 1950–1958 oli ENSV MN esimehe asetäitja. Augustis 1958 vähendati EK(b)P KK määrusega MN esimehe asetäitjate arv kahele, millega seoses ta vabastati ametist (veel vabastati Arnold Green). Septembris 1958 lahkus Eestist ja asus tööle NSVL MNs. 1948–1958 EKP KK liige, ENSV ÜN IV koosseisu saadik.

Mind ega ka teisi KK pleenumi liikmeid ei rahuldanud sm Karotamme ettekanne. Arvan, et sm Karotamm ei andnud meile ammendavaid selgitusi kõigi sooritatud vigade kohta ega nende vigade päritolu põhjalikku analüüsi. Ma pean ütlema, et sm Karotamme vigadest ei räägita esmakordselt. Kui me siinsel KK pleenumil sellest esimest korda räägime, siis mõnigi sellest pleenumist osa võttev seltsimees teab, et ÜK(b)P KK on sm Karotammele mitu korda neile vigadele osutanud. Ja missuguse hoiaku sm Karotamm võttis? Ta tunnistas oma vigu, kuid kõik läks edasi vanaviisi, kusjuures kõik vead olid ikka endised. Kuidas saab rääkida vigade parandamisest, kui on teada, et eksimused kõigis küsimustes, näiteks kõikvõimalikest sulidest, kodanlikest natsionalistidest jne lahtisaamine ja nende väljapuhastamine, meie parteiorganisatsioonide praktilises töös tehtud vead, parandati surve all, kui kõik need vead parandati ÜK(b)P KK korraldusel? Kui ka siin esinenud sm Matussevitš seda ei tea, siis paljud teised teavad, et sm Karotamme kutsuti pidevalt välja KKsse, et ükski ÜK(b)P KK töötajate siinkäimine ei jäänud tagajärgedeta, et kõik materjalid, mida nad siin hankisid, läksid ka ÜK(b)P KK käsutusse, et kõigile sm Karotamme ekslikele sõnavõttudele, mida ta ei häbenenud trükkis avaldada, osutati samuti tähelepanu. Ent me näeme, et pärast seda algab vigade tegemine uuesti. Ma tahan rõhutada, et sm Karotamm muudkui lubab: ta teeb vigu ning kui talle neid näidatakse, lubab parandada, kuid seejärel jätkab nende tegemist mõnel teisel viisil. Minu arvates on väga õige see seisukoht, et vabariigi juhtimist ei tohi enam sm Karotammele usaldada.

Teiseks sm Veimeri esinemisest.

Sm Veimer tunnistas, et need vead, mida ta on teinud KK büroo liikmena ja MN esimehena, pole juhuslikud, vaid see on terve vigane joon. Ka ei eita ta kodanlike elementide mõju oma igapäevases töös. Aga kui jutt läheb konkreetsetele vigadele, siis sm Veimer muudab ennast ja püüab eitada seda kriitikat, mida siin tehti.

Mulle tundub, et sm Veimer ei ole korralikult läbi mõelnud neid vigu, mis ta on teinud, ja kogu oma tegevuse ekslikkust. Näitan seda oma sõnavõttus.

Näiteks võtan arvesse sm Veimeri juures peetud nõupidamist kulaklike elementide kohta, mis oli salastatud: millegipärast ei kutsunud sm Veimer sinna mitte ühtegi KK sekretäri, ehkki nõupidamine oli põhimõttelises küsimuses, seal ei räägitud administreerimisest, vaid sellest, milline joon võtta kulakute tegelikul käsitlemisel, keda pidada kulakuks. Edasi räägime tööst partei algorganisatsioonidega. See on vaieldamatult suur ja tõsine töö, kuid sm Veimer unustab neist rääkides, et praegu ei seisne juhtimine mitte üksnes algorganisatsioonide töö tundmaõppimi-

ses, vaid nende küsimuste hoopis põhjalikumal lahendamises, rajoonide loomises. Kui me tahame parteiorganisatsiooni ja kolhoose tõeliselt juhtida, siis tuleb meie parteiorganeid lähendada partei algorganisatsioonidele ja kolhoosidele.

Samuti pole sm Veimeri poolt õige kriitika eitamine külvipinna kohta. Ma tahan peatuda üksikküsimustel, millel minu arvates on põhimõtteline tähtsus. Eelkõige kulakutest. Ma tuletan meelde, et kuni 1946. a 3. oktoobrini ei kasutatud üldse ühelgi koosolekul ega partei otsuses sõna "kulak". Sm Karotamm ei rääkinud siin oma joonest selles küsimuses, niisugustest asjadest ta vaikis. Sm Karotamm tõepoolest ei pannud tähele maarahva kihistumist klassidesse ega ka klassivõitlust külas ning püüdis seda asja varjata parteiorganisatsiooni eest. See esmakordne kulaku nimetamine XIII pleenumi otsuses oli puhtjuhuslik. Meie, põllumajandustöötajad, kasutasime lihtsalt ära seda asjaolu, et meist sõltumatutel põhjustel koostati resolutsiooniprojekt öösel vahetult enne pleenumit. Selles analüüsi viljavarumise olukorda ja käiku Tartu maakonnas, kus kulakud saboteerisid viljavarumist, ning resolutsiooniprojekti näitasime seda nii, nagu vaja oli. Me andsime selle resolutsiooni sm Karotammale alla kirjutada ning jälgisime hingeväri- nal tema näoilmet. Kuid nähtavasti sm Perovi juuresoleku tõttu andis ta korralduse projekti paljundamiseks ning sel moel sai see pleenumi liikmetele laiali jagatud ja seejärel ka vastu võetud. Aga kas siis nii pidi tegema? Sm Karotamm oleks pidanud andma täpse ülevaate olukorrast maal ning näitama, millised jõud meie külas tegutsevad.

Sm Ponomarenko rääkis siin õigesti tõsistest vigadest maareformi teostamisel. Viga ongi selles, et maal ei tehtud mingit klassipoliitikat, vaid aeti esmajärjekorras hoopis kulaklike huvide säilitamise poliitikat. Püüti neile mitte liiga teha maade äravõtmisel ega maksustamisel jne. Otsus normide tõstmisest ning kulakute ründamisest võeti vastu Läti ja Leedu initsiatiivil, kusjuures põllumajandusmaksu määrade tõstmisega püüti neid ülejäänud talupoegadest eraldada. Seda tehti õigesti, vaieldamatult õigesti, kuid kas sm Karotamm tegi ka midagi selleks KK liinis? Ei teinud! Sm Tihane Rahandusministeeriumist räägib siin, kuidas ta käis sm Karotamme kannul ja palus maakonnakomiteede sekretärid pärast pleenumit siia jätta ning neile selgitada, kuidas kulakut õigesti määratleda, kuid sm Karotamm seda ei teinud. Mis oli selle tulemuseks? Tulemuseks oli, et olime antud küsimuses ajanud väära poliitikat. Me ei pidanud nõu kehvikutega, vaid tegime seda administratiivsel teel ning selle tõestuseks on arvud: 1947. a arvestati meil 4100 kulaklikku majapidamist ja 1948. a 2743; see on korrigeerimise tulemus, mida lubasid sm-d Karotamm ja Veimer. 1. märtsiks 1950 oli meil ainult 145 kulaklik-

ku majapidamist, mis maksid kõrgendatud määral põllumajandusmaksu. See arv ei vasta kaugeltki tegelikkusele.

Mulle näib, et me kõik ja eelkõige sm Karotamm tegime sellega vea, et hakkasime kulakut määratlema mingisuguste perioodide kaupa, justkui kaotaks ta mingil perioodil oma kulakliku poliitilise näo ning kulakuks tuleks pidada vaid seda, kellel olid vastavad tunnused pärast 1940. aastat. See oli loomulikult poliitiliselt väär ning selles on süüdi ka KK endine sekretär Sazonov, kes läks seda teed ja kostis meie protestide peale: "Õige, ärge lärmake, kõik on õige."

Üks sm Karotamme viga kulakute asjus seisneb selles, et ta andis kulakuluse küsimused MNle rendile. Ent kes MNs selle küsimusega tegeles? Tegeles sm Puusepp, kelle suhtes partei V kongressil tehti väga karmi kriitikat. Kuidas on lood praegu? Alles viimasel ajal on asi hakanud paranema, kui põhiülesanne on juba täidetud. Nüüd kuulutab sm Puusepp, et maakondade TKd võivad kulakuks tegemise küsimuse ise lõpuni lahendada, aga kuidas varem oli? Siis seati see küsimus üles teisiti.

Pole õige ka see, et sm Karotamm vaikis niisugusest küsimusest nagu kulakute väljasaatmise direktiivi moonutamine. Tuleb öelda seda, millest räägiti sekretäride nõupidamisel: kulakute asemel sattus sellesse kontingenti suur osa igasuguseid kurjategijaid ja inimrämpsu, ent väga suur osa kulakuid jäi välja saatmata. Sm Kumm peab meile büroo liikmena rääkima sellest, miks kulakud laiali hiilisid ja jooksid ning miks nad siia jäeti ja nende asemele topiti kriminaalkurjategijaid, aga mitte kulakuid. Lõpuks esines pärast kulakute väljasaatmist sm Karotamm raadios ning sellest esinemisest rääkis meile eile sm Lentsman. Selle kõne kohta andis sm Karotamm aru ÜK(b)P KKle, seal parandati teda, aga tegu oli juba tehtud, segadus ja udutamine sellest, et kõik kulakud on likvideeritud. Oma esinemisega uinutas ja nüristas sm Karotamm kommunistide valvsust. See on ka poliitiline viga. See soodustas kulaklik-natsionalistlike elementide pugemist juhtivatele kohtadele kolhoosides, millest väga õigesti räägitakse ÜK(b)P KK otsuses. Ma võiksin tuua massiliselt näiteid kulaklik-natsionalistlike elementide sissetungimisest, kuid siin on sellest juba piisavalt räägitud. Viimasel ajal on KK põllumajandusosakonna töötajad täiendavalt selgitanud ja kindlaks teinud terve rea uusi fakte. Millest see räägib? See räägib sellest, et külas on käimas kõige ägedam klassivõitlus, et kulak kohaneb ja maskeerub ega lõpeta oma vaenutegevust, et kolhooside pärast on käimas kõige teravam võitlus. Ma tahaksin peatuda sellel küsimusel mõnevõrra teisest küljest.

Sm Karotamme sõnavõttud ja vead on viinud selleni, et paljud töötajad ei mõista maal kolhooside ümber käiva klassivõitluse täit tõsidust ning

ilmutavad seetõttu lubamatut leplikkust. Samal ajal kui ausate kolhoosnike poliitiline aktiivsus on kõvasti kasvanud, vähendab aktiiv siin ja seal seda poliitilist aktiivsust. Sm Ponomarenko rääkis siin Valgamaa Kuigatsi valla kolhoosist "Oktoobri Võit". Selles kolhoosis töötasid kulakud Kurg ja Noovek. Ent kas kolhoosi esimees sm Raudsepp ja valla partorg sm Mõttus ei teadnud, et Noovek ja Kurg on kulakud? Nad ise olid viimaste juures sulasteks ning sm Ovsjannikov teadis ammu neid kulakuid. Aga kuidas ta sellele reageeris? Ta ütles: "Jama! Tühi jutt!" Kui EK(b)P KK sai Hämäläineni avalduse kulakute Nooveki ja Kure kohta, siis sõitsid sinna KK töötajad, et asjale lõpp teha. Hämäläinen kirjutab, et ta on teatanud kulakutest partei maakonnakomiteesse, kuid pole sealt toetust leidnud. Maakonnakomitees teati sellest Hämäläineni avaldusest, kuid öeldi, et see olevat jama ja pisiasi ning nad teadvat küll, mis inimene see Hämäläinen on. Hämäläineni avalduse põhjalikumal kontrollimisel leidsid kõik faktid kinnitust. See on sm Ovsjannikovi leplikkuse tulemus, mis pole omane mitte ainult talle, vaid ka paljudele vabariiklikele töötajatele. Mitte väga ammu arutas KK Põllumajandusministeeriumi kaadritööd. Ministri asetäitja kaadri alal sm Premet vallandati kaadripoliitika moonutamise ja ebaparteilise poliitika pärast. Kuid põllumajandusminister sm Vaha ei vallandanud teda mitte sel põhjusel, vaid "seoses üleminekuga teisele tööle". Nii-suguse käskkirja andis sm Vaha ka teiste meile võõraste inimeste, nagu Soosaar, Orgma jt vallandamisel. See räägib sellest, et meie töötajatel pole selles küsimuses bolševistlikku printsiipiaalsust. KK ei ole neis seda kasvatanud, vaid vastupidi, just säärast käitumist ergutanud.

Juhataja sm KÄBIN:

Sm Sokolov, Teie aeg on läbi.

Sm SOKOLOV:

Ma palun anda mulle veel 10 minutit.

(Kohalt: Anda.)

Hääletan. On vastu võetud anda veel 10 minutit.

Sm SOKOLOV:

Niisiis tahan oma mõtte lõpetada. Minu toodud näited räägivad sellest, et võitluses kulakutega ja kodanlike natsionalistidega viis EK(b)P KK ning eelkõige sm Karotamm ellu kindlat poliitilist joont ning kordas üht viga teise otsa. Sm Karotamm ei teinud mingit järeldust neist juhtnööridest, mis talle ÜK(b)P KKs anti.

Kindel joon oli ka põllumajanduse sotsialistliku ümberkorraldamise küsimustes. See, mida sm Ponomarenko tsiteeris siin sm Karotamme esinemisest ÜK(b)P KK veebruaripleenumil, on samuti buhharinlik tõl-

gendus: "Kui sul on kaks lehma, muretse kolmas, kui sul on kolm lehma, siis hangi neljas jne" See pole-juhuslik. Ma tuletan meelde, et see kajastus sm Karotamme esinemistes pika aja jooksul.

Toon ühe näite. Nõukogude Armeest pidi demobiliseeruma hulk selt-simehi, kelle seas oli ka eestlasi Siberist, Ukrainast ja teistest meie kodumaa aladelt. Me tulime mõttele püüda luua neist kolhoos, et selt-simehed jääksid siia ja näitaksid töötavate talupoegadele kolhoosikorra eeliseid eramajapidamiste ees. Olles eelnevalt KK liikmetega kokku leppinud, sõitsin ma nende seltsimeeste juurde sõjaväelaagrisse, tegi- me koos poliittöötajatega ära suure töö ja paljud neist avaldasid soovi jääda Eestisse ja luua kolhoose. Ent kui sm Karotamm sai teada, et peale eestlaste jääb siia ka teistest rahvustest seltsimehi, siis kirjutas ta kohe direktiivi, kuidas ja millistel tingimustel võib Eestis kolhoose luua. Sellest direktiivist paistab, et Eestis võib kolhoose asutada alles 50 aasta pärast. See on üks näide. Edasi arvan ma, et kolhooside-eelsel ajal libises sm Karotamme kõigist esinemistest läbi püüe rahustada kulakuid, see, et Eestis niipea kolhoose ei tule, et kolhoose ei tule enne, kui kõik on mõistnud nende otstarbekust. Aga kus on siin meie partei organiseeriv osa? "Kuni ei mõisteta kogu otstarbekust"? — see koos sm Karotamme tuntud praktilise tegevusega rahustas kõiki kulaklike elemente ja kodanlike natsionaliste.

ÜK(b)P KK sekretär sm Ponomarenko määratles siin täiesti õigesti seda tegevust kui põllumajanduse sotsialistliku ümbekujundamise vastu suunatud. Siit selgub, miks siis, kui ÜK(b)P KK oli vastu võtnud ot- suse kolhooside loomisest Lätis, Leedus ja Eestis, see asi meil alguses salastati, miks sellest räägiti sosinal, varjati seda parteiorganisatsioonide eest, miks läks vaja EK(b)P V kongressi sekkumist, et seda viga parandada.

Nagu teada, olid meie vabariigis kodanlikud natsionalistid ja kulakud väga vastu kolhooside loomisele. Nad tõid kolhoosidevastases võit- luses esile niisuguseid "argumente" nagu eesti talupoegade justkui eri- lise psühholoogia, selle, et nad olevat individualistid ega saavat kuidagi kollektiivis olla. Ka segavat kolhoose kliimaatilised iseärasused. Räägiti ka seda, et Venemaal loodi kolhoosid alles 12 aastat pärast nõukogude võimu kehtestamist, ja miks te siis tahate meil neid luua lühema aja jooksul jne. Sihukest juttu ei kostnud mitte ainult kulaklike elementide hulgast, vaid ka juhtivate töötajate poolelt. Näiteks rääkis nii sm Allik, ehkki me koos temaga asutasime esimese kolhoosi Saaremaal. Ma ei unusta ka üht teist asja seoses Allikuga. Mul tuli sõita EK(b)P KK büroo ülesandel Kolhooside Nõukogusse sm Andrijanovi juurde, nüüd töötab ta Leningradis, sellise ettepanekuga, et ühistatud kariloomade eest ar-

vestataks rent ja protsendid, mida antaks normipäevadena igäühele, kes on ühistanud kariloomi ja inventari. Seda tehti näiliselt sündsals ettekäändel, et see hoidvat ära niisuguse loomade mahatapmise, nagu see olevat toimunud teistes liiduvabariikides. Tegelikult oli see vaid hoolitsemine kulakute eest, et need saaksid endale tolle rendi näol lõviosa kolhooside tuludest. Kui tegin KK bürool oma sõidust ettekande, kuidas siis sm Andrijanovi juhised vastu võeti? Suure rahulolematusega. Sm Päll ütles, et sm Andrijanov sai meie ettepanekust valesti aru, et mingit renti polevatki.

Lõpuks näib mulle, et see vanade kodanlike tavade säilitamine ilmneb selles, et meil on ikka veel alles kooperatsiooni madalaim aste põllumajanduslike ühistute kujul. Ja seda siis, kui meil on olemas ka kooperatsiooni kõrgeim vorm. Kuid meie juhid hakkavad kaaluma, kas ei saaks lubada kolhooside ja ühistute rahulikku kooselu. Ehkki on teada, et neis ühistutes jätkavad oma tegutsemist nii kulakud kui ka muud kaabakad. Me säilitame neid ühistuid sellepärast, et see oli omane vanale kodanlikule Eestile.

Ma tahan öelda selle küsimuse kohta, kas sm Karotamm ja ka sm Veimer ikka teadsid, et nende poliitika on vale. Muidugi teadsid. Seda said nad teada juba ÜK(b)P KK juhtnöördest, kui neid parandati, ja said ka ise asjast aru. Ma tahan näidata üht dokumenti. Kui olin 1947. a Saaremaal ja pärast seda Tartumaal, siis sattusin ühele eestikeelsetes ajalehtedes avaldatud seadusele. See oli seadus talude viimises madalamasse ja kõrgemasse järku põllumajanduslike normidega koormamise osas. Ma nägin, et paljud talumehed ei hakka riiklikke viljanorme täitma enne, kui on läbi vaadatud nende avaldused kõrgemast maksugrupist madalamasse üleviimise kohta. Miks? Sest on olemas MN otsus. Samasuguseid teateid tuli ka Virumaalt. Kontrollimisel selgus, et niisugune seadus on tõepoolest olemas. Tuli välja, et sm Veimer ei teinud niisuguse seaduseelnõu koostamist ülesandeks mitte põllumajandusgrupi ülemale sm Antonovile, vaid tolle asetäitjale. Seadus pandi kirja, võeti vastu küsitluse teel MNs ning avaldati ainult eestikeelsetes ajalehtedes. Minu arvates toimiti nii seepärast, et seda teiste sm-te eest varjata, kes oleksid võinud siin selle seaduse klassiolemust näha. See panigi kulakud saboteerima. Ma viisin asja KK büroo ette ja sm Karotamm nõustus minuga. Aga kui ma püüdsin seda tegu kvalifitseerida poliitilises keeles ja ütlesin, et see on riigivastane tegu ning tuleb tõstatada küsimus sm Veimeri võtmisest vastutusele, siis kostis sm Karotamm selle peale ärritatult: "Te soovitate lollusi!" Ning seda määrust ei arutatudki.

Ma lõpetan oma esinemise järgmise mõttega.

Arvan, et ÜK(b)P KK otsusel puudustest ja vigadest EK(b)P KK töös on hiiglaslik printsiipaalne tähtsus kogu meie praktilise tegevuse jaoks. See otsus ja ÜK(b)P KK sekretäri sm Ponomarenko tulek siia aitavad kogu meie vabariiklikul organisatsioonil parandada oma tööd, parandada neid sügavaid ning jämedaid vigu, mida on teinud EK(b)P KK büroo ja sm Karotamm isiklikult.

Juhataja:

Sõna saab sm PÄLL²⁸ — EK(b)P KK büroo liige, ENSV ÜN Presiidiumi esimees.

Sm Päll:

Seltsimehed! ÜK(b)P otsus avas põhjalikult ja õigeaegselt tõsised ja ohtlikud vead EK(b)P KK, EK(b)P KK büroo ja EK(b)P KK I sekretäri sm Karotamme töös, samuti MN esimehe sm Veimeri töös.

Ma mõtlen, et meile on täiesti selge see, et selle otsuseta oleks meie parteiorganisatsiooni ähvardanud suured ja tõsised ohud, sest EK(b)P KK ja MN teostasid praktikas antibolševistlikku ning parteivastast joont. Seepärast on täiesti õiglasel ja õiged need tänusõnad ÜK(b)P KKle ja sm Stalinile, mida esinejad on siin kuuldavale toonud. ÜK(b)P KK otsuses on öeldud, et EK(b)P KK ei pea vajalikku võitlust kodanlike natsionalistidega, läheb mööda arvukatest vana kodanliku poliitika ning Lääne-Euroopa teaduse, kirjanduse ja kultuuri ülistamise juhtumitest. See on täiesti õige ja täpne määratlus. Seda kõige tõsisemat viga ning neid eksimusi kvalifitseeriksin ma tõsisteks ja ohtlikeks seetõttu, et nad ähvardavad meid meie poliitilise töö ränga libastumisega leninismi-stalinismi teelt. Klassivõitluse seaduste unustamine on viinud selleni, et vabariigis võideldi väga loiult kulakute ning nende kodanlik-natsionalistliku ideoloogiaga. Ma ütleksin veel enam: seda võitlust,

²⁸PÄLL, Eduard (1903–1989). Tartumaa Kavastu valla Koosa sepa poeg, astus koos isaga vabatahtlikult Punaarmeesse 1918. a. 1929. a lõpetas Leningradi Pedagoogilise Instituudi, KP liige 1930. a-st, töötas seejärel pedagoogi ja keeleteadlasena. Oli 1940–1941 Tallinnas ajalehe *Kommunist* peatoimetaja asetäitja, 1941 ENSV riigikontrolli rahvakomissar, 1943–1947 EK(b)P KK sekretär, 1947–1950 ENSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimees, 1950–1955 TPedI eesti keele ja kirjanduse kateedri juhataja, 1955–1968 ENSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudi direktor, 1968–1973 ENSV TA ühiskonnateaduste osakonna akadeemik-sekretär. Kirjanik (pseudonüümid Siim Sepik ja Hugo Angervaks) ja keeleteadlane, ENSV TA korrespondentliige 1961. EK(b)P KK liige 1948–1951, NSVL ÜN II ja III koosseisu saadik 1946–1954, ENSV ÜN II koosseisu saadik 1947–1951.

tegelikku võitlust pole olnudki. Eriti ideoloogias. Muidugi võideldi kulakute vastu ja kulaklus on nüüd likvideeritud. Kuid ideoloogias ja eriti kodanliku natsionalismiga võitlust ei peetud ning nüüd on igati seaduspärane küsida, miks selline olukord tekkis. Ma arvan, et kõik KK ja KK büroo liikmed ning pleenumist osavõtjad on kaua selle üle mõelnud, ja mõtlesin ka mina. Tuleks välja just nagu mingi vasturääkivus, sest kuni selle pleenumini oli meie sõnavõttudes ja artiklites väga palju kodanliku natsionalismi vastast juttu. Seda oli niihästi sm-te Karotamme ja Veimeri kui ka minu artiklites — me võtsime sõna ja võitlesime kodanliku natsionalismi vastu. Ent kui vaadata meie tegevust, siis oli neil esinemistel puhtakujuliselt deklaratiivne iseloom ning me ei pidanud konkreetset võitlust selle ideoloogia kandjatega.

Ma vaatasin eile läbi ühe oma artikli, mis oli kirjutatud juba 1946. a kodanliku natsionalismi vastu. See on üldine ja tühisõnaline ning seal ei kohta ühtegi konkreetset nime, nii et sel võitlusel oli deklaratiivne ja tühisõnaline iseloom ning kõik need deklaratsioonid jäidki tegelikult surnud fraasideks. See on täiesti selge ja see deklaratsioon ei puudutanud üldse elavaid ja võitlevaid kodanlike natsionalistide vastaseid. Veel enam, see deklaratsioon oli justkui mingi sirm, mille taha need kodanlikud natsionalistid tegelikult pugesisidki ja deklareerisid ning töötasid jutumärkides öelduna.

Niisuguse praktika põhjal tekkiski meil tõepoolest see usaldava ja põhimõttelageda leebuse õhkkond, millest sm Käbin eile rääkis.

Siit just tuleneski loogilise tagajärjena nende inimeste otsene kaitsmine. Võtkem säärane küsimus. Kui seda joont aeti, siis miks? Põhjus võib olla kahetine. Üks põhjus võib olla see, et meie, kommunistid ja bolševikud, eksisime, tegime suuri ja väikesi vigu, ent võib teha ka sellise järelduse, et me tegime seda teadlikult, mis tähendab, et mõned meie hulgast on otse öeldes vaenlased. Sm Gortšakov ütles siin esinedes välja mõtte, et sm Karotamm on teadlik natsionalist ning avameelselt öeldes vaenlane. Ma isiklikult arvan, et see seisukoht ei ole õige. Sm Karotamme kui KK sekretäri, kelle ülesandeks oli õige parteipoliitika juhtimine ja teostamine, ma teadlikuks natsionalistik ei pea, ma arvan, et ta oli end sisse mässinud, kaotanud bolševistliku valvsuse ja põhimõttekindluse, et ta oli tõsiselt ja ohtlikult omadega sassis. Objektivselt soodustasid seda meie vabariigi arengu rasked ja keerulised tingimused, ilmselt ka ebapiisav parteiline kogemus. Soodustas ka see, et ta läks ennast täis, see KK sekretär sm Karotamm, mida ta isegi on tunnistanud. Et sm Karotamme upsakus oli täiesti reaalselt eksisteeriv nähtus, seda võivad kinnitada ka kõik büroo liikmed. Ma ei taha korrata,

sest sm Veimer juba rääkis siin sm Karotamme iseloomust, see oli täiesti õige, ning kõik see soodustaski seda asja.

Bolševistlikku kriitikat ja enesekriitikat oli meie vabariigis ja parteiorganisatsioonis muidugi olemas, kuid seda oli vähe, see ei puudutanud kogu meie poliitika kõige põhilisemaid ja printsiipiaalsemaid küsimusi, klassivõitluse poliitika küsimusi, ning selle tulemusena meil justkui lepitati olukorraga, kui kodanlikud natsionalistid end parteipiletitega varjates töötavad. Me oleme sellega leppinud ja koguni nõustunud sellega, et need kodanlikud natsionalistid on ümber kasvanud, et nad polegi enam kodanlikud natsionalistid, vaid inimesed, kes on minevikus küll rängalt eksinud, aga nüüd on neist saanud partei liikmed. Meie juhtivail töötajail oli just seesugune ideoloogia, seda tuleb ausalt ja tõeselt välja öelda.

Me oleme leppinud ühe imeliku asjaoluga. Seltsimehed, ma olen olnud parteis juba 30 aastat ning kui ma Eestisse tulin, oli mul 20-aastane parteitöö kogemus, ent mind pani väga imestama ja kui vene moodi öelda, siis oli mulle väga võõrastav see, et partei liikmeiks on võetud Kruus, Andresen ja terve hulk teisi inimesi, kelle vastu me olime võidelnud. Leningradis astusin ma ise trükisõnas välja Andreseni ja Kruusi kui oma rahva reeturite vastu. Kui ma aga tulin Eestisse, siis nägin, et neist olid saanud partei liikmed. Mulle tundus see väga imelik. Arvasin, et kui nad on juba parteisse vastu võetud, siis on nad nähtavasti nõukogude võimule mingit suurt abi ja teeneid osutanud. Ning tõepoolest polnud mulle kuni kõige viimase ajani selge, et nad on parteisse võetud juhuslikult. Mina isiklikult ei teadnud seda. Nad tegid tööd, neid edutati ja kinnitati. On selge, et see lõi säärase õhkkonna ja harjumuse mitte kahelda neis nõukogudevastase minevikuga inimestes. Ma tahan meenutada, et seda soodustas asjaolu, et meie vabariigi parteiorganisatsioon kritiseeris väga nõrgalt EK(b)P KK tööd.

Näiteks ei taipu ma järgmist probleemi. Meie partei V kongress toimus 1948. a detsembris. V kongressi ajal olukord samasugune, kui mitte arvestada 1949. a toimunud muudatusi. Needsamad kodanlikud natsionalistid olid sel perioodil parteis ja kõrgetel kohtadel, kuid need sm-d, kes siin sõna võtavad, olid V kongressi delegaadid, ent seal nad sõna ei võtnud. Ma ei taha selles kedagi süüdistada ning arvan, et meie parteiorganisatsioon polnud V kongressi ajaks veel piisavalt küps. Seda küpsust aitas tõsta ÜK(b)P KK otsus, mida me koos teiega siinsel pleenumil kuulasime. Seltsimehed, kui ma eksin, siis loodan, et mind parandatakse. (Kohalt: parandame!) See on hea. Ma arvan, et selle aja jooksul on ka meie parteiorganisatsioon tõusnud uuele ja kõrgemale küpsuse tasandile, sel ajal me polnud minu arvates veel nii küpsed. Ka-

sutades ära seda olukorda, mis oli meie parteiorganisatsioonis tekkinud niisuguse juhtimise tõttu tänu KK sekretäri sm Karotamme käitumisele, kes ei pööranud tähelepanu ÜK(b)P KK juhistele, ajasid kodanlikud natsionalistid endist joont, tegutsesid jõulisemalt meie majanduse ja kultuuri õõnestamisel. See, seltsimehed, on täiesti selge. KK sekretäri sm Karotamme ja enamiku KK büroo liikmete väär parteiline positsioon aheldas kuni viimase ajani vabariikliku parteiorganisatsiooni kulakute ja kodanlike natsionalistide külge. See on fakt, mille eest me kuhugi ei pääse.

KK büroo ning EK(b)P KK sekretär sm Karotamm ei juhtinud seda võitlust ning selle eest me peame kandma vastutust KK pleenumi ja kogu parteiorganisatsiooni ees, kogu bolševistliku partei ees. Võib öelda, et KK büroo tõmbus eemale klassivõitluse suurtest küsimustest. Seltsimehed, ma toon mõned näited, mis puudutavad ka minu enda vigu, millest ma ka räägin. Nii näiteks tõmbus KK büroo eemale nii suure ja tähtsa asja juhtimisest, nagu seda on võitlus kodanliku natsionalismiga eesti kirjanduses ja kunstis, võitlus formalismi ja estetismi vastu. On teada, et formalism ja estetism on kodanliku natsionalismi üheks põhiliseks relvaks kirjanduses ja kunstis. Kogu sel võitlusel lasti minna isevoolu teed. Möödunud aasta aprillis toimus kirjanike vabariiklik nõupidamine, kus see küsimus üle tõsteti. Ja mis juhtus? Oleks justkui võinud oodata, et seda võitlust hakkavad juhtima KK, KK büroo ning sm Karotamm, sest kunstis ja kirjanduses on kodanlikud natsionalistid end kõige tugevamini kindlustanud. Kuid seda ei juhtunud. Ja mis siis? Sel nõupidamisel tegi ettekande formalismist formalist Urgart, esines kriitik Urgart, kes ise on formalist, kes kodanlikul ajal ja ka nõukogude ajal kirjutas formalistlikke artikleid. Ma lugesin eile uuesti tema sõjajärgseid artikleid. Ta hakkas innukalt paljastama ja lahkama Andresenit, kes on formalist, see ettekande tegija Urgart hakkas selles küsimuses — *ise on formalist ja Andreseni artiklite toimetaja, ise toimetab trükki Andreseni artikleid — Andresenit kritiseerima. Näete, mis juhtub, kui KK hoiab asjast eemale. Formalist teeb ettekandeid. (Sm Lentsman kohalt: Kas oleks siis tulnud anda see Andresenile?) Sm Lentsmanile ja Käbinile (Presiidiumist: Või sm Pällile?) või mulle. (Käbin: Aga ta tegi oma ettekandes vigu.)*

Vigu ta ei teinud, kuid ta on formalist. Ent kui oleks antud Andresenile, siis oleks too võinud teha Urgartist samasuguse ettekande. See oleks olnud põhimõtteliselt vale. (Presiidiumist: See on õige.)

Seltsimehed, ma võtsin selle vastu sõna, kuid ei teinud seda avalikult, vaid KK bürool. Käbinile see ei meeldinud, ta hindas seda kui Andreseni kaitsmist, ent mina võtsin sõna küsimuse säärase seadmise vastu. Sm Ponomarenko ütles oma ettekandes, et EK(b)P KK kõige tõsisemaks

veaks on kodanliku natsionalismi vastase võitluse puudumine, ning siit see algabki.

Kuidas oleks pidanud seda võitlust organiseerima? Poleks tohtinud karta, vaid oleks pidanud selle küsimuse oma kätte võtma, seda bürool vaatlema ning ühise seisukohani jõudma.

Seltsimehed, meil on, kust õppida selles küsimuses, nimelt ÜK(b)P KKlt, mis paljastas 1946. a Leningradis Zoštšenko jt keskuse. Seda küsimust arutati ÜK(b)P KKs, sinna sõitis sm Ždanov. Kuid mis meil välja tuli? Üks formalist pandi istuma, aga teisele (esitab eesti keeles vanasõna: “pada sõimab katelt, ühed mustad mõlemad”)? Mis sellest välja tuli? Nõupidamise ajal võttis Kirjandusmuuseumi direktor sõna justkui Andreseni vastu, ent pärast nõupidamist andis välja raamatu, kuhu võttis peale Andreseni veel teisigi ammu luku taha pandud kodanlike natsionaliste. Siit sai ta õppetunni*. See raamat tuli ära korjata ja ümber teha.

Seega ei andnud küsimuse säärane ülesseadmine KK büroo ja sm Karotamme poolt mingit põhimõtet selle küsimuse tõstatamiseks.

Ma arvan, et see hoiak oli vale.

Muuseas ei saanud ma ise nõupidamisest osa võtta. Selle nõupidamise alguse ajaks oli meil määratud KK büroo, kust polnud kuidagi võimalik välja pääseda.

Seltsimehed, võib-olla tegin ma siin mõne vea, kuid ma polnud nõus küsimuse niisuguse püstitamisega. Teine küsimus on sm Laossonist. Pärast seda nõupidamist, kus sm Laosson võttis läbirääkimiste ajal sõna, tuli minu juurde Andresen ja tõi mulle Laossoni raamatu koos oma kirjaga. See oli aprillis. Kirjas öeldi: “Ma olen nõukogude võimu kohta pahasti kirjutanud, kuid säärast jätkust (пакость), nagu kirjutas Laosson, pole ma iialgi kirjutanud.” Mis siis sai? Ma võtsin büroo liikmena need raamatud oma kätte, lugesin algul need artiklid ja Laossoni artikli läbi ja andsin need seejärel üle büroole.

(Presiidiumist: Aga kas te lugesite ka Kruusi märkuse läbi või ei lugenud? Kas te Kruusi märkuse andsite büroole?)

Ma andsin kõik üle, kuid ma ei teadnud, et see on Kruusi märkus.

Ning nii ma lugesingi sellest dokumendist üht kohta, kus Laosson kirjutab 1938. a: “Kommunism on maailmast vaimsuse välja ajanud...” (loeb

---

*Tekstist ei selgu, keda Päll viimase lausega silmas peab, sest eelmises lauses on Kirjandusmuuseumi direktori (Alice Habermani) kohta kasutatud naissugu, selles aga он сделал отсюда урок. *Toim.*

ette). Seda kirjutab Laosson, kirjeldab panidealismi ja kuulutab kommunismi barbaarsuseks.

Ma küsin pleenumilt: kuidas ma oleksin pidanud tookord büroo liikmena toimima? Kas ma oleksin pidanud selle dokumendi sahtlisse peitma? Ma võtsin need kaks raamatut koos nende artiklitega, millest mina ega teised büroo liikmed midagi ei teadnud, ning andsin nad I sekretäri sm Karotamme kätte ja see asi läks oma rada. Sellal polnud veel seda Laossoni artiklit, millest räägiti siin, ja siis, kui oktoobris arutati bürool Laossoni küsimust ja kui ma ei eksi, märgiti, et kuni 1937. aastani propageeris Laosson marksismi, ent 1938. aastal kirjutas selle artikli.

Ma tunnistan, et see artikkel oli ainuke ja pärast seda niisuguseid polnud ning KK büroo pidi selle suhtes kohaselt väljenduma. Enda arvates toimisin ma büroo liikmena, kes selle kirjutuse sinna tõi, elementaarselt õigesti, sest ma ei peitnud seda sahtlisse. Ma ei mäleta enam täpselt, kas tegin seda aprilli lõpus või mai alguses.

Laossoni artiklist. See artikkel ilmus tükk aega hiljem juulis ajakirjas "Eesti Bolševik", viimane osa augustis. Ma lugesin selle artikli läbi ning mul polnud mingeid vastuväiteid sellele artiklile selles osas, kus ta kritiseerib Andresenit. Kuid ma polnud nõus selle esimese osaga teoreetilistes küsimustes. Ma ütlen, millistes. See on küsimus, kui ta puudutab kodanlike dekadentide rühmitust "Noor-Eesti". Selles küsimuses võin ma eksida ja palun ennast parandada. Ma arvan, et ta ei lähenenud ajalooliselt ega arvestanud seda, kuidas see tekkis ja millised oli tema ideed. Praegu ma arvan, et Laossoni viga seisnes mitteaajaloolises lähenemises, et see rühmitus "Noor-Eesti" tekkis 1905. a, esimese kodanliku revolutsiooni ajal, revolutsioonilise tegevuse aastail. Oma koosseisult oli see väikekodanlik rühmitus, eranditult väikekodanlikud kirjanikud ja intelligents.

Revolutsiooni esimestel päevadel esines see rühm demokraatlike loosungitega, selliste loosungitega, mida tollal üles seati, ma ei öelnud, et sotsialistlike loosungitega, vaid demokraatlikega. Ma lugesin selles küsimuses sm Stalinit ja artiklis "Kuidas sotsiaaldemokraadid mõistavad sotsiaalseid küsimusi" loetleb ta loosungeid, mille eest võitlesid Gruusia kodanlased ja proletaarlased. Võitlesid sellepärast, et nende loosungite elluviimine kergendas võitlust kodanlusega. Need loosungid olid järgmised: "Kodanike võrdsus Venemaa rahvastele", "Keelte vabadus Venemaa rahvastele" (loeb ette).

Kõik need loosungid kajastusid revolutsiooni tõusu päevil sel või teisel määral ka selle "Noor-Eesti" albumis neil päevil, kui revolutsioon käis tõusuteed. Seda on väga selgesti näha, kui lugeda esimest albumit.

Laosson jättis selle täielikult esile toomata, et anda asjale süngemat ilmet, kuid see loob hullema pildi, kui asi tegelikult on.

“Noor-Eesti” oli dekadentlik ning läks juba algusest peale reaktioonäride rappa, kuni sai kaotuse osaliseks nagu väikekodanlik rühm alati. See on seaduspärane ning siin pole midagi imelikku.

Ja teine küsimus selles artiklis, millele ma vastu vaidlesin, oli see, et Laosson kuulutab tolle “Noor-Eesti” rühma Stolõpini reaktsiooni löök-rühmaks, peaaegu et apologeediks. Mina arvasin, et Lenini määratluse kohaselt on Stolõpini reaktsioon Vene mõisnike klassi diktatuur kontr-revolutsioonilise liberaalse kodanluse toetusel ning siia see ei sobi kohe kuidagi. Just stolõpinlik reaktsioon jälitas ja pani vangi neid “Noor-Eesti” löökrühmaksi. Vanglas oli Tuglas, samuti Suits, paistab, et Vilde läks minema. Ma pean teoreetiliselt vääraks seostada seda stolõpinlusega, võttes arvesse rahvuslikku. See on teine küsimus.

Ma olen täielikult nõus sm Fadejevi määratlusega, kes märkis ära Laossoni ettekande positiivse poole, et see rühm on kodanlik-dekadentlik-formalistlik rühmitus. Milleks siia veel stolõpinlikku reaktsiooni külge pookida? Meil tuleb välja juba ei tea mis. (Kohalt: Hirmus fraas.)

Neis küsimustes polnud ma nõus sm Laossoni artikliga, kuid muus osas mul lahkavamus ei olnud. Ma ei ole selles asjas kusagil sõna võtnud, olen piirdunud jutuga bürool. Milles siis asi on? Seda oleks saanud vältida ning oleks võinud selle küsimuse parteiliselt lahendada. Seda oleks saanud. Siin on süüdi sm Karotamm, kui palju kordi palusin tal see küsimus büroole panna, palusid ka sm Laosson ja sm Käbin. Büroole seda küsimust ei pandud, ehkki möödunud aastal istuti koos 102 päeva, kui veel paar päeva oleks juurde tulnud, siis oleks see tolele asjale palju kasu toonud. Seltsimehed, pärast esimest momenti...

Juhataja sm KÄBIN: Sm Päll, üks hetk. Tuli kiri, et hoolitsetaks reglemendi eest, kui palju on teil veel aega vaja?

Sm Päll: Mulle on vaja kaks minutit. (Kohalt: Anda.)

(Presiidiumist: On ettepanek mitte piirata sm Pälli reglemendiga, las ütleb ära kõik, mida tahab. Kohalt: Õige.)

Sm Päll: Mina, seltsimehed, tunnistan, et Laossoni küsimuses oleme EK(b)P KK büroo ja mina valesti toiminud. Meil poleks siiski olnud vaja seda küsimust niimoodi lahendada, sest sm Laossoni artikkel on õige, kuid mind see siiski natuke ärritas ning minu sõnavõtt võeti vastu valuliselt, võib-olla olen ma ise süüdi, selle tulemuseks oligi kogu minu lugu. Ma teatan, seltsimehed, et ma pole Kruusi ja Andreseni vastu mingit isiklikku sümpaatiat tundnud, absoluutselt mitte. Andresen töötas minu asetäitjana, juba sünnipäraselt töötas ta väga halvasti, ma

tegin talle selles asjas palju märkusi. Minu süü on selles, et ei osanud seda küsimust printsiipiaalselt üles seada. KK büroo liikmena kannan ma vastutust nende suurte vigade eest, mida ÜK(b)P KK on avastanud EK(b)P KK büroo töös. Ma pean ütleva, et minust ja minu vigadest rääkinud sm-te sõnad on õiged ja täiesti täpsed. Kuid neid vigu poleks muidugi olnud, kui KK ja KK büroo oleksid selle küsimusega tegelema ja võitlust juhtinud, siis poleks seda olnud.

Nüüd näen ma ÜK(b)P KK otsusest, et olen teinud oma töös palju rohkem vigu, kui seltsimehed pleenumil rääkisid. Need vead tuleb mul parandada ja tingimata saavadki parandatud.

Ma pole rääkinud sellest küsimusest, et minu omaette raamatuna välja antud 1945.–1947. aasta artiklileis on hulk olulisi ideoloogilisi vigu. Neist peamiseks on tühisõnaline deklaratiivne võitlus kodanlike natsionalistide vastu suunatud, see on minu viga. Teiseks veaks on mul klassianalüüsi ning klassipositsiooni vale määratlemine.

Praegu sain ma aru, et neis artiklites tuleb mul ette natsionalistide progressiivsete ütluste tsiteerimist. See näitab minu poliitilist lühinägelikkust ja ma tein sellega veelgi halvemat. Nüüd pean ma selle pleenumile ausalt üles tunnistama.

Ma kirjutasin artikli Viktor Kingissepast. Selle artikli kirjutasin ma lendlehtede ja Viktor Kingissepa tsitaatide põhjal. Artikkel polnud paha, esmakordselt avaldati see 1940. a "Kommunistis". Seal on toodud Viktor Kingissepa ütlused Hans Kruusi kohta, keda Kingisepp nimetas reeturiks. Ma tõmbasin selle koha artiklit ümber tehes maha. (Elevus saalis.) See oli 1947. aastal.

Ma võtan ausalt omaks, et tõmbasin selle tunnistuse maha. Seda võib nimetada lõimitamiseks minu poolt, ma ei pidanud neid natsionalistideks. Nendes artiklites on ka teisi vigu. Kõige suurem viga on see, et veel 1948. a selle raamatu avaldasin.

Seltsimehed, ma peatusin neil oma põhilistel ja tõsistel vigadel mitte sellepärast, et tahaksin ennast õigustada, vaid sellepärast, et ma sain neist vigadest aru sel pleenumil kuulnud ÜK(b)P KK otsuse valguses, need vead said mulle täiesti selgeks ja nad kutsuvad minus esile kibestuse.

Ma arvan, et suudan neist otsustavalt ja lõplikult lahti saada, ning arvan, et sääraseid vigu mul enam kunagi ette ei tule. Sellega tahangi ma oma sõnavõtu lõpetada.

(Stenogrammi on sm Pälli sõnavõtu tekst lülitatud esmase dešifreeringu tagavaraeksemplari järgi, ilma et ta oleks seda redigeerinud. Eri sektor.)

Juhataja: Sõna saab sm KELBERG²⁹ — EK(b)P KK Harju maakonnakomitee sekretär.

Sm KELBERG:

Seltsimehed! ÜK(b)P KK otsus vastab maksimaalselt meie vabariigi parteiorganisatsiooni põhilistele vajadustele. Meie juhtide kodanlik-natsionalistlik kallak, mis aastate jooksul tuli avalikult ilmsiks nende tegevuses, oli tõsiseks takistuseks sotsialismi arengule vabariigis.

Mitte ükski EK(b)P KK otsus pole andnud parteiorganisatsioonidele õiget orientatsiooni võitluseks kodanlike natsionalistidega, kes tegutsesid avalikult ja ründavalt, pidurdasid sotsialistliku kultuuri arengut ning mürgitasid šovinismi ja sallimatuslega vene rahva vastu paljusid intelligentsi ja õppiva noorsoo kihte, osutasid kulakutele ja kulaklik-natsionalistlikele bandedele ideoloogilist ja praktilist toetust. Meie inimesi tapeti kümnete kaupa, kuid meie juhtkond selle asemel, et pidada

²⁹KELBERG, Aleksander (1911–?). Sündis Peterburis, 1919. a pärast isa surma siirdus pere isa kodulinna Narva. 1924–1929 õppis Narva vene gümnaasiumis, 1930–1931 teenis aega Eesti mereväes. Juulist 1940 kuni augustini 1941 ajalehtede *Советская деревня* ja *Narva Töeline* vastutav toimetaja Narvas, KP liige 1940. 1941. a 34. armee rindelehe *Героический штурм* kirjade sekretär, hiljem tööpataljonis, 1942–1943 249. eesti laskurdiviisi ajalehtede *Punaväelane*, *Rünnakule* ja *Tasuja* sekretär, instruktor ning komandöri abi poliitalal, 1943–1946 samas luureroodu komandör. 1946. a EK(b)P KK propaganda- ja agitatsiooniosakonna ajakirjandussektori juhataja, 1946–1949 õppis NLKP KK Kõrgemas Parteikoolis, 1949 *Eesti Bolševiku* vastutav toimetaja, 1949–1950 EK(b)P Harju maakonnakomitee I sekretär, 1950–1951 EK(b)P KK propagandasekretär, KK büroo liige. 1951. a vabastati ametist ja heideti 1952. a KPst välja kui ennast kompromiteerinu, sest ta oli partei ees varjanud oma kunagist kuulumist Noorte Meeste Kristlikku Ühingusse, pole olnud sotsiaalselt päritolult tööline, kellena end esitas, vaid proovireisija, jahtlaeva manik ja piiritusevedaja, kes elas mittetöistest tuludest. Lisaks sellele oli ta olnud vene valgekaartlaste ajalehe *Нарвский листок* toimetaja ja osalenud teiste kodanlike lehtede töös. 1942. a takistas eesti laskurkorpuse sõjaprokuratuuril uurida kodumaa reeturi Meriste asja ning oli 1944. a 249. eesti laskurdiviisi luureroodu komandörina seotud kolhoosihobuste vargusega rinde läheduses. Samuti osales 1934–1940 salapiirituse veos Soome, mille eest pälvis hüüdnime “piiritusekuningas”. Ka oli Kelbergi õemees sakslane, kes 1939. a siirdus Saksamaale. Neid fakte oli Kelberg partei eest varjanud. (ERAF, f 1, n 6, s 6175.)

otsustavat võitlust banditismi mahasurumiseks meie käsutuses olevate küllaldaste jõududega, ilmutas, nagu tollal tundus, roiskunud liberalismi, veendes bandiite metsast välja tulema ja ausalt tööle hakkama. On teada, mis sellest välja tuli. Meil on ka praegu palju legaliseerunud bandiite, kes on suurepäraseks baasiks aktiivsetele terroristlikele bandedele. Tekib küsimus, miks neid bandiite märtsis esimeses järjekorras minema ei viidud, vaid jäeti nad Eestisse luurama. Ka praegu takistavad ju banditism ja kodanlik natsionalism kollektiviseerimise arengut ning on baasiks spioonidele ja diversantidele, kellele NSVL loodepiir on magus suutäis. KK juhtkond ning sm Karotamm isiklikult pidid seda ohtu nägema. Ma olen kindel, et nad nägidki seda, ent nad tegid kõige jämedamaid poliitilisi vigu ja moonutasid partei joont seepärast, et sm Karotamm ise on nakatatud kodanlikust ideoloogiast ning soosis oma praktilises tegevuses tihti kulaklikke elemente.

Mis siis rikub sm Karotamme? Minu arvates on tema vigade põhjus selles, et ta hakkas end pidama Eesti pisikeseks juhiks, ümbritses end tallalakkujatega, kes ei suutnud talle õigel ajal öelda: sul pole õigus, sm Karotamm, sa pead oma vigu parandama. Ta ei talunud kriitikat, läks ennast täis, vaatas rahumeeli ning endaga rahulolevalt pealt, kuidas Eesti linnades ja külates rippusid 3-meetrised pildid temast, kuidas tema kõnesid tsiteeriti ajalehtedes. Kujutades ennast marksismi-leninismi klassikuna, avaldas ta trükis oma kõnesid ja sõnavõtte, ehkki need pakusid mööduvat huvi ning olid vähese teoreetilise väärtusega. Just see häda — võzdisim — rikubki Karotamme. See oli tema natsionalistlike vigade lähtepunktiks. Karotamm andis kodanlikele natsionalistidele võimaluse ennast sisse mässida ning veeres ise kodanliku natsionalismi positsioonidele. Karotamm unustas, et proletariaadi diktatuuri puhul on juhtivaks jõuks töölisklass, ja toetus tegelikult kodanlikule intelligentsile, mida ta mõtles ümber kasvatada, jõukatele talupoegadele, "tublitele peremeestele", kes tema arvates on Eesti külale iseloomulikuks kujuk. Karotamm pole sugugi rumal inimene, ta pidi teadma ja muidugi teadiski, et kodanlik natsionalism on peamiseks ohuks teel sotsialismile niisugusel väikekodanlikul maal, nagu seda oli Eesti enne nõukogude võimu. Kodanlik diktatuur kasvatas aastaid natsionalistlikke ja šovinistlikke tundeid, vihkamist kõige veneliku ja nõukogudeliku vastu. Kodanlusel õnnestus sellega mürgitada suuremat osa intelligentsist, õppivast noorsoost, talurahvast ja mahajäänud töelistest. Kodanlus jutustas, et Eesti on Lääne kultuuri eelpostiks idas, kelkis oma äärmiselt armetu väikekodanliku kultuuriga, valmistades tegelikult oma maad ja rahvast ette sõjaks NSV Liidu vastu Saksa fašismi poolle.

Kui Eestis võitis nõukogude võim, siis osa kodanlikke natsionaliste, kodanluse otseseid sotsiaaldemokraatlikke ja esseerlikke sabarakke, nagu Kruus, Jõeäär, Andresen jt, peitis ajutiselt ära oma kiskjaliku palge ning hakkas meiega koostööd tegema. Niisugune ajutine blokk oli lubatav, ent oleks olnud utoopiline mõelda, et meil kunagi õnnestub neid ümber kasvatada.

Sõja alguses evakueerus kogu see jõuk Nõukogude tagalasse ning seadis end sisse meie vabariiklike organisatsioonide tiiva all Tšeljabinskis, Jaroslavlis jt linnades. Sõidida nad ei kavatsenud ega tahtnudki, elasid muidugi tunduvalt paremini kui meie rindel võitlevate sõdurite ja ohvitseride perekonnad ning jätkasid tasapisi oma räpast tegevust, levitades kodanlik-natsionalistlikke ideid, mõjutades kunsti, teadust jne. Seal jätkati nende "ümberkasvatamist" toekate pajukite ja rahaliste toetustega, kuigi nad midagi ei teinud ning elasid leskmesilastena meie rahva kaelas tema kõige raskemal ajal.

Samasugust poliitikat aeti ka Eesti Korpuses. Meie lühinägelikud poliitjuhid — Raadik, Raud ja Pusta — edutasid kiirendatud korras kodanlikke ohvitseri juhtivatele kohtadele, neist said välgukiiirusel majorid, alampolkovnikud ja polkovnikud, ühest koguni kindral, neile riputati ordeneid rinda ja mis kõige hullem, neid võeti parteisse. Missuguste teenete eest? Sellest ei saanud aru ükski reakommunist, kuid see oli tõeline poliitiline joon ja need, kes seda püüdsid kritiseerida, said kõvasti sakutada.

Milliste teenete eest sai polkovnikuks näiteks Luks? Diviis seisis 1942. a märtsis Kamõšlovis ning viidi oktoobris üle Kolomnasse. Lahinguid ei peetud, kuid Luks sai nende seitsme kuu jooksul kaptenist polkovnikuks. Hiljem anti talle Isamaasõja I järgu orden. Mille eest? Selle eest, et ta aitas kindral Pärnal alla käia, luues tema ümber haaremi, ning organiseeris joominguid! Seda kõike nähti, sealhulgas nägid seda ka juhtivad poliititöötajad ja nad lubasid Luksil astuda parteisse. Endine Laidoneri staabi osakonna ülem, aastail 1918–1920 aktiivselt Nõukogude Venemaa vastu sõdinud Lukas võeti parteisse, ta tehti kindralmajoriks ning korpuse staabiülemaks, juba oli ta kogu operatiivjuhtimise eesotsas ning saavutas seda, et korpuse luureülemaks sai kodanlik ohvitser polkovnik Külaots, reaktioonilise ajakirja "Sõdur" toimetaja, mida ta andis välja Pätsi diktatuuri kõige koledamatel aastatel. Kaks aastat Genfis ameerika koolis õppinud Barminist tehti Pärna adjutant. Mõlema diviisi ülemad olid Saueselg ja Vassil ning operatiivosakonnas töötasid põhiliselt kodanlikud ohvitserid: Kiljako, Jauram, Ristkok, Lessel jt. Polkusid kamandasid sihukesed ässad nagu Mullas, Raia jt nendetaolised.

Nii imelik kui see ka pole, kuid enamik neist kodanlikest ohvitseridest tuli sõjast tervelt tagasi, ent tõelised Nõukogude ohvitserid ja kommunistid kandsid hiigelsuuri kaotusi.

Me kõik mäletame oma marssi Velikije Luki peale ja lahinguid selle linna pärast, neid tohutuid kaotusi, mille osaks me seal saime taktikaliste vigade tõttu, nagu meile tookord näis. Kas see oli nii? Tegelikult oli näiteks 249. diviisis juba rännaku ajal loodud olukord, kui sõdurid nälgisid, neil polnud vilte, käis vaenulik agitatsioon ning tuli ette ka otsest äraandmist. Siin mainiti Ülemkohtu esimehe asetäitja Grabbe nime. Seda nime ja seda inimest mäletan ma hästi. Nimelt "kaotas" marsil Velikije Luki peale luureroodu ülem, endine kodanlik ohvitser vanemleitnant Meriste kasti koodide, kaartide ja pitsatitega. Ta võeti maha, mind aga saadeti komissariks samasse roodu, mis oli poliitiliselt laostumas. Grabbe uuris seda Meriste asja, kuid tegi kõik selleks, et tema süüd varjata, ning hoolimata minu energilisest protestist suuliselt ja kirjalikult eriosakonna ülemale lasti Meriste lahti ning saadeti 921. polku I pataljoni ülema asetäitjaks. Ülemaks oli seal Mullas. Mõne päeva pärast, siis kui algasid lahingud Alekseikovi juures, läks ta sakslaste poole üle koos suure osaga oma pataljoni ja teenis nende juures luures kuni 1944. aastani. Mida tehti Grabbega? Too pesuehtne sionist ja tüüpiline kodanlane saadeti Moskvasse õppima ning nüüd mõistab ta kohut ja lahendab tähtsaid asju.

Kuhu pandi polkovnik Saueselg, kes juhtis 245. diviisi ja tegi Aleksejevko vo lahingus võimalikuks massilise sakslaste poole ülejooksmise? Kuni viimase ajani, veel päris hiljuti töötas ta Haridusministeeriumis.

(Järgneb)

AKADEEMIA

Akadeemia on kultuuriajakiri, mis taotleb vahendada eri teadusharude tänapäevast taset ja arengut.

Akadeemia ilmub 12 korda aastas, kokku u 2700 lk.

Tellimisindeks 78 163.

Varasemad numbrid (1992 — 1–5, 7–12; 1993 — 1–4, 6–12;

1994 — 3–9, 11, 12; 1995 — 1, 2, 5 –12; 1996 — 1, 2, 3, 5–12; 1997 — 1–12 ja

1998 1–12) on müügil parimates raamatukauplustes, *Akadeemia* toimetuses ning neid saate tellida ka postiga, kui saadate rahakaardi *Akadeemia* postiaadressil (iga numbri eest 35 krooni) ja märgite lõigendile soovitud numbrid.

Address: *Akadeemia*, Ülikooli 21, Tartu.

Postiaadress: *Akadeemia*, Postkast 80, Postimaja, 50002 Tartu

Eesti/Estland/Estonia.

Tel.: +(372-7)43 13 73, +(372-7)43 11 17; faks +(372-7)43 13 73.

AKADEEMIA

An Interdisciplinary Journal for the Humanities and Sciences

Editor-in-chief: Ain Kaalep

Editors: Jaan Kangilaski, Mart Orav, Jaan Isotamm, Toomas Kiho

Akadeemia is a monthly of the Estonian Writers' Union. *Akadeemia* is published 12 times a year, all in all approximately 2700 pp.

Subscription rates with postage for 1999:

USD 52, DEM 82, FIM 248, CAD 77, FRF 273, SEK 400, GBP 31, AUD 83.

Back issues for 1993 — 1-4, 6-12; 1994 — 3-9, 11, 12; 1995 — 1, 2, 5 -12; 1996 — 1, 2, 3, 5-12; 1997 — 1-12; 1998 — 1-12 and single issues for 1999:

USD 5, DEM 7, FIM 21, CAD 7, FRF 23, SEK 34, GBP 4, AUD 7.

Please transfer the proceeds (for CAD: Royal Bank of Canada, Toronto, (SWIFT code) ROYCCAT2; for FIM: Merita Bank, Helsinki, MRITFIHH; for FRF: BNP, Paris, BNPAFRPP; for DEM: Deutsche Bank AG, Frankfurt, DEUTDEFF; for GBP: Midland Bank plc, London, MIDLGB22; for SEK: Skandinaviska Enskilda Banken, Stockholm, ESSESESS; for USD: Bankers Trust Co, New York, BKTRUS33) to Hansapank account (SWIFT code HABAEEX) for crediting the account no 221011384196 of *Perioodika AS Ajakiri Akadeemia*, and mail the check and following notice to *Akadeemia*.

Please enter my **AKADEEMIA** subscription for 1999

Back issues for 1998	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Back issues for 1997	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Back issues for 1996	1	2	3		5	6	7	8	9	10	11	12
Back issues for 1995	1	2			5	6	7	8	9	10	11	12
Back issues for 1994			3	4	5	6	7	8	9		11	12
Back issues for 1993	1	2	3	4		6	7	8	9	10	11	12

Name or institution .....

Address .....

Country .....

Enclosed is the check totaling .....

Please mail to: *Akadeemia*, Postkast 80, Postimaja, 50002 Tartu, Eesti/Estland/Estonia.

Phone: +(372-7)43 13 73, +(372-7)43 11 17; fax +(372-7)43 13 73.

CONTENTS

Striving for higher standards	<i>Ain Kaalep</i>	675
Ideologies and the present day	<i>Uku Hänni</i>	678
An old question reconsidered: Foucault on Kant and <i>Aufklärung</i>	<i>Jüri Lipping</i>	688
The language	<i>Martin Heidegger</i>	711
An introduction to Peet Vallak. II	<i>Daniel Palgi</i>	730
To see and hear through the night: A contemplation on Easter morning	<i>Juris Rubenis</i>	741
On proximity in pair relations	<i>Dagmar Kutsar</i>	747
On the height of Estonian hills	<i>Taavi Pae</i>	767
In Tartu as a student of geography: A meek German girl starts her studies in Tartu	<i>Eva Perneder</i>	782
Agrarian reforms throughout the times	<i>Johannes Kaubi</i>	790
Documents on deportations in March 1949. II		821
<i>Rewiew: Wanderings along the paths of Estonian national bibliography. Eesti raamat 1941–1944: 1941. a. september–1944. a. september: Estonica 1941–1944. Koostanud Janika Tomingas. Tallinn: Eesti Rahvusraamatukogu, 1997. ....</i>	<i>Ülo Matjus</i>	832
<i>Rewiew: Ilo Käbin's book through the eyes of a geographer. Ilo Käbin. Eesti ajalugu arsti pilgu läbi. Tartu: Ilmamaa, 1998. ....</i>	<i>Erki Tammiksaar</i>	849
Editorial note. Summaries		857
Stenograph of the 8th Plenum of the Central Committee of the Communist (Bolshevist) Party of Estonia. V		863

AKADEEMIA

Tellimise indeks 78163

9 770235 077726